Gustave

Le Bon

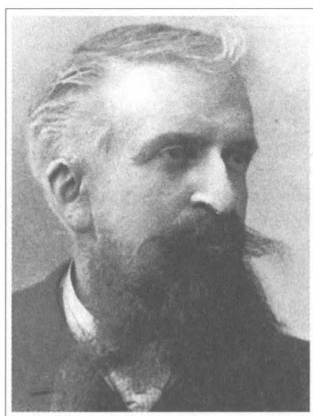

MINIOS PSICHOLOGIJA

SKIRIU Th. Ribot,
Revue philosophique redaktoriui,
Prancūzijos kolegijos psichologijos profesoriui,
Instituto nariui.

SU NUOŠIRDŽIA PAGARBA
GUSTAVE LE BON

Gustave Le Bon

MINIOS PSICHOLOGIJA

Iš prancūzų kalbos vertė Nomeda Hofertaitė

VILNIUS 2011

UDK 316.6
Le33

PSYCHOLOGIE DES FOULES
GUSTAVE LE BON
PARIS
LIBRAIRIE FÉLIX ALCAN
BOULEVARD SAINT-GERMAIN, 108
1937

LE BON, GUSTAVE
Minios psichologija / Gustave Le Bon; iš prancūzų kalbos vertė Nomeda Hofertaitė. – Vilnius: Vaga, 2011. – 200 p.

„Šiandien minios reikalavimai tampa vis aiškesni: ji bando iš pagrindų sugriauti šiuolaikinę visuomenę ir grąžinti ją į pirmykštį komunizmą, kuris buvo įprasta bendruomenės būsena prieš civilizacijos aušrą... Ankstesnes civilizacijas sukurdavo ir plėtodavo nedidelė intelektualios aristokratijos grupė, o minia šio vaidmens dar niekada neatliko. Pastaroji gali tik naikinti. Kinivarpų išėstą civilizacijos statinį minia visada sulygina su žeme. Tada jos vaidmuo ypač išryškėja. Akla masių jėga akimirkai tampa vienintele istorijos filosofija. Ar taip atsitiks ir su mūsų civilizacija?“ (Gustave Le Bon)

VIRŠELIO DAILININKAS PAULIUS JAUTAKAS
MAKETAVO ERNESTAS VINICKAS

Leidykla VAGA, Gedimino pr. 50, LT-01110 Vilnius
El. p. info@vaga.lt; www.vaga.lt
tel. +370 5 249 8121; faks. +370 5 249 8122

Spausdino UAB BALTO print / Logotipas, Utenos g. 41A, LT-08217 Vilnius

Tiražas 2000 egz.

ISBN 978-5-415-02200-7

TURINYS

ANTRA DALIS

TREČIA DALIS

TREČIA KNYGA

Minios kategorijų klasifikacija ir aprašymas

PIRMA DALIS

ANTRA DALIS

TREČIA DALIS

KETVIRTA DALIS

PENKTA DALIS

PRATARMĖ*

Visuma bendrų bruožų, kuriuos visi vienos rasės individai paveldi ar perima iš aplinkos, yra rasės siela.

Šie iš protėvių paveldėti bruožai labai pastovūs. Tačiau, kai kokia nors dingstimi trumpam susiburia tam tikras žmonių skaičius, stebėjimai rodo, kad prie jų senųjų bruožų prisideda naujų požymių, kurie kartais labai skiriasi nuo įprastų rasės bruožų.

Šių bruožų visuma sudaro bendrą, galingą, bet tik akimirkos sielą.

Istorijoje minia visuomet buvo įtakinga, tačiau niekada taip stipriai kaip dabar. Nesąmoninga minios veikla, pakeičianti sąmoningą individų veiklą, yra vienas dabartinio amžiaus požymių.

* **Šiame veikale,** kuris pirmą kartą išleistas 1895 metais, niekas nebuvo pakeista. Jame išdėstytos idėjos tuo metu atrodė paradoksalios, bet šiandien jau laikomos klasikinėmis. *Minios psichologija* išversta į daug kalbų: anglų, vokiečių, ispanų, rusų, švedų, čekų, lenkų, turkų, arabų, japonų ir kt. Į arabų kalbą išvertė Kairo teisingumo ministras Fathy Pacha. Vertimo į japonų kalbą pradžioje pridėtas barono Motono straipsnis apie autoriaus darbus. Pastarasis tuomet dirbo ambasadoriumi Sankt Peterburge, paskui tapo Japonijos užsienio reikalų ministru.

BIBLIOTHÈQUE DE PHILOSOPHIE CONTEMPORAINE

PSYCHOLOGIE DES FOULES

PAR

GUSTAVE LE BON

QUARANTIÈME ÉDITION

ALCAN

***MINIOS PSICHOLOGIJOS* VIRŠELIS.** 1937 METŲ LEIDIMAS, PARYŽIUS

MINIOS PSICHOLOGIJA

PSYCHOLOGIE

DES FOULES

PAR

GUSTAVE LE BON

QUARANTIÈME ÉDITION

PARIS

LIBRAIRIE FÉLIX ALCAN

108, BOULEVARD SAINT-GERMAIN, 108

1937

MINIOS PSICHOLOGIJOS TITULINIS PUSLAPIS. 1937 METŲ LEIDIMAS, PARYŽIUS

ĮVADAS

Minios era

Dabartinio amžiaus evoliucija. Didieji civilizacijos pokyčiai kaip tautų mąstymo padarinys. Šiuolaikinis tikėjimas minios galia. Minia keičia tradicinę valstybės politiką. Kaip liaudies klasės ateina į valdžią ir kaip pasireiškia jų galia. Neišvengiami minios valdžios padariniai. Minia ne tik griauna. Minia sugriauna nusenusias civilizacijas. Visuotinis minios psichologijos neišmanymas. Minios studijų svarba įstatymų leidėjams ir kitiems valstybės veikėjams.

Iš pažiūros atrodo, kad didžiulius sukrėtimus prieš civilizacijos perversmą nulemia reikšmingi politiniai pokyčiai: svetimšalių invazija ar dinastijos nuvertimas. Tačiau kruopšti tokių įvykių analizė atskleidžia už tariamų priežasčių slypinčią tikrąją priežastį – tai reikšmingas tautos pažiūrų pokytis.

Tikrosios istorinės permainos – ne tos, kurios stebina didybe ir prievarta. Vieninteliai svarbūs pokyčiai, atnaujinantys civilizaciją, yra pažiūrų, koncepcijų ir tikėjimų kaita. O reikšmingi įvykiai yra tik akivaizdus nematomų jausmų perversmo padarinys. Tačiau tokie pokyčiai

vyksta retai, nes stabiliausias rasės aspektas yra paveldimas jausmų pagrindas.

Dabartinis laikmetis yra vienas tų kritinių laikotarpių, kuriuo vyksta mąstymo pasikeitimas.

Šį pokytį lemia du svarbūs veiksniai: religinių, politinių ir socialinių pažiūrų, sudarančių civilizacijos pagrindą, žlugimas ir naujų mąstymo bei egzistencijos sąlygų, nulemtų šiuolaikinio mokslo ir technologijų, sukūrimas.

Praeities idėjos, nors jau ginčijamos, vis dar labai įtakingos, o naujosios, kurios turėtų pakeisti atgyvenusias, dar tik atsiranda; taigi dabartinis amžius yra pereinamasis tarpsnis, sumaišties laikotarpis.

Šiuo metu nelengva nuspėti, kas išsirutulios iš šio ganėtinai chaotiško laikotarpio. Kokiomis pamatinėmis idėjomis remsis ateities visuomenė? To dar nežinome. Tačiau jau dabar galima numatyti, kad visuomenės organizacinę struktūrą gerokai nulems nauja jėga, šių laikų valdovė – minia. Ji vienintelė pakyla virš daugybės atgyvenusių idėjų griuvėsių, virš nuverstų valdžių ir, regis, greitai absorbuoja kitas jėgas. Netgi kai išsivadėja senieji tikėjimai, kai vienas po kito nugriūva atraminiai visuomenės stulpai, vienintelei minios galiai niekas negresia, negana to, jos autoritetas vis stiprėja. Taigi amžius, į kurį įžengėme, bus MINIOS ERA.

Vos prieš šimtmetį pagrindinė įvykių varomoji jėga buvo tradicinė valstybės politika ir kunigaikščių varžybos, o minios nuomonės dažniausiai nebuvo paisoma. Dabar priešingai – politinė tradicija, individualios monarchų pažiūros ir valdovų konkurencija turi mažai įtakos, viršiausias yra minios balsas. Ji primeta savo valią karaliams, o šie turi išgirsti jos balsą. Tautų likimai sprendžiami nebe kunigaikščių tarybose, bet minios sieloje.

Liaudies klasių atėjimas į politiką ir pamažu didėjanti jų transformacija į valdančiąsias klases yra vienas svarbiausių mūsų epochos – pereinamojo laikotarpio – ženklų. Kitaip nei gali pasirodyti, visuotinio balsavimo įvedimas – ilgą laiką visuotinio balsavimo įtaka buvo menka – nėra šio politinio pokyčio esminis bruožas. Minios galia stiprėjo iš pradžių propaguojant tam tikras idėjas, kurios pamažu įsitvirtino žmonių sąmonėje, o paskui individams buriantis į organizacijas, siekiančias įgyvendinti tam tikras koncepcijas. Organizuodamasi minia suformulavo, jeigu ne teisingų, tai bent aiškiai apibrėžtų ir sau naudingų idėjų ir suvokė savo galią. Minia kuria konsorciumus, prieš kuriuos kapituliuoja visos valdžios, steigia profesines sąjungas, kurios bando sureguliuoti darbo ir užmokesčio sąlygas nepaisydamos ekonomikos dėsnių. Minia į parlamentines asamblėjas siunčia savo at-

stovus, kurie negali savarankiškai veikti savo iniciatyva, bet tik atlieka komitetų atstovų funkcijas.

Šiandien minios reikalavimai tampa vis aiškesni: ji bando iš pagrindų sugriauti šiuolaikinę visuomenę ir grąžinti ją į pirmykštį komunizmą, kuris buvo įprasta bendruomenės būsena prieš civilizacijos aušrą. Apriboti darbo valandas, nacionalizuoti šachtas, geležinkelius, gamyklas ir žemę, vienodai padalyti produktus, nušalinti nuo valdžios aukštesnes klases ir paaukštinti liaudies klases, ir t. t. – tokie yra minios reikalavimai.

Ne itin gebanti samprotauti minia, pasirodo greita veikti. Dabartinė organizacija miniai suteikia milžinišką jėgą. Dogmos, kurios šiandien tik atsiranda, greitai įgis senųjų dogmų galią, t. y. stiprią, tironišką, diskusijos nepripažįstančią jėgą. Dieviška minios teisė pakeičia dievišką karalių teisę.

Mūsų buržuazijos mėgstami rašytojai, geriausiai atstovaujantys kiek ribotas jos idėjas ir ne itin tolerantišką nuomonę, primityvų skepticizmą ir kartais didelį egoizmą, susidūrę su naująja stiprėjančia jėga, puola į paniką ir į kovą su žmonių mąstymo pakrikimu, beviltiškai šaukiasi moralinių kadaise jų pačių paniekintos Bažnyčios jėgų. Jie kalba apie mokslo bankrotą ir primena seniai žinomas tiesas. Tačiau šie naujieji atsivertėliai pamiršta, kad jau per vėlu. Nors malonė juos palietė, ji neturės tos

pačios galios sieloms, kurioms beveik nerūpi pomirtinis gyvenimas. Minia jau nenori dievų, kurių vakar išsižadėjo jos vedliai. Jokia jėga – nei Dievas, nei žmogus – neprivers upės tekėti atgal.

Nebuvo jokio mokslo bankroto ir mokslas neturi nieko bendro nei su dabartine intelektualine sumaištimi, nei su iš pastarosios kylančia jėga. Mokslas pažadėjo tiesą ar bent protui suvokiamų ryšių pažinimą, tačiau niekada nežadėjo nei taikos, nei laimės. Mokslas visiškai abejingas žmonių jausmams – visai negirdi mūsų dejonių, ir jo išguitų iliuzijų jau niekas nesugrąžins.

Bendri simptomai visose tautose rodo, kad minios galia sparčiai stiprėja, ir nepasitvirtina mūsų lūkesčiai, kad ji netrukus nustos augti. Taigi teks susitaikyti su viskuo, kas mūsų laukia. Kaltinimai ir priekaištai yra tik tušti žodžiai. Galimas dalykas, minios atėjimas į valdžią žymi paskutinius Vakarų civilizacijos etapus ir grįžimą prie anarchijos, kuri įsivyrauja prieš gimstant naujai visuomenei. Vis dėlto gal šiems padariniams įmanoma užkirsti kelią?

Ankstesnių išsivadėjusių civilizacijų griūtys išryškino pagrindinį minios vaidmenį. Istorija moko, kad moralinėms jėgoms, kurios yra tarsi visuomenės armatūra, prarandant įtaką, civilizaciją galų gale pribaigia nesąmoninga ir brutali masė, pagrįstai vadinama barbarais. Ankstesnes civilizacijas sukurdavo ir plėtodavo nedidelė

intelektualios aristokratijos grupė, o minia šio vaidmens dar niekada neatliko. Pastaroji gali tik naikinti. Miniai viešpataujant, visada įsivyrauja netvarka ir sumaištis. Civilizacija sukuria pastovias taisykles, įveda drausmę, instinktus suvaldo protu, numato ateities perspektyvą, palaiko aukštą kultūros lygį, o minia, palikta pati sau, šių sąlygų niekada nesukurs. Jos griaunamoji galia veikia kaip mikrobai, paspartinantys lavonų irimą. Kinivarpų išėstą civilizacijos statinį minia visada sulygina su žeme. Tada jos vaidmuo ypač išryškėja. Akla masių jėga akimirkai tampa vienintele istorijos filosofija.

Ar taip atsitiks ir su mūsų civilizacija? Yra pagrindo būgštauti, nors kol kas tiksliai nežinome.

Tačiau kad ir kas atsitiktų, teks nusileisti minios valdžiai, nes pažinimo troškimas pamažu išvartė visas kliūtis, galinčias ją sulaikyti.

Minia, apie kurią imta tiek daug kalbėti, mums, deja, menkai pažįstama. Profesionalūs psichologai, visada gyvenę toli nuo minios, į ją beveik nekreipdavo dėmesio, o domėjosi ja tik kaip potencialiu nusikaltėliu. Be abejonės, minia nusikalsta, tačiau gali būti ir dora, netgi didvyriška ir visokia kitokia. Minios nusikalstamumas yra tik vienas jos psichologijos aspektas, kuris neatskleidžia visos jos psichikos sąrangos; lygiai taip pat negalime pažinti individo vien tik iš jo ydų.

Tiesą sakant, pasaulio valdovai, religijų ar imperijų pradininkai, visų tikybų apaštalai, žinomi valstybės veikėjai, o kuklesnėje srityje mažų bendruomenių vadovai buvo nesąmoningi psichologai, instinktyviai pažįstantys minios sielą, dažnai netgi puikiai. Todėl jie lengvai tapdavo minios vedliais arba vadovais. Napoleonas nuostabiai perprato prancūzų minios psichologiją, tačiau visiškai nepažinojo kai kurių kitų rasių minios[1]. Dėl šio neišmanymo jis pradėjo karus su Ispanija ir Rusija ir gavo atkirtį, kuris paspartino jo žlugimą.

Minios psichologija ypač pravarti valstybės vyrui, kuris nori, jeigu ne valdyti minią – tai šiais laikais labai sunku, – tai bent išvengti visiškos jos tironijos.

Tik įgijus minios psichologijos žinių galima suprasti, kad impulsyvi minios prigimtis mažai pasiduoda įstatymų ir institucijų kontrolei ir kad minia negali laikytis jokios jai neprimetamos nuomonės. Minia nepaklūsta taisyklėms, pagrįstoms grynu teoriniu teisingumu ar objektyvumu. Ją patraukti gali tik tai, kas ją jaudina ir vilioja. Ar įstatymų leidėjas, norintis įvesti naują mokestį, turėtų pasirinkti teoriškai teisingiausią? Jokiu būdu. Galimas dalykas, miniai labiausiai patiktų neteisingiau-

[1] **Šių minių neperprato** nė įžvalgiausi Napoleono patarėjai. Taleiranas (Talleyrand) rašė: „Ispanija priims jo kareivius kaip išlaisvintojus." O ji juos pasitiko kaip plėšrius žvėris. Tai numatyti galėjo tik psichologas, žinantis apie paveldimus rasės instinktus.

sias, bet ne toks akivaizdus ir iš pažiūros neužkraunantis didelės naštos. Taigi minia visada priims netiesioginį mokestį, net labai didelį: kasdienis cento dalies dydžio mokestis, atskaitomas nuo suvartojamų prekių ar paslaugų, neverčia keisti įpročių ir todėl beveik nepiktina minios. Tačiau pakeiskite jį proporcingu mokesčiu nuo algos ar kitų pajamų, atskaitomu vienu mokėjimu, ir jis sukels visuotinį nepasitenkinimą, nors būtų dešimt kartų mažesnis nei pirmuoju atveju sumokėta suma. Nematomus kasdienius centus pakeitusi galutinė, gana didelė suma padaro įspūdį, o surinkta pamažu ji būtų likusi nepastebėta, nes šiam ekonominiam metodui perprasti reikia tam tikro įžvalgumo, kokio minia paprastai neturi.

Šis paprastas pavyzdys labai aiškiai atskleidžia minios mentalitetą. Tai neliko nepastebėta tokio psichologo kaip Napoleonas, tačiau šiuolaikiniai įstatymų leidėjai, nepažįstantys minios sielos, šio principo nepaiso. Iš patirties jie dar neišmoko, kad žmonės nesivadovauja vien grynojo proto rekomendacijomis.

Minios psichologiją galima pritaikyti daugeliu atvejų. Šios srities žinios padeda paaiškinti daugybę istorinių ir ekonominių reiškinių, kurie kitaip būtų nesuprantami.

Net jeigu prie minios psichologijos traukia tik smalsumas, vis tiek verta pasiduoti pagundai. Juk įdomu iš-

tyrinėti žmonių veiklos motyvus kaip kokį mineralą ar augalą.

Mūsų minios sielos studija yra viso labo trumpa sintezė, paprasta mūsų ieškojimų reziumė. Pateiksime tik keletą patariamųjų nuomonių. Kiti galės kasti giliau. Šis darbas yra tik neištyrinėtos teritorijos žemėlapio eskizas[2].

[2] **Pavieniai autoriai,** besidomintys minios psichologija, tyrinėjo, kaip jau sakiau, tik minios nusikalstamumą.
Pats tai nagrinėju tik trumpame skyrelyje, o skaitytojui šia tema pasiūlyčiau Tardė (Tarde) tyrimus ir Sigelės (Scipio Sighele) knygelę *Nusikalstama minia (La Foule criminelle)*. Pastarajame darbe nėra jokios autoriaus asmeninės idėjos, bet tai psichologams labai vertingų faktų rinkinys. Beje, mano išvados apie minios nusikalstamumą ir moralę visiškai priešingos šių dviejų autorių išvadoms.
Įvairiuose veikaluose, ypač *Socializmo psichologijoje (La Psychologie du Socialisme)*, aprašiau keletą minią valdančių psichologinių nuostatų ir jų padarinių. Visa tai taikytina įvairiose situacijose. Briuselio karališkosios konservatorijos direktorius ponas Gevertas (A. Gevaert) neseniai atrado nuostabų būdą, kaip pritaikyti taisykles, taikliai jo pavadintas „minios menu“, kurias pristatėme darbe apie muziką. „Jūsų du darbai, – rašė iškilusis profesorius, prieš išsiųsdamas man savo veikalą, – man padėjo išspręsti problemą, kuri atrodė neįveikiama: minia nuostabiai įsijaučia į šiuolaikinį ar senovinį, vietinį ar užsienio, paprastą ar sudėtingą muzikos kūrinį, jei tik jis atliekamas meistriškai, o muzikantus veda entuziastingas dirigentas.“ Ponas Gevertas nuostabiai atskleidžia, kodėl „kūrinį, kurio nesupranta muzikai emeritai, skaitantys partitūrą darbo kabinetuose, kartais iš karto priima net tie klausytojai, kuriems visiškai svetima atitinkama kultūra.“ Jis taip pat puikiai paaiškina, kodėl kai kurie kūriniai nepalieka estetinio įspūdžio.

PIRMA KNYGA

Minios siela

PIRMA DALIS

Bendrieji minios bruožai
Minios mąstymo vientisumo dėsnis

Minios sandara psichologiniu požiūriu. Miniai sudaryti neužtenka gausaus individų sambūrio. Psichologinės minios bruožai. Minios individų idėjų ir jausmų kryptingumas ir asmenybių išnykimas. Minią valdo veiksniai, kurių ji nesuvokia. Cerebrinio gyvybingumo išnykimas ir meduliarinio gyvybingumo viršenybė. Menkas intelektas ir didelė jausmų kaita. Minios jausmai gali būti geresni ar blogesni nei minią sudarančių individų. Minia gali būti ir didvyriška, ir nusikalstama.

Apskritai minia yra bet kokių individų sambūris, nepriklausomai nuo jų tautybės, profesijos ar lyties, taip pat nuo susirinkimo dingsties.

Tačiau psichologiniu požiūriu žodis *minia* įgauna kitą reikšmę. Tam tikromis aplinkybėmis žmonių sambūris įgyja naujų bruožų, netgi nebūdingų susibūrusiems individams. Tada sąmoningos asmenybės išnyksta, o visų jausmai ir idėjos nukreipiami viena kryptimi. Atsiranda bendra siela, be abejonės, laikina, tačiau turinti labai ryškių bruožų. Šiam dariniui pavadinti neradau taiklesnio

posakio kaip organizuota minia, arba, jei labiau patinka, psichologinė minia. Ji virsta viena būtybe ir paklūsta *vieningo minios mąstymo dėsniui.*

Daugybė individų, susirinkusių į vieną vietą, savaime neįgyja organizuotos minios požymių. Tūkstančiai, atsitiktinai suėję į miesto aikštę be vieningo tikslo, tikrai nesudaro psichologinės minios. Kad minia įgytų tam tikrų bruožų, reikalingi stimulai, kuriuos apibūdinsime vėliau.

Kita vertus, kad atsirastų pirmieji organizuotos minios požymiai – sąmoningos asmenybės išnykimas ir jausmų bei minčių nukreipimas ta pačia kryptimi – nebūtina individų grupei susirinkti į vieną vietą. Psichologinės minios bruožų gali įgyti ir pavieniai individai tam tikru metu vyraujant stipriems jausmams, tarkime, per tautai reikšmingą įvykį. Tada bet koks atsitiktinumas gali išprovokuoti vieningą elgesį, būdingą minios veiksmams. Istoriniu momentu psichologinę minią gali sudaryti ir pustuzinis, o atsitiktinai susirinkę šimtai veikiausiai jos nesudarys. Be to, visa tauta dėl vienokios ar kitokios įtakos gali tapti minia, nors ir nebūtų matomos žmonių santalkos.

Psichologinė minia iš karto įgyja laikinų, bet bendrų bruožų. Paskui atsiranda specialiųjų bruožų, kurie atitinka atskirus minios komponentus ir kurie gali pakeisti visos minios mąstymo sąrangą.

Taigi psichologinės minios gali būti klasifikuojamos; ir mes, toliau nagrinėdami šią temą, sužinosime, kad heterogeninė minia, sudaryta iš skirtingų komponentų, ir homogeninė minia, susidedanti iš maždaug panašių komponentų (sektų, kastų ir klasių), turi bendrų bruožų ir kartu specialiųjų požymių, kurie leidžia šias minias atskirti vieną nuo kitos.

Prieš nagrinėdami minios kategorijas, apžvelkime visoms minioms būdingus bruožus – kaip kad gamtininkai iš pradžių nustato bendruosius šeimos bruožus, o paskui atranda specialiuosius požymius, pagal kuriuos šeimą suskirsto į gentis ir rūšis.

Nelengva tiksliai aprašyti minios sielą, nes jos organizacija priklauso ne tik nuo bendruomenės sandaros ir rasės, bet ir nuo minią veikiančių dirgiklių pobūdžio ir stiprumo. Su panašiu keblumu susiduriame ir tirdami žmogaus psichologiją. Tiktai romanų veikėjų charakteriai visą gyvenimą nesikeičia. Tiesa, ta pati aplinka nulemia išorinį charakterių vienodumą. Tačiau jau kitur nurodžiau, kad kiekvienai mąstymo sąrangai būdingos ir tam tikros savybės, kurios gali atsiskleisti staiga pasikeitus aplinkai. Kaip tik todėl tarp žiauriausių Konvento veikėjų buvo nepiktybiškų buržujų, kurie įprastomis sąlygomis būtų buvę taikūs notarai ar dorovingi teisėjai. Praėjus audrai, jie vėl tapo ramūs, draus-

mingi piliečiai. Tarp jų Napoleonas atrado ištikimiausių tarnų.

Neįmanoma čia išanalizuoti visų minios organizacijos pakopų, tad plačiau apžvelgsime tik aukščiausiąją – paskutinį jos raidos tarpsnį. Panagrinėsime ne tai, kas yra minia, o tai, kuo ji gali tapti. Galutinėje minios organizacijos pakopoje ant nekintamų, vyraujančių rasės pagrindų atsiranda naujų bruožų ir visi bendruomenės jausmai bei mintys nukreipiami viena kryptimi. Tada ir pasireiškia tai, ką pavadinau *vieningo minios mąstymo dėsniu.*

Kai kurie minios bruožai būdingi ir individams, bet kiti – tik bendruomenėms. Pirmiausia panagrinėsime pastaruosius, norėdami atskleisti jų svarbą.

Psichologinė minia labiausiai stebina tuo, kad bet kurie individai, panašaus ar skirtingo gyvenimo būdo, charakterio ar intelekto, susibūrę į minią įgyja kažką panašaus į kolektyvinę sielą, kuri leidžia jiems jausti, mąstyti ir veikti visiškai kitaip, nei jaustų, mąstytų ir veiktų kiekvienas iš jų būdamas atskirai. Kai kurios idėjos bei jausmai pasireiškia ir virsta veiksmais tik individams susirinkus į minią. Psichologinė minia yra laikina būtis, sudaryta iš akimirkai susijungusių heterogeninių komponentų, – tarsi gyvas organizmas, kurio susijungusios ląstelės sudaro naują būtybę, turinčią atskiroms ląstelėms nebūdingų bruožų.

Priešingai įžvalgaus filosofo Herberto Spenserio (Herbert Spencer) nuomonei, kuri mus netgi nustebino, minioje nėra jokio bendrojo komponentų vardiklio, tik atsiranda nauji požymiai ir grupuojasi į darinius. Kaip chemijoje. Kai kurios medžiagos, pavyzdžiui, bazės ir rūgštys, susilietusios reaguoja ir sudaro naują junginį, turintį kitokių savybių nei pirminės medžiagos prieš reakciją.

Lengva pastebėti, kad minios individas skiriasi nuo pavienio individo, tačiau gerokai sunkiau atskleisti tikrąsias šio skirtumo priežastis.

Norint kai kurias iš jų įžvelgti, pirmiausia reikia prisiminti moderniosios psichologijos atradimą, kad ne tik organiniame pasaulyje, bet ir proto veikloje vyrauja nesąmoningi reiškiniai. Sąmoningas dvasios gyvenimas yra labai menkas palyginti su jos nesąmoningu gyvenimu. Pats kruopščiausias analitikas, pats įžvalgiausias stebėtojas gali atrasti tik labai nedaug jo elgesį nulemiančių nesąmoningų motyvų. Mūsų sąmoningi veiksmai kyla iš nesąmoningo substrato, kuris susidarė daugiausia iš paveldėtų bruožų. Šis substratas, apimantis daugybę iš protėvių perimtų savybių likučių, sudaro rasės sielą. Už aiškių elgesio priežasčių neabejotinai slypi kitos priežastys, kurių nepripažįstame. Dauguma mūsų kasdienių veiksmų yra slaptų, mums nesuvokiamų motyvų padariniai.

Nesąmoningi rasės sielos komponentai visus rasės individus padaro panašius, o jų skirtumus daugiausia nulemia sąmoningi komponentai – auklėjimo padariniai ir ypač tam tikros tradicijos. Visiškai nevienodo proto žmonės gali turėti labai panašių instinktų, aistrų ir jausmų. Jausmų valdomose srityse (religija, politika, moralė, simpatijos bei antipatijos ir kt.) patys iškiliausi žmonės retai pranoksta eilinius individus. Tarp garsaus matematiko ir batsiuvio intelekto gali būti praraja, tačiau charakteriu ir tikėjimu dažnai jie labai panašūs arba tik truputį skiriasi.

Šios bendrosios, nesąmoningų jėgų veikiamos charakterio savybės, kurių maždaug vienodai turi dauguma vidutinių vienos rasės individų, minioje tampa norma. Bendruomenės sieloje individų intelektiniai gebėjimai ir kartu individualybė išnyksta. Heterogeniškumas paskęsta homogeniškume, todėl vyrauja nesąmoningos jėgos.

Kadangi minioje vyrauja vidutinybė, minia negali atlikti užduočių, kurioms reikalingas aukštas intelektas. Visuotinės svarbos sprendimai, priimti itin išsilavinusių, tačiau įvairių profesijų žmonių susirinkimo, kartais būna ne geresni nei kvailių minios sprendimai. Tiesa ta, kad bet kuriuo atveju bendras rezultatas bus vidutiniškas – nepranokstantis vidutinio individo pasiekimų. Minioje vyrauja ne įžvalgus protas, o vidutinybė. Toli gražu nėra

taip, kaip sakoma, kad visi turi daugiau proto nei vienas Volteras. Žinoma, Volteras turi daugiau proto nei visi, kurie yra minia.

Jeigu minioje tik susilieja vidutinės individų savybės ir jų vidurkis neviršijamas, nauji bruožai, kuriuos minėjome, negalėtų išryškėti. Betgi kaip šie bruožai atsiranda? Panagrinėkime.

Minios požymiai, kurių neturi pavienis individas, išryškėja dėl įvairių priežasčių. Visų pirma individas minioje vien dėl jos gausos pasijunta visagalis ir pasiduoda instinktams, kuriuos būdamas vienas neišvengiamai nuslopintų. O minioje galima drąsiai pasiduoti jausmams, nes minia anoniminė ir už nieką neatsakinga. Taigi minioje atsakomybės jausmas, verčiantis individus susilaikyti, visiškai išnyksta.

Antra priežastis yra psichologinis užkrėtimas. Jis taip pat lemia tam tikrų minios bruožų atsiradimą ir pobūdį. Psichologinis užkrėtimas yra lengvai atpažįstamas, bet dar neištirtas reiškinys, kurį reikėtų priskirti prie hipnozės reiškinių grupės; šiuos reiškinius panagrinėsime netrukus. Minioje kiekvienas jausmas ir veiksmas yra užkrečiamas – toks užkrečiamas, kad individas dėl bendro tikslo lengvai paaukoja asmeninį interesą. Nors šis polinkis priešingas jo prigimčiai, būdamas minios dalimi žmogus tampa tam pajėgus.

Trečia priežastis, pati svarbiausia, nulemia minios individų bruožus, kartais visiškai nebūdingus pavieniams individams. Tai įtaiga, kuri yra minėto užkrėtimo padarinys.

Norint suprasti pastarąjį reiškinį, reikia prisiminti kai kuriuos naujausius psichologijos atradimus. Jau žinome, kad individas gali prarasti sąmoningą asmenybę, tada jis paklūsta operatoriaus, kurio valia ją prarado, pasiūlymams ir gali pasielgti visiškai priešingai savo būdui ir įpročiams. Atidūs stebėjimai atskleidžia, kad individas greitai paskęsta aktyvioje minioje – veikiamas kažkokio minios magnetizmo ar kitų mums nežinomų jėgų, panyra į tam tikrą būseną, kuri labai panaši į hipnozės potyrį. Hipnotizuojamojo smegenų veikla paralyžiuojama ir jis nesąmoningai paklūsta savo stuburo smegenų impulsams, kuriuos valdo hipnotizuotojas. Hipnotizuojamojo sąmoninga asmenybė visiškai išnyksta, jis praranda valią ir blaivų protą. Visi jausmai ir mintys nukrypsta hipnotizuotojo nurodyta kryptimi.

Labai panaši būsena individo, kuris yra minios dalis. Jis nesuvokia savo veiksmų. Kaip ir užhipnotizuotas žmogus, jis netenka kai kurių savo bruožų, o kiti gali pernelyg išryškėti. Paveiktas pasiūlymo, jis tam tikrus veiksmus atlieka su nenugalimu užsidegimu. Minioje nenugalimas užsidegimas veikia stipriau nei per individo

hipnozės seansą, nes visiems minios individams pateiktą tą patį pasiūlymą sustiprina tarpusavio sąveika. Minioje pasitaiko ir atsparių asmenybių, tačiau per mažai, kad galėtų pasipriešinti įtaigai ir išsilaikyti prieš srovę. Daugių daugiausia jie gali pabandyti patraukti minios dėmesį kitu pasiūlymu. Taiklus žodis, pastiprintas vaizdiniu, kartais nukreipia minias nuo kruviniausių veiksmų.

Taigi sąmoningos asmenybės išnykimas, nesąmoningos asmenybės viršenybė ir pasiūlymo įtaiga jausmus bei idėjas nukreipia viena kryptimi, ir atsiranda polinkis pasiūlytas idėjas iškart transformuoti į veiksmus – visa tai būdinga minios individui. Jis nepajėgia vadovautis savo valia ir tampa automatu.

Maža to, minios prarytas individas smunka žemyn per keletą civilizacijos pakopų. Minioje netgi išsilavinęs žmogus pasiduoda instinktams, taigi, tampa barbaru, įgyja primityvaus spontaniškumo, jėgos, žiaurumo, entuziazmo, didvyriškumo. Jis, kaip ir primityvus žmogus, lengvai sujaudinamas žodžiais bei vaizdais ir atlieka veiksmus, kurie akivaizdžiai priešingi jo paties interesams ir kurių jis neatliktų būdamas pavienis. Taigi individas minioje yra smiltelė tarp kitų smiltelių, kurias vėjas nešioja į visas puses.

Kaip tik dėl šios priežasties prisiekusieji skelbia nuosprendžius, kuriems kiekvienas iš jų atskirai nepritartų;

parlamentinės asamblėjos priima įstatymus ir sprendimus, kuriuos kiekvienas pavienis narys atmestų. Visi Konvento veikėjai buvo išsilavinę piliečiai su taikiais įpročiais, o susibūrę į minią ir paveikti keleto vadų jie nedvejodami pasmerkė giljotinai akivaizdžiai nekaltus žmones. Negana to, savo nelaimei, jie atsisakė savo neliečiamumo ir taip patys susinaikino.

Minioje individas nuo savo normalaus aš atsiskiria ne tik veiksmais. Net dar nepraradus viso savarankiškumo, individo idėjos, jausmai nepaprastai pakinta: šykštuolis gali tapti dosnus, skeptikas – tikintis, sąžiningas žmogus – sukčiumi, bailys – didvyriu. Garsiąją 1789 metų rugpjūčio 4-ąją nė vienas Susirinkimo narys atskirai nebūtų taip pakiliai balsavęs už kilmingųjų privilegijų panaikinimą.

Išnagrinėtus stebėjimus apibendrinkime išvada, kad minia yra mažesnio intelekto nei pavienis individas, tačiau jausmų ir jų išprovokuotų veiksmų požiūriu ji gali būti ir geresnė, ir blogesnė už individą, nelygu situacija. Visa tai priklauso nuo miniai pateikto pasiūlymo. Kaip tik šito nesuprato rašytojai, kurie nagrinėjo minios nusikalstamumą. Žinoma, minios dažnai nusikalsta, bet ne kartą pasielgia didvyriškai. Jas lengva pastūmėti žudyti dėl tikėjimo ar idėjos, uždegti šlovės troškimu; alkanos ir beginklės, kaip per kryžiaus žygius, jos eina iš

netikinčiųjų vaduoti Dievo kapo arba kaip 1793-aisiais gina gimtąją žemę. Akivaizdu, šis didvyriškumas veikiau nesąmoningas, bet kaip tik toks didvyriškumas ir kuria istoriją. Jeigu tautos visada blaiviai apmąstytų savo veiksmus, pasaulio metraščiai jų aprašytų nedaug.

ANTRA DALIS

Minios jausmai ir moralė

§ 1. Minios impulsyvumas, nepastovumas, dirglumas. Minia pasiduoda išoriniams stimulams ir nuolat kinta. Minios impulsai yra tokie valdingi ir nenugalimi, kad užgožia asmeninės naudos poreikį. Minia nieko neapgalvoja iš anksto. Rasės poveikis. *§ 2. Minios imlumas įtaigai ir patiklumas.* Minios paklusnumas pasiūlymui. Minios mąstymo atkurti vaizdai laikomi tikrove. Kodėl visi minios individai regi panašius vaizdus. Minia sulygina išminčių ir kvailį. Įvairūs iliuzijų pavyzdžiai, būdingi visiems minios individams. Negalima pasitikėti jokiu minios liudijimu. Daugybės liudininkų parodymų sutapimas yra pats nepatikimiausias fakto įrodymas. Menka istorinių knygų vertė. *§ 3. Perdėti ir pernelyg paprasti minios jausmai.* Minia nepripažįsta nei dvejonių, nei svyravimų ir nuolat eina į kraštutinumus. Minios jausmai nebūna santūrūs. *§ 4. Minios netolerancija, autoritarizmas ir konservatizmas.* Minios jausmų priežastys. Minios vergiškumas ir pataikavimas stipriai valdžiai. Momentiniai revoliuciniai minios instinktai dera su jos konservatyvumu. Minia nesąmoningai priešinasi pokyčiams ir pažangai. *§ 5. Minios moralė.* Minios moralė gali priklausyti nuo įtaigos: minios moralė gerokai mažesnė arba didesnė už jos individų moralę. Paaiškinimas ir pavyzdžiai. Minią retai veda tie motyvai, kurie dažniausiai būdingi pavieniam individui. Moralizuojantis minios vaidmuo.

Anksčiau apžvelgtus pagrindinius minios požymius dabar panagrinėsime išsamiau.

Keletas minios požymių – impulsyvumas, dirglumas, nemąstymas, gebėjimų blaiviai vertinti ir kritiškai mąstyti stoka, perdėti jausmai ir kt. – būdinga žemesnėms evoliucijos pakopoms, pavyzdžiui, laukinio ir vaiko būčiai. Šią analogiją nurodėme tik tarp kitko ir į ją nesigilinsime, kitaip nukryptume nuo šio veikalo tikslo. Be to, žmonėms, išmanantiems pirmykščių žmonių psichologiją, tai aiškinti būtų netikslinga, o su ja nesusipažinusių veikiausiai niekuo neįtikintume.

Dabar aptarsime įvairius požymius, lengvai pastebimus daugumoje minių.

§ 1. MINIOS IMPULSYVUMAS, NEPASTOVUMAS, DIRGLUMAS

Minią, kaip jau minėjome nagrinėdami svarbiausius jos požymius, valdo beveik vien nesąmoningi motyvai. Jos veiksmus veikiau reguliuoja stuburo, o ne galvos smegenys. Kalbant apie tų veiksmų kokybę, jie gali būti tobuli, ir vis dėlto juos nulemia ne protas. Minios individas elgiasi taip, lyg būtų valdomas atsitiktinių stimulų. Minia, pasiduodanti išoriniams stimulams, nepaliaujamai kinta. Ji impulsų vergė.

Pavienis individas, veikiamas tų pačių stimulų kaip ir minios žmogus, jiems nepaklūsta, nes pasipriešina jo protas. Šį reiškinį galima psichologiškai paaiškinti tuo,

kad pavienis individas gali valdyti savo instinktus, o minia – ne.

Postūmiai, kuriems paklūsta minia, gali būti kilnūs ar žiaurūs, didvyriški ar bailūs, nelygu kurstymas, tačiau visada jie įsakmūs, užgožiantys individo interesus ir nuslopinantys net savisaugos instinktą.

Minią gali patraukti įvairūs stimulai, ir ji visada paklūsta, nes paprastai yra labai nepastovi. Matome ją nuo kraugeriško žiaurumo akimirksniu persimetant prie didžiausio kilnumo, net didvyriškumo. Minia lengvai tampa ir budeliu, ir kankiniu. Dėl kiekvieno tikėjimo pergalės ji plūdo krauju. Norint pažinti minios galią, nebūtina grįžti į didvyrių laikus. Riaušėse ji niekada nesidera dėl savo gyvybės; dar prieš keletą metų staiga iškilęs generolas būtų lengvai radęs šimtą tūkstančių sekėjų, pasiryžusių žūti dėl jo tikslo.

Minia nieko neapgalvoja iš anksto. Sudirginta ji akimirksniu gali patirti prieštaringiausių jausmų gamą. Ji panaši į lapus, kuriuos pagauna viesulas ir išblaško į visas puses, o paskui paleidžia nukristi. Apie revoliucinę minią pateiksime keletą minios jausmų kaitos pavyzdžių.

Nepastovią minią labai sunku valdyti, ypač kai dalis valstybės valdžios pereina į jos pačios rankas. Jeigu įvykių savaime nereguliuotų kasdienio gyvenimo reikmės, demokratijai grėstų išnykti. Vis dėlto ugningi minios

troškimai greitai išvėsta. Minia nepajėgia ilgiau išlaikyti tvirtos valios ir stabilaus mąstymo.

Minia ne vien impulsyvi ir nepastovi. Kaip laukinis ji beatodairiškai siekia įgyvendinti savo norus ir nepripažįsta jokių kliūčių, juolab kad gausa jai suteikia visagalybės pojūtį. Minios individui nieko nėra neįmanoma. Pavienis žmogus puikiai supranta, kad be pagalbos negali padegti rūmų ar apiplėšti parduotuvės, ir jis lengvai atsispiria tokiai pagundai. Bet minioje individas suvokia, kokią jėgą suteikia bendražygių skaičius, ir nedvejodamas priima pasiūlymą žudyti ar apiplėšti. Pasitaikiusi kliūtis tūžmingai nušluojama. Jeigu žmogus galėtų visada išlikti įtūžęs, ko gero, pasakytume, kad normali nepatenkintos minios būsena yra įtūžis.

Minios dirglumas, impulsyvumas ir nepastovumas, taip pat kitos liaudies būsenos, kurias panagrinėsime vėliau, priklauso ir nuo pagrindinių rasės požymių, iš kurių kyla mūsų jausmai. Be abejonės, kiekviena minia impulsyvi ir dirgli, tačiau šie bruožai pasireiškia labai nevienodai. Pavyzdžiui, akivaizdžiai skiriasi lotynų ir anglosaksų minios. Šį skirtumą atspindi ir neseni istoriniai įvykiai. 1870 metais paprasta telegrama apie numanomą įžeidimą sukėlė įtūžio protrūkį ir baisų karą. Po kelių metų telegrafo pranešimas apie nereikšmingą pralaimėjimą prie Langsono įžiebė naują sprogimą ir šis

greitai nušlavė vyriausybę. Tačiau tuo pačiu metu gerokai reikšmingesnis anglų pralaimėjimas prieš Chartumą neišprovokavo didelio tėvynainių pasipiktinimo ir joks ministras nebuvo pakeistas. Kiekviena minia moteriška, o pati moteriškiausia lotynų minia. Kas ja remiasi, labai greitai gali iškilti į aukšybes, tačiau nuolat sukinėdamasis apie Tarpėjaus uolą gali būti tikras, kad vieną dieną būsi nuo jos nustumtas.

§ 2. MINIOS IMLUMAS ĮTAIGAI IR PATIKLUMAS

Jau minėjome, kad vienas pagrindinių minios požymių yra didelis imlumas įvairiems pasiūlymams, ir atskleidėme, kad kiekvienoje žmonių santalkoje pasiūlymas yra užkrečiamas. Visa tai paaiškina, kodėl minios jausmus galima staiga nukreipti viena kryptimi.

Minia, nors iš pažiūros neutrali, dažniausiai yra susikaupusi ir laukianti, todėl nusiteikusi priimti pasiūlymą. Pirmas pasitaikęs pasiūlymas kaip infekcija užkrečia visus protus ir juos nukreipia. Žmones, paisančius patarimų, įkyri idėja gali lengvai pastūmėti veiksmui. Minia vienodai linkusi pasiaukoti dėl kilnaus tikslo ir padegti rūmus. Ji priklauso nuo stimulo – kitaip nei pavienis individas, kuris siūlomą veiksmą geba įvertinti atsižvelgdamas į motyvus, skatinančius nuo jo susilaikyti.

Nuolat klaidžiodama pasąmonės paribiu, lengvai primanti visokius pasiūlymus, blaškoma jausmų šėlsmo, būdingo būtybėms, kurios neklauso sveiko proto, nesugebanti kritiškai mąstyti, minia visada yra beatodairiškai patikli. Jai nėra neįtikėtinų dalykų. Tai būtina prisiminti norint suprasti, kaip atsiranda ir plinta keisčiausios legendos ir pasakojimai[3].

Legendos, lengvai atsirandančios ir plintančios minioje, nėra vien beatodairiško minios patiklumo padarinys. Tiksliau, jos atsiranda minios vaizduotei nepaprastai perkeičiant įvykius. Paprasčiausią įvykį minia greitai pakeičia, iškreipia. Ji mąsto vaizdiniais, o kiekvienas vaizdinys sukelia virtinę kitų vaizdinių, logiškai nesusijusių su pirmuoju. Šią būseną nesunku suvokti vien pagalvojus apie keistas minčių pynes, kurias kartais nuneria prisiminimas apie kokį nors įvykį. Protas supranta, kad šie vaizdiniai nelogiški, tačiau minia to nesuvokia ir tikrą faktą apraizgo savo vaizduotės pramanu. Ji neskiria subjektyvumo nuo objektyvumo ir susikurtus vaizdinius, kurie dažniausiai tik iš dalies siejasi su faktu, laiko tikrove.

Atrodo, minia turėtų sukurti daugybę įvykio versijų ir jį interpretuoti įvairiai, nes minią sudaro skirtingų

[3] **Asmenys,** dalyvavę Paryžiaus apgultyje, matė daugybę minios beprotiško patiklumo pavyzdžių. Viršutiniame namo aukšte uždegta žvakė palaikyta apgultiesiems skirtu ženklu. Tačiau blaiviam protui būtų buvę akivaizdu, kad neįmanoma už kelių mylių įžvelgti žvakės liepsną.

temperamentų žmonės. Netiesa. Dėl užkrato visų minios individų versijų turinys ir forma sutampa. Pirmojo minios individo versija sudaro užkrečiamo pasiūlymo branduolį. Aišku, šventąjį Jurgį, kuris visiems kryžiuočiams pasirodė ant Jeruzalės sienų, pirmiausia pastebėjo tik vienas liudininkas. Tačiau netrukus šį užkrečiamą pasiūlymą priėmė kiti minios individai.

Tai yra kolektyvinių haliucinacijų, tokių dažnų istorijoje, mechanizmas. Regis, joms būdingi visi pagrindiniai autentiškumo bruožai, juk kalbama apie tūkstančių žmonių paliudytus reiškinius.

Šis reiškinys nepriklauso nuo minios individų psichinio pajėgumo – tai visai nesvarbu. Minioje ir mokslininkas, ir nemokša yra vienodai neįžvalgūs.

Vis dėlto šis teiginys gali pasirodyti paradoksalus. Jam išsamiai pagrįsti reikėtų apžvelgti daugybę istorinių įvykių, neužtektų nė keleto tomų.

Tačiau nenorėdamas palikti nepagrįsto teiginio įspūdžio pateiksiu atsitiktinai atrinktų tinkamų pavyzdžių.

Toliau panagrinėsime tipinį kolektyvinės haliucinacijos atvejį, juolab kad minioje buvo visokių individų – nuo neišmanėlių iki mokytų žmonių. Tai neseniai aprašė laivo leitenantas Žiuljenas Feliksas (Julien Félix) savo knygoje apie jūros sroves.

Fregata *Belle Poule* jūroje ieškojo karinio laivo *Berceau*, kuris pasimetė per stiprią audrą su perkūnija. Vidurdienis, saulė plieskia zenite. Staiga stebėtojas praneša apie paklydusį, panikos apimtą laivelį. Įgula sužiūra į nurodytą vietą ir visi karininkai bei jūreiviai aiškiai pamato valtelių traukiamą plaustą, pilną žmonių, virš kurių plazda nelaimės ženklai. Admirolas Desfosė (Desfossés) nedelsdamas į pagalbą pasiunčia valtį. Irkluodami artyn gelbėtojai mato „daug besiblaškančių žmonių, tiesiančių rankas, ir girdi duslius riksmus ir neaiškų triukšmą". Pasiekę tariamą plaustą, jie išvysta keletą medžių šakų su lapais, nulaužtų nuo šalia ant kranto augančių medžių. Prieš tokį apčiuopiamą akivaizdumą haliucinacija išnyko.

Šiuo pavyzdžiu paaiškinome kolektyvinės haliucinacijos mechanizmą. Susikaupusi minia laukia, ir stebėtojas praneša apie jūroje pasiklydusį laivą, besišaukiantį pagalbos. Stebėtojo pasiūlymas užkrečia visus minios individus – karininkus ir jūreivius.

Ne vien gausi minia gali prarasti gebėjimą objektyviai matyti ir išvysti su tikrove nesusijusią haliucinaciją. Minią sudaro ir keletas susirinkusių individų. Jos požymių turi net ir iškilių mokslininkų grupė, ypač jeigu jai tenka spręsti problemas ne pagal kompetenciją. Individo pastabumas ir kritinis mąstymas minioje išnyksta.

Įžvalgus psichologas ponas Deivis (Davey) leidinyje *Psichikos mokslo darbai* *(Annales des Sciences psychiques)* pateikia įdomų pavyzdį. Ponas Deivis sukvietė grupę protingų stebėtojų, tarp kurių buvo vienas žymiausių anglų mokslininkų ponas Volasas (Wallace). Leidęs jiems apžiūrėti daiktus ir uždėti antspaudus ten, kur jie norėjo, jis jų akivaizdoje atliko visus klasikinius spiritizmo seansus: dvasių materializaciją, rašymą ant grifelinės lentelės ir kt. Paskui, gavęs iš šių garsių liudininkų raštiškas ataskaitas, patvirtinančias, kad pastebėti fenomenai atsirado tik dėl antgamtinių jėgų, jis jiems atskleidė, kad tai buvo paprastų apgavysčių rezultatas. „Pono Deivio tyrime labiausiai stebina ne triukų išmonė, bet visiškas liudininkų nesugebėjimas parengti objektyvią ataskaitą. Taigi, – sako jis, – net daug liudininkų gali pateikti išsamius sutampančius parodymus, bet visiškai klaidingus, tačiau *jie atrodo tikslūs*, todėl visai nekelia abejonių. Pono Deivio metodas buvo visiškai paprastas, net galime stebėtis, kaip jis drįso jį naudoti; tačiau mokslininkas turėjo tokią įtaką minios dvasiai, kad galėjo įtikinti ją mačius tai, ko išties nematė." Tai hipnotizuotojo poveikis hipnotizuojamiesiems. Matydami, kaip įtaiga veikia net aštresnius, skeptiškai nusiteikusius protus, galime suvokti, kaip lengvai iliuzijoms pasiduoda paprastos minios.

Panašių pavyzdžių be galo daug. Prieš keletą metų spauda paskelbė dviejų mažų mergaičių, nuskendusių Senoje, istoriją. Šiuos vaikus iš karto nedvejodami atpažino tuzinas liudininkų. Ikiteisminio tyrimo teisėjas, gavęs tokius vieningus parodymus, nė neabejojo jų teisingumu ir leido išduoti mirties liudijimą. Tačiau prieš mergaičių laidotuves atsitiktinai paaiškėjo, kad menamos aukos buvo gyvos ir, beje, buvo tik truputį panašios į mažąsias skenduoles. Kaip ir kituose mūsų minėtuose atvejuose, pirmo liudytojo paskleistą iliuziją perėmė visas būrys.

Tokiais atvejais pasiūlymo pradžia visuomet yra individo iliuzija, sukelta daugiau ar mažiau miglotų prisiminimų, paskui ši iliuzija patvirtinama užkrečiant ja kitus žmones. Jeigu pirmasis liudininkas yra labai jautrus įspūdžiams, pastebėjęs kokį nors ypatingą lavono bruožą, randą ar aprangos detalę, primenančią kitą asmenį, jis tiki pastarąjį atpažinęs ir kitokio panašumo nekvestionuoja. Taigi ši prisiminimo iliuzija tampa tam tikros kristalizacijos, apimančios supratimo lauką ir paralyžiuojančios kritinį mąstymą, centru. Stebėtojas regi ne patį objektą, bet savo proto atkurtą vaizdinį. Tuo galima paaiškinti, kodėl motinos klaidingai atpažįsta savo vaikų lavonus. Toliau pateiktoje senoje istorijoje kaip tik išryškėja dvi pasiūlymo versijos, kurių mechanizmą jau apibūdinau.

„Vaikas apsiriko atpažindamas kitą vaiką. Paskui įvyko klaidingų atpažinimų grandininė reakcija.

Tada pamatėme išties neįtikėtiną dalyką. Mokiniui neva atpažinus lavoną, kitą dieną viena moteris sušuko: „O Viešpatie! Juk tai mano vaikas."

Atvesta prie lavono ji atidžiai jį apžiūri, ant kaktos pastebi randą. „Tikrai, – sako ji, – tai mano vargšas sūnus, dingęs nuo praeito liepos mėnesio. Jie bus jį pagrobę ir nužudę!"

Moteris buvo Dufuro gatvės durininkė pavarde Šavandrė. Pakviestas jos vyro brolis nedvejodamas patvirtino: „Taip, tai mažasis Filibertas." Filibertą Šavandrė atpažino ir kiti gatvės gyventojai, jau nekalbant apie mokyklos mokytoją, kuris berniuko tapatybę nustatė iš medalio.

Vis dėlto kaimynai, dėdė, mokytojas ir motina klydo. Po šešių savaičių buvo nustatyta vaiko tapatybė. Vaikas buvo iš Bordo miesto, ten nužudytas ir krovinių vežėjo atgabentas į Paryžių."[4]

Pastebėjome, kad dažniausiai šitaip suklysta moterys ir vaikai, t. y. jautriausi įspūdžiams žmonės. Tai rodo, ko verti tokių liudininkų parodymai teisme. Ypač nereikėtų aklai pasitikėti vaikų liudijimais. Teismo pareigūnai kartoja banalybę, kad tokiame amžiuje nemeluojama. Jeigu bent kiek išmanytų psichologiją, jie suvoktų, kad šiame amžiuje beveik visada daugiau ar mažiau meluojama. Be

[4] *Eclair*, 1895 m. balandžio 21 d.

abejonės, tai nekaltas, naivus melas, bet vis tiek melas. Geriau kaltinamąjį nuteisti metant monetą nei remiantis vaiko pasakojimu, tačiau ne vienas pasmerkiamas kaip tik pastaruoju pagrindu.

Minios stebėjimus apibendriname išvada, kad kolektyviniai liudijimai yra klaidingiausi ir dažniausiai atspindi tik vieno individo iliuziją, kuria užsikrėtė ir kiti.

Begalė faktų įrodo, kad minios liudijimas visiškai nepatikimas. Tūkstančiai žmonių dalyvavo garsioje Sedano mūšio kavalerijos atakoje, tačiau iš prieštaringų stebėtojų liudijimų neįmanoma nustatyti mūšio vado. Neseniai išleistoje knygoje anglų generolas Volzlis (Wolseley) įrodė, kad ligi šiol labiausiai klystama dėl reikšmingiausių Vaterlo mūšio faktų, nors apie juos pasakojo šimtai liudininkų[5].

Kartoju, šie pavyzdžiai rodo, ko vertas minios liudijimas. Daug sutampančių parodymų logika laiko vienu patikimiausių tikslumo kriterijų. Tačiau minios psicho-

[5] **Ar žinome tikslią** bent vieno mūšio eigą? Labai abejoju. Žinome tik nugalėtoją ir pralaimėtoją ir tikriausiai nieko daugiau. Tai, ką ponas d'Harkūras (d'Harcourt), dalyvis ir liudininkas, pasakoja apie Solferino mūšį, galima pasakyti apie kiekvieną kovą: „Generolai (suprantama, informuoti šimtų liudijimų) perduoda oficialius pranešimus; karininkai pakeičia šiuos dokumentus ir prideda savo istorijų, o nepatiklus štabo vadovas pranešimą perrašo remdamasis naujomis žiniomis. Tada dokumentas perduodamas maršalui, ir šis sušunka: „Jūs visiškai klystate!“ Ir jis parengia naują redakciją. Taigi iš pirmojo pranešimo nebelieka beveik nieko.“ Šiuo pavyzdžiu ponas d'Harkūras nori įrodyti, kad neįmanoma sužinoti tiesos apie įspūdingiausius ir išsamiausiai aprašytus įvykius.

logijos žinios atskleidžia, kad tai netiesa. Patys migločiausi įvykiai yra tie, apie kuriuos paliudijo daugiausia stebėtojų. Įvykis, kurį regėjo tūkstančiai liudininkų, veikiausiai buvo nupasakotas netiksliai.

Vadinasi, istorines knygas turėtume laikyti grynos vaizduotės kūriniais. Tai fantastiniai pasakojimai apie neatidžiai stebėtus įvykius, pagražinti pramanytais paaiškinimais. Jeigu praeitis nebūtų palikusi didžiųjų literatūros ir meno kūrinių, apie ją nieko tikro nežinotume. Ar žinome bent vieną tikrą faktą apie didžiuosius žmonijos vedlius, tokius kaip Heraklis, Buda, Jėzus ar Mahometas? Labai tikėtina, kad ne. Be to, jų tikrasis gyvenimas mums ne itin svarbus. Minias apžavi legendinės asmenybės, o ne tikri didvyriai.

Gaila, legendos neturi jokio tvirto pagrindo. Jos nuolat kinta minios vaizduotėje priklausomai nuo laiko ir ypač nuo rasės. Žiaurus Biblijos Jahvė labai skiriasi nuo šventosios Teresės Meilės Dievo, o kinų Buda nieko bendro neturi su to paties vardo indų dievybe.

Minios vaizduotė keičia legendą nelaukdama, kol praeis šimtmečiai po didvyrio mirties. Kartais legenda transformuojama per keletą metų. Patys galime paliudyti, kad nepraėjo nė penkiasdešimt metų, o vieno didžiausių istorijos didvyrių legenda jau pakito kelis kartus. Valdant Burbonams, Napoleonas tapo idilišku personažu,

filantropu ir liberalu, vargšų draugu, kurio atminimas, kaip sako poetai, ilgai išlieka po šiaudiniais stogais. O po 30 metų gerasis didvyris pavirto žiauriu despotu, užgrobusiu valdžią ir laisvę ir dėl savo ambicijų paaukojusiu tris milijonus žmonių. Ir dabar jo legenda tebekinta. O po kelių dešimčių amžių mokslininkai, tyrinėdami prieštaringus pasakojimus, galbūt iš viso abejos didvyrio egzistencija, kaip mes abejojame Budos istoriškumu, ir Napoleoną palaikys kokiu nors saulės mito ar Heraklio legendos tęsinio personažu. Be abejonės, dėl šios asmenybės istoriškumo jie per daug nesuks galvos, nes, geriau nei mes išmanydami minios psichologiją, žinos, kad istorija gali išsaugoti tik mitus.

§ 3. PERDĖTI IR PERNELYG PAPRASTI MINIOS JAUSMAI

Minios jausmai, nesvarbu, geri ar blogi, yra dvejopo pobūdžio: pernelyg paprasti arba labai perdėti. Šiuo atžvilgiu, kaip ir daugeliu kitų, minios individas panašus į primityvųjį žmogų. Jis nejaučia niuansų, mato tik visumą ir nepastebi tarpinių grandžių. Minioje perdėti jausmai dar labiau sustiprėja, nes greitai plisdami pasiūlymu ir užkratu įgauna gerokai didesnę jėgą.

Paprasti ir perdėti jausmai apsaugo minią nuo dvejonės ir netikrumo. Kaip ir moterys minia labai linksta į

kraštutinumus. Įtarimą ji iš karto priima kaip neginčytiną tiesą. Antipatijos ar nepritarimo kibirkštėlė, kurią pavienis individas vos pajustų, minios individą iškart uždega stipria neapykanta.

Minios jausmų jėga labai sustiprėja – ypač heterogeninėje minioje – dėl atsakomybės nebuvimo. Įsitikinimas nebaudžiamumu tuo stipresnis, kuo minia gausesnė, ir kolektyvas, per akimirksnį suvokęs savo daugio jėgą, pajunta ir padaro tai, kas neįmanoma pavieniam individui. Minioje kvailys, nemokša ir pavyduolis išsilaisvina nuo menkystės ir bejėgiškumo jausmo – šį pakeičia brutalios jėgos pojūtis – laikinas, bet galingas.

Deja, minios nesaikingumas dažniausiai sužadina neigiamus jausmus – tai pirmykščio žmogaus instinktų atavizmas, kurį pavienis individas įstengia suvaldyti bijodamas bausmės. Tačiau gaivališka minia lengvai linksta į baisiausius kraštutinumus.

Vis dėlto sumaniai valdoma minia gali būti didvyriška ir pasišventusi. Jai tai pavyksta daug geriau nei pavieniam individui. Prie šios temos dar grįšime nagrinėdami minios moralę.

Minią sujaudina tik stiprios emocijos, tad norintis ją patraukti kalbėtojas turi nešykštėti ūmių, kategoriškų tvirtinimų. Perdėti, tvirtinti, kartoti ir nieko neįrodinėti samprotaujant – įprastas minios oratorių metodas.

Minia reikalauja perdėtų jausmų ir iš savo didvyrių. Jų gerosios savybės ir dorybės turi būti gerokai išpūstos. Teatre miniai patinka herojaus dorybės ir drąsa, žodžiu, moralė, kokios tikrovėje nebūna.

Apie teatro požiūrį užsiminėme neatsitiktinai. Be abejonės, toks egzistuoja, tačiau jo dėsniai veikiausiai visiškai nesusiję su sveiku protu ir logika. Miniai skirta iškalba ne itin rafinuota, bet ir jai reikia ypatingų gebėjimų. Skaitant kai kurias pjeses, sunku suprasti jų pasisekimą. Teatro direktorius, gavęs tokią pjesę, taip pat abejoja jos sėkme, nes ją įvertinti galėtų tik pats virtęs minia[6]. Šį reiškinį patyrinėję išsamiau, dar kartą akivaizdžiai parodytume vyraujančią rasės įtaką. Teatro pjesė, kuri sukelia minios ažiotažą vienoje šalyje, kitoje šalyje gali nesulaukti didelio dėmesio, nors ir palankiai įvertinta specialistų. Ji lieka nepopuliari, nes neuždega naujosios publikos.

Nereikia nė minėti, kad perdėjimas sužadina tik minios jausmus, bet ne protą. Jau parodėme, kad minioje atsidūrusio individo intelektas savaime sumažėja. Tai

[6] **Tai leidžia suprasti,** kodėl kai kurios daugelio teatrų direktorių atmestos pjesės atsitiktinai suvaidintos pelno didelę sėkmę. Juk kokio pasisekimo sulaukė pono Kopė (Coppée) kūrinys *Už sostą (Pour la couronne)*, nors 10 metų jo niekas nesutiko statyti, nepaisant autoriaus vardo. O ne vieno teatro atmesta *Čarlio teta (Charley's Aunt)*, galų gale pastatyta valiutos keitėjo lėšomis, Prancūzijoje buvo suvaidinta 200 kartų, o Anglijoje daugiau nei 1 000. Jeigu nesuvoktume, kad teatrų direktoriai negali perimti minios mąstysenos, tokie kompetentingų ir suinteresuotų asmenų sprendimai atrodytų absurdiški.

nustatė ir ponas Tardė tirdamas minios nusikalstamumą. Taigi tik jausmų atžvilgiu minia gali pakilti labai aukštai, arba, priešingai, kristi labai žemai.

§ 4. MINIOS NETOLERANCIJA, AUTORITARIZMAS IR KONSERVATIZMAS

Minia patiria tik paprastus ir kraštutinius jausmus, o pasiūlytą nuomonę, idėją ir tikėjimą iš karto priima arba atmeta, nes tai laiko absoliučia tiesa arba visiška klaida. Taip pat ir tikėjimą priima kaip pasiūlymą, o ne įsitikina jo tiesa samprotaudama. Kiekvienas žino, kokios netolerantiškos yra religijos ir kaip jos pavergia sielas.

Visiškai neabejojanti dėl to, ką laiko tiesa ar klaida, ir aiškiai suvokianti savo galią minia yra lygiai autoritariška ir netolerantiška. Prieštaravimas ir diskusija individui gali būti priimtina, bet minia to nepakenčia. Viešuose susirinkimuose net ir menkiausias oratoriaus prieštaravimas miniai iškart sutinkamas piktais riksmais ir keiksmais, o paskui, jeigu oratorius atkakliai laikosi savo nuomonės, gali išprovokuoti smurtą. Jei minios nevaržytų teisėsaugos baimė, ji nepatinkantį oratorių net nulinčiuotų.

Autoritarizmas ir netolerancija būdinga visų kategorijų minioms, tačiau tai pasireiškia labai įvairiai. Čia vėl išryškėja lemiama rasės – jausmų bei minčių valdovės –

įtaka. Autoritarizmas ir netolerancija ypač būdinga iš lotynų kilusioms tautoms. Šios minios galėtų be skrupulų paminti individualią nepriklausomybę, kurią labai vertina anglosaksai. Lotynų miniai svarbi tik kolektyvinė jų sektos nepriklausomybė, o šiai būdingas poreikis prievarta primesti savo įsitikinimus visiems kitatikiams. Lotynų tautose visų laikų jakobinai nuo pat Inkvizicijos kitokio laisvės supratimo nepripažino.

Minia akivaizdžiai linksta prie tvirtos rankos ir diktato – tai ji priima lengvai ir greitai. Ji beatodairiškai gerbia jėgą, o gėris jai nedaro jokio įspūdžio, jis laikomas silpnumo apraiška. Minia niekada nemėgo malonių šeimininkų, tik griežtus tironus. Šiems ji stato didžiausius paminklus. Tiesa, ji džiugiai sutrypia prie jos kojų nuverstą despotą, mat praradęs valdžią jis patenka tarp silpnųjų, kurie niekinami, nes jų nebijoma. Minios didvyris yra Cezario tipo: apžavintis karūna bei autoritetu ir bauginantis kardu.

Minia visada pasiruošusi sukilti prieš silpną valdžią, bet su vergišku nuolankumu paklūsta stipriajai. Jei valdžia nestabili, kraštutiniams jausmams pasiduodanti minia blaškosi nuo anarchijos prie vergystės ir nuo vergystės prie anarchijos.

Jeigu nežinotume minios psichologijos, galėtume pamanyti, kad minioje vyrauja instinktyvus polinkis į revo-

liuciją. Jau vien minios gaivalingumas kelia tokią iliuziją. Tačiau maišto ir destrukcijos protrūkiai visada yra labai efemeriški. Minią valdo nesąmoningi troškimai ir kartu didžiulę įtaką daro tradicija, todėl minia ypač konservatyvi. Pakrikusi minia greitai pavargsta nuo netvarkos ir nejučia krypsta prie vergovės. Patys išdidžiausi ir nesukalbamiausi jakobinai džiugiai pritarė Bonapartui, kai jis panaikino visą laisvę ir leido pajusti geležinę ranką.

Istorija, ypač liaudies revoliucijų, būtų sunkiai suprantama, jeigu neatsižvelgtume į instinktyvų minios konservatyvumą. Jai patinka keisti santvarkų pavadinimus, ir kartais dėl šių pokyčių įsiplieskia kruvinos revoliucijos, tačiau visos santvarkos iš esmės priklauso nuo paveldėtų rasės poreikių, kuriems neišvengiamai paklūstama. Nuolatinis minios nepastovumas yra paviršutiniškas. O iš esmės ji konservatyvi. Kaip pirmykščiai žmonės ji puoselėja fetišistinę pagarbą tradicijoms ir nesąmoningai bjaurisi naujovėmis, galinčiomis pakeisti egzistencijos sąlygas. Jeigu dabartinė demokratija būtų egzistavusi laikotarpiu, kai atsirado mechanika ir su ja susijusios profesijos, kai buvo pradėta naudoti garą ir tiesti geležinkelius, šių atradimų būtų buvę neįmanoma pritaikyti arba įmanoma tik pasikartojančių revoliucijų kaina. Laimė, minia pradėjo viešpatauti po to, kai jau buvo įdiegti didieji mokslo ir pramonės atradimai.

§ 5. MINIOS MORALĖ

Jeigu moralę suprantame kaip pastovią pagarbą tam tikriems socialiniams susitarimams ir nuolatinį egoistinių impulsų malšinimą, akivaizdu, kad pernelyg impulsyvi ir nepastovi minia negali būti morali. Tačiau, jei į moralės sąvoką įtrauktume ir laikinas kai kurių gerųjų savybių apraiškas, pavyzdžiui, ko nors atsisakymą, pasišventimą, nesavanaudiškumą, teisingumo poreikį, galėtume sakyti, kad minia kartais gali būti labai morali.

Pavieniai psichologai minią tyrinėjo kaip nusikalstamą darinį ir pastebėję jos polinkį dažnai nupulti priskyrė jai labai žemą moralę.

Be abejonės, minia dažnai nusikalsta. Kodėl? Todėl kad kiekvieno iš mūsų gilumoje snaudžia griaunančio žiaurumo instinktai, paveldėti iš pirmykščių žmonių. Pavieniam individui juos patenkinti būtų pavojinga, tačiau neatsakingoje minioje, kai negresia bausmė, instinktai gali laisvai pasireikšti. Kadangi šiems instinktams paprastai negalime pasiduoti bendraudami su panašiais į save, išsiliejame ant gyvūnų. Iš to paties šaltinio kyla aistra medžioklei ir minios žiaurumas. Minia iš lėto užmušdama beginklę auką parodo savo bailų žiaurumą. Pasak filosofo, minios aistra smurtauti būdinga ir medžiotojams, kurie būriais su pasimėgavimu stebi, kaip šunys perplėšia nelaimingam briedžiui pilvą.

Minia, galinti nužudyti, padegti ir kitaip nusikalsti, taip pat geba nesavanaudiškai pasiaukoti ir atlikti gerokai didesnius žygdarbius nei pavienis individas. Minios individas lengvai užsikrečia šlovės, garbės troškimu, religingumu ir meile tėvynei. Istorijoje gausu pavyzdžių, analogiškų kryžiaus žygiams ir 1793 metų savanorių veiksmams. Tiktai bendruomenė pajėgi didelio pasišventimo ir nesavanaudiškumo reikalaujantiems darbams. Kiek minių didvyriškai žuvo dėl tikėjimo ar idėjų, kurių jos net nesuprato. Minios dalyvauja streikuose veikiau iš paklusnumo įsakymui, o ne dėl didesnės algos. Retai minioje asmeninis interesas yra pagrindinis motyvas, nors pavieniam individui tai kone svarbiausia. Tikrai ne asmeninis interesas vedė minias į daugybę karų, kuriuose jos, žinoma, nė nesuvokdamos tikslo, lengvai leidosi išžudomos kaip vieversiai, užhipnotizuoti medžiotojo veidrodėlio.

Smarkiausi patrakėliai minioje kartais tampa itin dorybingi. Tenas pastebėjo, kad Rugsėjo žudikai ant komisijos stalo sudėjo aukų pinigines ir papuošalus, kuriuos galėjo pasisavinti. Per 1848 metų revoliuciją į Tiuilri rūmus įsiveržusi triukšminga ir alkana minia nepagrobė jokių brangenybių, nors ne vienas vargšas turėjo progą bent keletui dienų apsirūpinti duona.

Žinoma, ne visada minioje atsidūręs individas tampa doras, bet dažnai, ir ne tik tokiomis kraštutinėmis

aplinkybėmis. Kaip jau minėjome, teatre minia iš pjesės herojaus reikalauja perdėtų dorybių, ir publika, netgi prastuomenė, pasirodo labai dorybinga. Palaidūnui, suteneriui, stuobriui dažnai kelia nepasitenkinimą bent kiek nepadori scena, kuri atrodo visai nekalta palyginti su žiūrovų kasdieniais pokalbiais.

Taigi žemiesiems instinktams dažnai pasiduodanti minia kartais gali parodyti dorybingumo pavyzdį. Jei nesavanaudiškumas, susitaikymas ir visiškas pasiaukojimas dėl tariamo ar tikro idealo yra dorybės, galima teigti, kad kartais minia morale pranoksta išmintingiausius filosofus. Be abejonės, ši minios elgsena nesąmoninga, bet tai nesvarbu. Jei minia būtų daug mąsčiusi ir paisiusi savo interesų, galimas dalykas, nebūtų išsirutuliojusi jokia civilizacija ir žmonija neturėtų istorijos.

TREČIA DALIS

Minios idėjos, samprotavimai ir vaizduotė

§ *1. Minios idėjos.* Pagrindinės ir šalutinės idėjos. Kaip vienu metu gali egzistuoti prieštaringos idėjos. Didžiųjų idėjų transformacija į minios suvokimo lygmenį. Socialinė idėjų įtaka nepriklauso nuo jų teisingumo. **§ *2. Minios samprotavimai.*** Miniai samprotavimai nedaro įtakos. Minios samprotavimai visada menki. Minia idėjas susieja tik tariama analogija ar seka. **§ *3. Minios vaizduotė.*** Minios vaizduotės galia. Minia mąsto tarpusavyje nesusijusiais vaizdiniais. Minią ypač jaudina nepaprastumas. Stebuklai ir legendos yra civilizacijos ramsčiai. Liaudies vaizduotė visada buvo valstybės žmonių galios pagrindas. Kaip pasireiškia įvykiai, jaudrinantys minios vaizduotę.

§ 1. MINIOS IDĖJOS

Ankstesniame veikale analizuodami idėjų reikšmę tautų evoliucijai įrodėme, kad kiekviena civilizacija yra kilusi iš keleto retai atnaujinamų pagrindinių idėjų. Atskleidėme, kaip šios idėjos apima minios sielą, su kokiais sunkumais į ją įsiskverbia ir kokią galią įgyja įsitvirtinusios. Taip pat įrodėme, kad didieji istorijos perversmai dažniausiai kyla kaip tik dėl šių svarbiausių idėjų pokyčių.

Šią temą išnagrinėjau ganėtinai išsamiai, todėl prie jos negrįšiu, tik pasakysiu keletą žodžių apie miniai suprantamas idėjas – kokiomis formomis ji jas suvokia.

Idėjas galima suskirstyti į dvi klases. Vienos idėjos atsitiktinės ir trumpalaikės, kilusios per akimirksnį, pavyzdžiui, staiga susižavėjus individu arba doktrina. Kitos yra pagrindinės idėjos, kurias įtvirtina aplinka, paveldimumas ir vyraujanti nuomonė, pavyzdžiui, anksčiau religinės idėjos, o dabar demokratinės ir socialinės.

Pagrindines idėjas galima palyginti su upės srove, iš lėto plaukiančia viena kryptimi, o trumpalaikes – su mažomis, kintančiomis bangelėmis, judinančiomis vandens paviršių, – šie raibuliai ne tokie reikšmingi, bet geriau pastebimi nei pati upės tėkmė.

Mūsų dienomis didžiosios, pagrindinės idėjos, kuriomis gyveno mūsų tėvai, regis, silpsta, o santvarkos, kurios jomis rėmėsi, ėmė irti. Tačiau atsiranda daug šalutinių idėjų, kurias minėjau, nors, pasirodo, nedaugelis iš jų gali įgyti dominuojančią įtaką.

Bet kokios miniai pasiūlytos idėjos gali įsivyrauti tik pateiktos labai paprasta forma ir miniai suvokiamais vaizdiniais. Šių vaizdingų idėjų nesieja joks logiškas analogijos ar sekos ryšys, jos keičiasi kaip viena po kitos traukiamos „stebuklingojo žibinto“ skaidrės. Taigi minią valdo pačios prieštaringiausios idėjos. Minią gali atsitik-

tinai paveikti bet kuri iš daugybės jos įsisavintų idėjų, todėl jos veiksmai labai prieštaringi. Tačiau dėl kritinio mąstymo stokos ji šių prieštarų nesuvokia.

Šis reiškinys būdingas ne tik miniai, bet ir daugeliui pavienių individų, ir ne tik pirmykščiams žmonėms, bet ir tiems, kurie kokiu nors mąstymo aspektu – pavyzdžiui, fanatiški religiniai sektantai – priartėja prie pirmykščių žmonių. Tai pastebėjau ir tarp mūsų universitetuose išsimokslinusių hinduistų. Ant jų nekintamo paveldėtų religinių ir socialinių idėjų pagrindo buvo užklotas vakarietiškų idėjų sluoksnis, visai nesusijęs su pirmuoju ir jo nekeičiantis. Šalia religinių idėjų kortežo atsitiktinai pasirodo viena kita vakarietiška idėja, ir tada individo elgsena nustebina akivaizdžiu prieštaringumu. Tačiau šis prieštaringumas veikiau išorinis, nes individo elgseną daugiausia lemia paveldimos idėjos. Tiktai žmogaus, paveldėjusio įvairių rasių bruožų, elgesys gali būti labai permainingas ir iš esmės prieštaringas. Šio reiškinio daugiau nenagrinėsime, nors jis labai reikšmingas psichologijai. Šiaip ar taip, norint tai visiškai suvokti, manau, reikia mažiausiai dešimties metų kelionių ir stebėjimų.

Minia suvokia tik paprastos formos idėjas, todėl daugumą miniai siūlomų idėjų būtina pakeisti. Matome, kaip nuodugniai reikia perkeisti sudėtingesnes filosofines ir mokslines idėjas, kad jos būtų prieinamos miniai.

Šie pakeitimai turi būti pritaikyti ir rasei, kuriai priklauso minia, šiaip ar taip, iš esmės tai yra supaprastinimas. Taigi socialiniu požiūriu veikiausiai nėra idėjų hierarchijos – tai reiškia, kad idėjos negali būti kilnesnės viena už kitą. Minią pasiekusi ir sujaudinusi idėja praranda visą savo kilnumą ir didybę. Vieninteliai verti dėmesio tik jos sukelti padariniai. Viduramžių krikščionybės idėjos, praeito amžiaus demokratinės idėjos ir šiandienos socialinės idėjos, aišku, nėra itin iškilios. Filosofiniu požiūriu jas galime pavadinti net apgailėtinomis klaidomis. Tačiau jų reikšmė buvo ir išliks milžiniška ir jos ilgai bus tarp esminių valstybės valdymo veiksnių.

Idėja, netgi pateikta miniai prieinama forma, veiksminga tik tada, kai tam tikrais būdais, kuriuos aptarsime vėliau, prasiskverbia į pasąmonę ir tampa jausmu. Ši transformacija paprastai trunka ganėtinai ilgai.

Beje, nemanykite, kad idėja, kurios teisingumas įrodytas, būtinai pasieks išlavintus protus. Akivaizdu, kad argumentai daugumai nedaro didelio poveikio. Išsilavinęs pašnekovas gali sutikti su įrodyta tiesa, tačiau pasąmonėje jis grįš prie savo pirmykštės koncepcijos. Ir sutiktas po keleto dienų jis vėl išdėstys savo senuosius argumentus lygiai tais pačiais žodžiais. Iš tiesų jį veikia anksčiau perimtos idėjos, virtusios jausmais, – kaip tik šios idėjos ir lemia svarbiausius elgesio motyvus.

Idėja, vienu ar kitu būdu įsitvirtinusi minios sieloje, įgyja nenugalimą jėgą ir sukelia daug pokyčių. Filosofinės idėjos, kurios privedė prie Prancūzų revoliucijos, negreitai įsikūrė liaudies sieloje. Tačiau, kaip žinome, įsitvirtinusios minioje, jos buvo nenugalimos. Tautos kova dėl socialinės lygybės, dėl abstrakčių teisių ir idealios laisvės sudrebino visas karūnas ir stipriai sukrėtė Vakarų pasaulį.

Dvidešimt metų šalys kariavo tarpusavyje, ir Europa patyrė skerdynes, panašias į Čingischano ir Tamerlano karus. Iki tol niekada taip aiškiai neatsiskleidė idėjų, keičiančių jausmus, galia.

Idėjos negreitai įsikuria minios sieloje ir ne greičiau ją palieka. Idėjų požiūriu, minia visuomet keliais šimtmečiais atsilieka nuo išminčių ir filosofų. Visi šiandieniniai valstybės vyrai žino, kokią klaidinančią galią turi pagrindinės idėjos, tačiau norėdami išlaikyti savo įtaką jie turi remtis principais, kuriais patys nebetiki.

§ 2. MINIOS SAMPROTAVIMAI

Negalima beatodairiškai teigti, kad samprotavimai minios neveikia. Tačiau argumentai, kuriuos ji pasitelkia ir kurie jai daro įtaką, yra tokie nelogiški, kad juos tik sąlyginai galima vadinti samprotavimu.

Minios samprotavimas, kaip ir kitoks samprotavimas, pagrįstas asociacija, tačiau minia idėjas susieja tik išorinio panašumo ar sekos ryšiais, panašiai kaip eskimas: jis iš patirties žinodamas, kad ledas – skaidrus daiktas – tirpsta burnoje, nusprendžia, kad burnoje tirpsta ir stiklas, nes jis taip pat skaidrus. Arba kaip laukinis, manantis, kad suvalgęs narsaus priešo širdį perims jo drąsą. Arba darbininkas, kuris išsunktas darbdavio nusprendžia, kad visi darbdaviai išnaudotojai.

Kolektyvinė logika susieja skirtingus, tik išorinius ryšius turinčius dalykus ir beatodairiškai apibendrina pavienius atvejus. Šitokiomis vaizdinių asociacijomis naudojasi oratoriai, mokantys valdyti minią. Tik taip įmanoma ją patraukti. Minia visiškai nesuprastų nuoseklaus samprotavimo, todėl galima teigti, kad minia nesamprotauja arba klaidingai samprotauja ir kad jai samprotavimo nereikia. Kai kurios kalbos, padariusios didžiulę įtaką klausytojams, stulbina lėkštumu, tačiau neužmirškime, kad jos skirtos miniai, o ne filosofams. Oratorius bendraudamas su minia mėto jai vaizdinių masalą. Jeigu jam pasiseka, jis pasiekia tikslą ir šiuo požiūriu jo kelios taiklios frazės, kuriomis apžavėjo minią, yra vertesnės už iškilnių oracijų tomą.

Nereikia nė sakyti, kad teisingai samprotauti nemokanti minia nesugeba ir kritiškai mąstyti, t. y. neskiria

tiesos nuo klaidos ir negali suformuluoti aiškios nuomonės ir sprendimo. Jos priimti sprendimai iš tiesų yra jai primesti sprendimai, kurių ji nė neapsvarstė. Šiuo požiūriu daug individų nepakyla virš minios. Tam tikra nuomonė tampa visuotina dėl to, kad dauguma žmonių nesugeba turėti nepriklausomos nuomonės, pagrįstos savo samprotavimais.

§ 3. MINIOS VAIZDUOTĖ

Minios vaizduotė, kaip ir visų būtybių, kurioms samprotavimas nesvarbus, yra labai gyva ir imli įspūdžiams. Įvykio ar veiksmo sužadinti vaizdiniai miniai atrodo beveik kaip tikrovė. Minia, panašiai kaip miegantysis, kurio protas laikinai neveikia, regi ryškius vaizdinius, kuriuos mąstymas kaipmat išsklaidytų. Nemąstančiai ir nesamprotaujančiai miniai nėra nieko neįmanomo ir paprastai ją ypač jaudina netikėčiausi dalykai.

Kaip tik todėl minią labiausiai žavi legendos ir stebuklai. Iš tiesų tai yra civilizacijos atramos. Istorijoje regimybė visada būdavo svarbesnė nei tikrovė ir šią užgoždavo.

Minia mąsto tik vaizdiniais ir ją sujaudina tik vaizdai. Tik pastarieji ją baugina ar vilioja ir paskatina veikti.

Todėl teatro spektakliai, kurie kalba aiškiais vaizdiniais, visada darė didžiulę įtaką miniai. Juk duona ir

žaidimai romėnų liaudžiai buvo laimės idealas. Ilgainiui šis idealas pamažu keitėsi. Niekas taip nesužadina liaudies vaizduotės kaip teatro spektaklis. Visi žiūrovai vienu metu patiria tas pačias emocijas, ir jei jos iškart nevirsta veiksmais, tik todėl, kad net nesąmoningiausias žiūrovas žino, kad yra iliuzijų auka ir kad verkė ar juokėsi dėl pramanytų įvykių. Tačiau kartais stiprūs vaizdiniai, kaip ir įprasti pasiūlymai, gali virsti veiksmais. Dažnai pasakojama istorija apie liaudies dramos teatrą, kuris po spektaklio nuo pasipiktinusių žiūrovų turėdavo saugoti aktorių, vaidinusį išdaviką. Šis pavyzdys, manau, aiškiai apibūdina minios protą ir paprastą įtaigą, kuriai jis pasiduoda. Miniai visa, kas svarbu, tampa tikra ir ji dažnai neskiria vieno nuo kito.

Valstybės stiprybė ir užkariautojo galia pagrįsta liaudies vaizduote. Minia valdoma darant įtaką jos vaizduotei. Visi svarbiausi istorijos įvykiai, budizmas, krikščionybė, islamas, reformacija, o mūsų dienomis gąsdinanti socializmo invazija yra tiesioginiai ar netiesioginiai stiprių įspūdžių minios vaizduotėje padariniai.

Visų laikų didieji valstybės vyrai, tarp jų ir despotai, liaudies vaizduotę pasitelkė kaip valdžios atramą. Jie niekada nebandė griauti liaudies vaizdinių. „Tapęs kataliku, – sakė Napoleonas Valstybės taryboje, – pabaigiau Vandėjos karą, tapęs musulmonu įsikūriau Egipte,

o tapęs ultramontanistu laimėjau kunigus Italijoje. Jei valdyčiau žydų tautą, atstatyčiau Saliamono šventyklą." Tikriausiai joks didis žmogus nuo Aleksandro ir Cezario laikų nemokėjo geriau sujaudinti minios vaizduotės ir padaryti įspūdžio. Tuo Napoleonas nuolat rūpinosi, apie tai mąstė kariaudamas, sakydamas iškilmingas ir kasdienes kalbas ir kitose situacijose. Net mirties patale.

Kaip paveikti minios vaizduotę? Netrukus išsiaiškinsime. Jau dabar galime pasakyti, kad protui ir intelektui skirti argumentai neveiksmingi. Antonijui nereikėjo mokslinės retorikos, kad sukeltų liaudį prieš Cezario žudikus. Jis tautai perskaitė Cezario testamentą ir parodė lavoną.

Minios vaizduotę jaudina tik stebinantis ir aiškus vaizdas be papildomų interpretacijų, neturintis jokio kito akompanimento, tik keletą stebuklingų faktų: svarbi pergalė, įstabus stebuklas, didelis nusikaltimas, stipri viltis. Svarbu iš karto pristatyti visus šiuos dalykus, nenurodant šaltinio. Minios nejaudina šimtas nereikšmingų nusikaltimų ar nelaimingų atsitikimų, bet vienintelis didžiulis nusikaltimas, vienintelė katastrofa ją stipriai sukrečia, net jeigu didžiojo įvykio padariniai gerokai menkesni nei visų mažųjų kartu sudėjus. Didžioji gripo epidemija, per kelias savaites Paryžiuje pražudžiusi 5 000 žmonių, beveik nesujaudino liaudies vaizduotės. Ši ne-

laimė, tikra hekatomba, nebuvo viešinama įtaigiu vaizdiniu, o tik kasdienėmis statistikos nuorodomis. Tačiau nelaimingas atsitikimas, per kurį žūtų tik 500 žmonių, bet tą pačią dieną, – koks nors viešas, gerai matomas įvykis, pavyzdžiui, Eifelio bokšto griuvimas, – paliktų nepalyginamai didesnį įspūdį. Minią stipriai sukrėtė žinia apie vieną dingusį transatlantinį laivą, manoma, nuskendusį jūroje, nes aštuonias dienas nebuvo jokių žinių apie jį. Tačiau, pagal statistiką, tais metais dingo tūkstantis didelių laivų, ir šios netektys – gyvybių ir turto – minios nesujaudino.

Taigi liaudies vaizduotę jaudina ne patys įvykiai, bet jų pateikimo būdas. Įvykis yra dingstis, jei galima taip pasakyti, sukurti patrauklų, protą pavergiantį vaizdinį. Menas, sužadinantis minios vaizduotę, – tai minios valdymo menas.

KETVIRTA DALIS

Religinės formos, kuriomis pagrįsti minios įsitikinimai

Kas sukelia religinį jausmą. Religinis jausmas nepriklauso nuo dievybės garbinimo. Religinio jausmo bruožai. Įsitikinimų, įgijusių religijos formą, galia. Įvairūs pavyzdžiai. Liaudies dievai nedingsta. Naujosios dievybės. Religinės ateizmo formos. Šių sąvokų svarba istoriniu požiūriu. Reformacija, Šv. Bartolomėjaus naktis, Teroro laikotarpis ir kiti panašūs įvykiai yra religinių minios jausmų, o ne pavienių individų padarinys.

Jau kalbėjome, kad minia nesamprotauja, idėjas priima arba atmeta iš karto, nepakenčia diskusijos ir prieštaravimo, bet paveikūs pasiūlymai ją visiškai užvaldo ir neretai iš karto virsta veiksmais. Minėjome, kad tinkamai nukreipta minia ryžtasi pasiaukoti dėl jai pasiūlyto idealo. Galiausiai išsiaiškinome, kad minia patiria tik stiprius, kraštutinius jausmus: nuo susižavėjimo greitai pereina prie garbinimo, o jos antipatija iš karto virsta neapykanta. Šios gairės leidžia apibendrinti minios įsitikinimus.

Atidžiau patyrinėjus minios įsitikinimus religinio pakilimo ir politinių perversmų, tokių kaip praeito šimt-

mečio, laikotarpiais, paaiškėja, kad minios įsitikinimams būdinga tam tikra forma, kurią pavadinčiau ne kaip nors kitaip, o religiniu jausmu.

Šiam jausmui būdingi labai paprasti požymiai: įsivaizduojamos aukštesnės būties garbinimas, jai priskiriamos galios baimė, aklas paklusnumas jos įsakymams, neginčytinos dogmos, troškimas skleisti savo tiesą, priešiškumas visiems, kurie jos nepriima. Kad ir kam skirtas šis jausmas – nematomam Dievui, akmeniniam stabui, didvyriui ar politinei idėjai – iš esmės jis religinis. Taip pat svarbu antgamtinė realybė ir stebuklai. Politinei idėjai minia suteikia tokią pat paslaptingą galią kaip ir laimėjusiam vadui, kuris ją veda į fanatizmą.

Religingi esame ne tik garbindami dievybę, bet ir visas dvasios jėgas – tada valią beatodairiškai nukreipiame į vieną tikslą arba į vieną būtį, kuri tampa mūsų jausmų ir veiksmų tikslu bei vadovu.

Religinį jausmą paprastai lydi netolerancija ir fanatizmas. To neišvengia asmenys, kurie tiki žinantys žemiškos arba amžinos laimės paslaptį. Šių bruožų turi visi grupės nariai, apimti religinio jausmo. Teroro laikotarpiu jakobinai buvo tokie pat religingi kaip ir inkvizicijos laikų katalikai, ir abejų žiaurus įkarštis kilo iš to paties šaltinio.

Minios įsitikinimai pasižymi aklu paklusnumu, kraštutine netolerancija ir religiniam jausmui būdingu bea-

todairiškos propagandos poreikiu. Todėl galima teigti, kad šie įsitikinimai religinio pobūdžio. Herojus, kuriam ploja minia, iš tiesų jai yra dievas. Penkiolika metų juo buvo Napoleonas, ir jokia kita dievybė neturėjo tokių atsidavusių garbintojų. Nė vienas dievas taip lengvai nesiuntė žmonių mirti. Didesnės valdžios sieloms neturėjo jokios krikščionių ir pagonių dievybės.

Religinių ar politinių tikėjimų kūrėjai žino, kaip miniai primesti religinius jausmus, leidžiančius žmogui rasti laimę ekstazėje ir verčiančius stabams paaukoti gyvenimą. Taip buvo visais laikais. Fiustel de Kulanžas (Fustel de Coulanges) savo puikioje knygoje teisingai pastebėjo, kad Romos imperija išsilaikė ne karine galia, o religiniu susižavėjimu, kuriuo buvo persiėmę visi pavaldiniai. „Neregėtas dalykas pasaulio istorijoje, kad liaudies nekenčiamas režimas būtų išsilaikęs penkis amžius. <...> Neįtikėtina, kad trisdešimt Imperijos legionų būtų galėję pavergti šimtą milijonų žmonių." Jie pakluso tik todėl, kad imperatorius, įkūnijantis Romos didybę, buvo visų garbinamas kaip dievybė. Mažiausias imperijos kaimelis turėjo imperatoriaus altorių. „Nuo vieno Imperijos krašto iki kito liaudies sieloje staiga suliepsnojo nauja religija, kurios dievybė buvo imperatorius. Keletą metų prieš krikščionybės erą visa Galija, šešiasdešimt jos miestų, netoli Liono pastatė šventyklą imperatoriui Augustui.

<...> Šventikai, išrinkti Galijos miestų susirinkime, buvo pirmosios šalies asmenybės. <...> Viso to neįmanoma priskirti baimei ir vergiškumui. Ištisos tautos nėra vergiškos, ir vergija negali trukti tris amžius. Ne dvariškiai garbino kunigaikštį, o Roma. Ne tik Roma, bet ir Galija, Ispanija, Graikija ir Azija."

Šiandien daugumai didžiųjų sielų užkariautojų altoriai nestatomi, tačiau jie atvaizduojami statulomis ir portretais ir jų kultas ne itin skiriasi nuo ankstesniųjų. Istorijos filosofiją galima suprasti tik žinant svarbų minios psichologijos dėsnį: jeigu nebūsi laikomas dievu, būsi niekas.

Tai toli gražu nėra praeito amžiaus prietaras, kurį išgujo protas. Jausmas amžinoje kovoje su protu niekada nebuvo nugalėtas. Minia jau nenori girdėti ją taip ilgai valdžiusios dievybės ar religijos nurodymų, vis dėlto jokioje epochoje nebuvo pristatyta tiek statulų ir altorių kaip paskutiniame šimtmetyje. Liaudies judėjimas bulanžizmas atskleidė, kaip lengvai į paviršių iškyla minios religiniai instinktai. Herojaus paveikslas kabojo kiekvienoje kaimo užeigoje. Jis buvo garbstomas kaip kovotojas su neteisybe ir kitu blogiu, ir tūkstančiai žmonių būtų už jį atidavę gyvybę. Kokią vietą jis būtų iškovojęs istorijoje, jeigu būtų ilgiau išlaikęs savo legendą!

Taigi nereikia nė sakyti, kad religija miniai būtina. Minios politiniai, antgamtiniai ir socialiniai tikėjimai

visada įgyja religinę formą ir tampa neginčijami. Minios priimtas ateizmas taip pat suliepsnotų religinio jausmo netolerancija ir taptų savotišku kultu. Įdomus pavyzdys yra mažos pozityvistinės sektos raida. Ši bendruomenė primena nihilistą, kurio istoriją pasakoja įžvalgusis Dostojevskis. Vieną dieną proto apšviestas nihilistas sudaužė dievybių ir šventųjų paveikslus, kurie puošė jo koplytėlės altorių, užgesino žvakes, bet negaišdamas nė akimirkos sunaikintus paveikslus pakeitė kelių ateistų filosofų kūriniais ir vėl pamaldžiai uždegė žvakes. Religinio tikėjimo objektas pasikeitė, bet argi pakito pats religinis jausmas?

Vėl kartoju, kad kai kuriuos istorinius įvykius, būtent pačius svarbiausius, galima perprasti tik suvokus minios įsitikinimų religinę formą. Daug socialinių reiškinių prašosi psichologo, o ne gamtininko dėmesio. Didysis istorikas Tenas Revoliuciją tyrė kaip gamtininkas, taigi tikrosios įvykių ištakos daugiausia liko nepastebėtos. Jis puikiai išnagrinėjo įvykius, tačiau ne visada atkreipdavo dėmesį į priežastis, nes nesigilino į minios psichologiją. Jis baisėjosi įvykių kraugeriškumu, žiaurumu ir anarchija, o didžiosios epopėjos herojai jam buvo tik laukinių epileptikų gauja, be jokių skrupulų pasiduodanti instinktams. Revoliucijos žiaurumas, žudynės, propagandos poreikis, karo iššūkiai visiems karaliams, galima sakyti, buvo naujo religinio tikėjimo užuomazga minios sielo-

je. Reforma, Šv. Bartolomėjus, religiniai karai, inkvizicija, Teroro laikotarpis yra tapačios tvarkos fenomenai, pakurstyti religinių jausmų, kurie neišvengiamai veda prie naujojo tikėjimo priešininkų naikinimo geležimi ir ugnimi. Inkvizicijos ir Teroro valdžios metodus taiko tie, kurie beatodairiškai jais tiki. Jei netikėtų, naudotų kitus metodus.

Analogiški perversmai įvyksta tik subrendę minios sieloje. Jų nesukeltų nė patys didžiausi despotai. O istorikai, Šv. Bartolomėjų laikantys karaliaus užmačia, nepažįsta minios ir neišmano karalių psichologijos. Tokie veiksmai kyla tik iš liaudies sielos. Despotiškiausias monarchas, pasitelkęs visą savo galybę, įstengia tik paskubinti ar nukelti lemtingą akimirką. Taigi Šv. Bartolomėjų ir religinius karus rengė ne karaliai, o Terorą – ne Robespjeras (Robespierre), Dantonas (Danton) ir Sen Žiustas (Saint-Juste). Tokiuose įvykiuose pulsuoja minios siela.

ANTRA KNYGA

Minios nuomonė ir tikėjimas

PIRMA DALIS

Netiesioginiai minios nuomonę ir tikėjimą lemiantys veiksniai

Parengiamieji minios tikėjimo veiksniai. Minios tikėjimas priklauso nuo nuodugnaus parengimo. Įvairių tikėjimo veiksnių aptarimas. ***§ 1. Rasė.*** Vyraujanti rasės įtaka. Rasė perduoda protėvių pasiūlymus. ***§ 2. Tradicijos.*** Tradicijos yra rasės sielos sintezė. Socialinė tradicijų svarba. Kodėl taip reikalingos tradicijos tampa kenksmingos. Minia atkakliai laikosi tradicinių idėjų. ***§ 3. Laikas.*** Tikėjimas pamažu atsiranda ir pamažu išnyksta. Laikui bėgant iš sumaišties gali atsirasti tvarka. ***§ 4. Politinės ir socialinės santvarkos.*** Klaidingas jų reikšmės supratimas. Santvarkų įtaka yra labai maža. Santvarka yra ne priežastis, o padarinys. Tauta negali pasirinkti santvarkos, kuri jai atrodo geriausia. Santvarkos yra tik pavadinimai, o tie patys pavadinimai reiškia skirtingus dalykus. Kaip gali atsirasti santvarka. Kai kurioms tautoms būtina teoriškai bloga santvarka, pavyzdžiui, centralizacija. ***§ 5. Švietimas ir ugdymas.*** Klaidingos šiuolaikinės idėjos apie mokymo įtaką miniai. Statistinės nuorodos. Demoralizuojanti lotynų švietimo sistema. Kokia galėtų būti mokymo įtaka. Įvairių tautų pavyzdžiai.

Jau išnagrinėjome minios mąstymą ir žinome, kaip ji jaučia, mąsto ir samprotauja. Dabar išsiaiškinkime, kaip atsiranda ir kaip sukuriama minios nuomonė ir tikėjimas.

Minios nuomonė ir tikėjimas priklauso nuo dviejų grupių veiksnių: tiesioginių ir netiesioginių.

Netiesioginiai veiksniai leidžia miniai vienus įsitikinimus priimti, o kitus atmesti. Šie veiksniai paruošia dirvą naujoms netikėtoms idėjoms, kurios stebina jėga ir kokybe, nors jų spontaniškumas tik tariamas. Tiesa, minioje įvyksta sprogimas ir tam tikros idėjos įgyvendinamos neįtikėtinai greitai. Tačiau už šio paviršutiniško efekto dažniausiai reikia ieškoti ilgo parengiamojo darbo.

Tiesioginiai veiksniai iškyla į paviršių po ilgo parengiamojo darbo, be kurio jie negalėtų pasireikšti, ir kaip tik dėl jų minia įtikinama veikti; kitaip tariant, šie veiksniai leidžia idėjai įsikūnyti ir palikti padarinius. Tiesioginiai veiksniai padeda atsirasti ryžtingiems sprendimams, kurie staiga sutelkia bendruomenę, sukelia riaušes ar streikus; dėl šių veiksnių didžioji dauguma atiduoda valdžią vienam žmogui arba nuverčia vyriausybę.

Visuose didžiuosiuose istoriniuose įvykiuose tiesioginiai ir netiesioginiai veiksniai keičia vienas kitą. Vienas iš Prancūzų revoliucijos – paties įstabiausio pavyzdžio – netiesioginių veiksnių buvo rašytojai, kritikuojantys senojo režimo represijas. Taip paruošta minios siela paskui lengvai pasidavė tiesioginiams veiksniams, kurie buvo, pavyzdžiui, oratorių kalbos ar dvaro pasipriešinimas nereikšmingoms reformoms.

Dalis netiesioginių veiksnių yra bendrieji – būdingi visiems tikėjimams ir nuomonėms. Tai rasė, tradicijos, laikas, santvarka, ugdymas. Panagrinėsime kiekvieno jų reikšmę.

§ 1. RASĖ

Rasės veiksnys turi būti pirmoje vietoje, nes jis savo svarba gerokai pranoksta kitus. Jį užtektinai nagrinėjome ankstesnėje knygoje, tad dabar neverta prie to apsistoti. Jau paaiškinome, kas yra istorinė rasė, ir atskleidėme, kaip atsiradus rasės požymiams jos tikėjimas, santvarka, menai, kitaip tariant, visi jos civilizacijos komponentai tampa išorine jos sielos raiška. Rasės galia yra tokia, kad joks jos komponentas negali pereiti iš vienos tautos į kitą, nepatyręs didelių pokyčių[7].

Aplinka, aplinkybės, įvykiai yra akimirkos socialiniai pasiūlymai. Jie gali pasireikšti svarbiu veiksmu, bet trumpalaikiu, jeigu jis skiriasi nuo rasės, t. y. nuo visų kartų protėvių, pasiūlymų.

Keliuose skyriuose dar grįšime prie rasės įtakos ir įrodysime, kad ši įtaka yra labai stipri: rasė nulemia net

[7] **Kadangi šis teiginys** visiškai naujas, bet be jo neįmanoma suprasti istorijos, jį paaiškinu keliuose savo darbo *Psichologiniai tautų evoliucijos dėsniai* (*Les lois psychologiques de l'évolution des peuples*) skyriuose. Skaitytojas įsitikins, kad, nepaisant apgaulingo paviršutiniško įspūdžio, nei kalba, nei religija, nei menai, nei joks kitas vienos tautos civilizacijos aspektas nepakitęs negali pereiti į kitą tautą.

minios sielos požymius. Todėl įvairių tautų elgsena ir tikėjimai labai skiriasi ir pasiduoda nevienodai įtakai.

§ 2. TRADICIJOS

Tradicijos atspindi praeities idėjas, poreikius ir jausmus. Jos yra rasės patirties sintezė ir mums daro didžiulę įtaką.

Biologijos mokslas pakito, kai embriono tyrimai atskleidė didžiulę praeities įtaką gyvybės formų evoliucijai; panašiai atsitiks ir su istorijos mokslu, kai paveldimumo koncepcija paplis. O kol kas daugelis valstybės vyrų laikosi praeito amžiaus teoretikų idėjų ir mano, kad visuomenė gali nutraukti ryšį su praeitimi ir iš įvairių fragmentų susikurti iš naujo, vadovais pasirinkdama šviesiausius protus.

Tauta yra praeities sukurtas organizmas. Kaip ir kiekvienas organizmas ji kinta lėtai pagal paveldėtą programą.

Tikrieji tautų vadovai yra tradicijos, ir, kaip jau minėjau, lengvai kinta tik išorinė tradicijos forma. Be tradicijų, t. y. be tautos sielos, neįmanoma jokia civilizacija.

Nuo pat žmonijos būties pradžios pagrindinis jos užsiėmimas buvo tradicijų tinklo kūrimas, o paskui griovimas, kai būdavo išsemti naudingi rezultatai. Be pastovių tradicijų nebūtų civilizacijos, o be lėto tradicijų nykimo nebūtų pažangos. Sunkiausia rasti pusiausvyrą tarp pa-

stovumo ir permainų. Tai išties nelengvas uždavinys. Kai tautoje per keletą kartų tradicijos pernelyg tvirtai įsišaknija, tautos raida sutrinka ir ji, pavyzdžiui, Kinija, nebegali tobulėti, modernėti. Tada net pačios radikaliausios revoliucijos bejėgės – nutraukta grandinė susijungia ir ta pati praeitis grįžta į sostą arba, sugriuvus tvarkai, įsivyrauja anarchija ir prasideda žlugimas.

Taigi svarbiausias tautos uždavinys yra išsaugoti praeities santvarkas ir jas pamažu keisti. Sunkus uždavinys. Jį įgyvendino tik senovės romėnai ir dabartiniai anglai.

Atkakliausias idėjinis konservatorius, besipriešinantis pokyčiams, yra būtent minia – juk kasta yra viena iš minios kategorijų. Taigi jau pabrėžiau minios konservatyvumą ir įrodžiau, kad daug sukilimų baigiasi tik žodiniais pokyčiais. Praeito amžiaus pabaigoje matant sugriautas bažnyčias, ištremtus ir giljotinuotus kunigus, visuotinį katalikų persekiojimą, buvo galima pagalvoti, kad senosios religinės idėjos prarado įtaką, tačiau po kelerių metų, visuomenei reikalaujant, katalikybės kultas buvo grąžintas[8].

[8] **Teno pacituotas** buvusio Konvento nario Furkrua (Fourcroy) pranešimas šiuo požiūriu labai aiškus.
„Visi švenčia sekmadienį ir lanko bažnyčią. Tai rodo, kad dauguma prancūzų nori grįžti prie senųjų tradicijų ir nebegalima nepaisyti šio nacionalinio poreikio. <...>
Didžiajai daugumai reikia religijos, kulto ir kunigų. Požiūris, kad paplitęs švietimas gali sunaikinti religinius prietarus, yra kelių šiuolaikinių filosofų klaida, kurios neišvengiau nė aš. Religija yra daugelio nelaimingųjų paguodos šaltinis. <...> Taigi reikia palikti tautai kunigus, altorius, kultą."

Joks kitas pavyzdys geriau neatskleis tradicijų įtakos minios sielai. Šventyklos neapsaugo pavojingiausių stabų, o rūmai – didžiausių tironų: ir vieni, ir kiti lengvai nuverčiami. Tačiau tradicijos – nematomi mūsų sielų šeimininkai – atsilaiko prieš bet kokį maištą ir nyksta labai lėtai – tik per šimtmečius.

§ 3. LAIKAS

Socialinėje kaip ir biologinėje plotmėje laikas yra vienas stipriausių veiksnių. Tik jis yra tikrasis kūrėjas ir didysis griovėjas. Jis iš smilčių supylė kalnus, o iš ląstelių sulipdė garbų žmogų. Laikas gali bet ką pakeisti. Sakoma, jeigu skruzdėlė turėtų laiko, galėtų su žeme sulyginti Monblaną. Jei kokia būtybė galėtų savo nuožiūra keisti laiką, ji turėtų galią, kurią tikintieji priskiria dievams.

Tačiau mus domina tik laiko reikšmė minios nuomonės užuomazgai. Jai laiko poveikis vis dar milžiniškas. Nuo jo priklauso ir toks veiksnys kaip rasė, kuri be laiko negalėtų atsirasti. Tik laikas leidžia vystytis arba išnykti visiems tikėjimams. Ilgainiui tikėjimas stiprėja, o paskui sumenksta.

Minios nuomonei ir tikėjimui laikas paruošia dirvą, kurioje jie sudygsta. Todėl tam tikros idėjos gali būti įgyvendintos tik vienoje epochoje, bet ne kitoje. Laikas su-

kaupia didžiules tikėjimo ir minčių atsargas, iš kurių atsiranda epochos idėjos. Atsiranda ne atsitiktinai ir ne bet kaip. Jų šaknys labai senoje praeityje. O jos pražysta tik todėl, kad laikas sukrovė joms žiedus. Taigi norint prieiti prie jų ištakų, reikia ieškoti praeities. Idėjos yra praeities dukterys ir ateities motinos – visada laiko vergės.

Taigi laikas yra tikrasis mūsų šeimininkas, jo rankose viskas beregint kinta. Šiandien baiminamės dėl grėsmingų minios užmojų, pranašaujančių griūtį ir perversmą. Tačiau laikas savaime atkurs pusiausvyrą. „Joks režimas, – teisingai rašė ponas Lavisas (Lavisse), – nebuvo sukurtas per dieną. Politinė ir socialinė organizacija yra šimtmečių kūriniai; prieš atrasdama savo taisykles feodalinė santvarka daug amžių buvo beformė ir chaotiška; absoliuti monarchija šimtmečius ieškojo pastovių valdymo formų, ir tuose pereinamuosiuose laikotarpiuose buvo daug sumaišties.“

§ 4. POLITINĖS IR SOCIALINĖS SANTVARKOS

Kartoju, idėja, kad santvarka gali padėti išspręsti visuomenės problemas, kad tautos pažangą lemia gera konstitucija ir valdžia ir kad socialinius pokyčius gali paskatinti vyriausybės nutarimai, vis dar paplitusi. Ji buvo Prancūzų revoliucijos atspirties taškas, o šiandien yra socialinių

teorijų pagrindas. Šios pavojingos chimeros neišnaikino nė pastoviausia patirtis. Veltui filosofai ir istorikai įrodinėjo, kad tai absurdas. Tačiau jie nesunkiai atskleidė, kad santvarkos yra idėjų, jausmų ir papročių dukterys ir kad neįmanoma pakeisti idėjų, jausmų ir papročių keičiant įstatymus.

Tauta nepasirenka patinkančios santvarkos pagal norą, lygiai kaip jos individai nepasirenka akių ar plaukų spalvos. Ir santvarką, ir vyriausybę sukuria rasė. Be to, tai yra epochos kūriniai, o ne jos kūrėjai. Tauta valdoma ne atsižvelgiant į jos akimirkos užgaidas, bet taip, kaip reikalauja susiformavęs jos charakteris. Kartais politinis režimas išsirutulioja ar pakinta per kelis šimtmečius. Santvarka neturi jokios vidinės dorybės, iš esmės ji nei gera, nei bloga. Ta pati santvarka tam tikru metu vienai tautai gali būti gera, o kitai nepakenčiama.

Pati tauta negali pakeisti savo santvarkos. Žinoma, radikalia revoliucija galima santvarką pervardyti, bet esmė nesikeis. Pavadinimai yra beverčiai žodžiai, į kuriuos istorikas, ieškantis esmės, neturėtų atsižvelgti. Pavyzdžiui, Anglija yra demokratiškiausia pasaulyje šalis[9],

[9] **Tai pripažįsta net** pažangiausi JAV respublikonai. Amerikiečių žurnalas *Forum* šią kategorišką nuomonę išsako žodžiais, kuriuos paėmiau iš 1894 m. gruodžio *Review of Reviews*: „Net karščiausi aristokratijos priešai neturėtų užmiršti, kad šiandien Anglija yra pasaulyje demokratiškiausia šalis, kurioje individo teisės labiausiai gerbiamos ir kurioje individai turi daugiausia laisvės.“

tačiau monarchija, o ispanakalbės Lotynų Amerikos šalys – respublikos su konstitucijomis – kenčia nuo despotizmo. Tautos likimą lemia jos charakteris, ne valdžia. Tai bandžiau įrodyti ankstesnėje knygoje remdamasis akivaizdžiais pavyzdžiais.

Vadinasi, konstitucijų rašymas yra tik laiko švaistymas arba nenaudingas retorikos pratimas. Jas tikrai parengs būtinybė ir laikas, jeigu jiems netrukdysime. Tai įrodo iškilus istorikas Makolis (Macaulay) aprašydamas anglosaksų pavyzdį viename fragmente, kurį turėtų įsidėmėti visų lotynų šalių politikai. Paaiškinęs, kuo naudingi įstatymai, nors grynojo proto požiūriu prieštaringi ir padriki, jis konvulsiškas Europos ir Amerikos lotynų tautų konstitucijas palygina su Anglijos konstitucija ir nurodo, kad pastaroji buvo keičiama labai lėtai, dalimis, tik dėl labai svarbių priežasčių, bet niekada dėl spekuliatyvių samprotavimų. „Visiškai nesirūpinti dėl simetrijos, bet siekti praktinės naudos; neatmesti anomalijos tik todėl, kad tai anomalija; neskubėti diegti naujovių, o tik atsiradus būtinybei, ir atsinaujinti tik tiek, kad neliktų nepasitenkinimo; nieko nekeisti daugiau nei būtina. Šiomis taisyklėmis nuo Jono iki Viktorijos laikų paprastai vadovaudavosi mūsų 250 parlamentų.“

Būtų neprošal peržiūrėti visus kiekvienos valstybės įstatymus, konstitucijas ir patikrinti, ar viskas atitinka

tautos reikmes, bet šia dingstimi nereikia nieko beatodairiškai keisti. Pavyzdžiui, galima filosofiškai padiskutuoti apie centralizacijos privalumus ir trūkumus, tačiau jeigu daugiatautė valstybė per tūkstantį metų pamažu tapo centralizuota, be to, jeigu net didžiulė revoliucija, siekusi sunaikinti visas praeities santvarkas, buvo priversta ne tik gerbti centralizaciją, bet dargi ją sustiprinti, galime padaryti išvadą, kad centralizacija yra būtinybė, svarbi valstybės egzistencijos sąlyga, ir, jeigu kokie politikai mano, kad centralizaciją reikia panaikinti, telieka apgailestauti dėl jų neišmanymo. Jų nuomonei atsitiktinai laimėjus, šalyje įsivyrautų didi anarchija[10], iš kurios, be kita ko, atsirastų nauja centralizacija, daug sunkesnė nei senoji.

Užbaikime remdamiesi pasakyta mintimi, kad ne santvarkoje reikia ieškoti priemonių minios sielai paveikti. Kai kurios demokratiškos šalys, tokios kaip Jungtinės Amerikos Valstijos, klesti, bet kitos su panašia santvarka – būtent ispanakalbės Lotynų Amerikos respublikos –

[10] **Palyginus įsisenėjusius** religinius ir politinius konfliktus tarp atskirų Prancūzijos kraštų paaiškėja, kad priežastis yra rasių skirtumai. Revoliucijos laikotarpiu iškilusios separatistinės tendencijos vėl išryškėjo prancūzų ir vokiečių karo pabaigoje. Taigi matyti, kad pasaulio rasės dar nesivienija ir toli gražu negreitai susilies. Tad ryžtinga Revoliucijos centralizacija ir dirbtinai sukurti departamentai, skirti sujungti senąsias provincijas, buvo jos naudingiausias darbas. Jei būtų įmanoma decentralizacija, apie kurią šiandien kalba tiek daug neįžvalgių protų, ji staiga baigtųsi kruviniausiais konfliktais. To nesupranta tik tie, kurie visiškai užmiršo mūsų istoriją.

vos vegetuoja apgailėtinoje anarchijoje. Todėl turime pripažinti, kad ne santvarka nulėmė pirmųjų klestėjimą ir antrųjų nuosmukį. Tautą valdo jos charakteris, o jo neatitinkanti santvarka yra tik laikinai užsimestas nederantis rūbas. Žinoma, santvarkos, neva stebuklingai sukuriančios laimę, buvo ir bus primetamos kruvinais karais ir revoliucijomis. Galime teigti, kad tam tikru požiūriu santvarka veikia minios sielą, nes pastumia į tokius sukilimus. Tačiau žinome, kad įtvirtinta ar žlugusi santvarka savaime nėra jokia dorybė. Jos pergalė – tik iliuzija.

§ 5. ŠVIETIMAS IR UGDYMAS

Mūsų laikmečiu vyrauja idėja, kad švietimo tikslas yra tobulinti žmones ir net padaryti juos lygiateisius. Vien dėl kartojimo šis teiginys tapo nepajudinama demokratijos dogma. Dabar ją pakeisti būtų taip sunku, kaip kadaise bažnyčios dogmas.

Tačiau šiuo aspektu, kaip ir daugeliu kitų, demokratinės idėjos gerokai neatitinka psichologijos žinių ir pačios tikrovės. Daugelis garsių filosofų, ypač Herbertas Spenseris, nesunkiai įrodė, kad mokslas žmogui neprideda nei doros, nei laimės, kaip nepakeičia instinktų ir paveldėtų aistrų. Negana to, blogam tikslui pasitelktas mokslas gali būti pražūtingas. Mūsų požiūrį patvirtino ir statistika

besiremiantys tyrėjai: pasak jų, nusikalstamumas plinta kartu su mokslo, bent tam tikro, plėtra, o didžiausi visuomenės priešai, anarchistai, dažnai atsirenka narius iš garsių mokyklų laureatų. Žinomas teisėjas ponas Adolfas Giljo (Adolphe Guillot) pastebėjo, kad šiuo metu 3 000-iams mokytų nusikaltėlių tenka 1 000 nemokytų, o per penkiasdešimt metų nusikalstamumas išaugo nuo 227 iki 552 nusikaltimų šimtui tūkstančių gyventojų, arba 133 procentais. Be to, jis su kolegomis nustatė, kad nusikalstamumas labiausiai progresuoja tarp jaunų žmonių, kuriems darbdavį pakeitė nemokama privaloma mokykla.

Žinoma, niekas neneigia, kad teisingas mokymas gali duoti ir labai gerų praktinių rezultatų, jeigu ne moralės, tai bent profesijos srityje. Gaila, ypač per paskutinius 30 metų lotynų tautos savo švietimo sistemą kūrė labai ydingais principais, nepaisydamos iškilių protų pastabų; ir toliau jos kartoja apgailėtinas klaidas. Aš pats įvairiuose darbuose[11] nurodžiau, kad dabartinis švietimas visuomenės priešais paverčia daugybę išsilavinusių žmonių, tarp šių netrūksta ir baisiausio socializmo šalininkų.

Didžiausias tokio švietimo pavojus, pagrįstai vadinamas lotyniškuoju, kyla iš didelės psichologinės klaidos: manoma, kad vadovėlių kalimas lavina protą. Stengia-

[11] Žr. *Socializmo psichologija (La Psychologie du socialisme)* ir *Švietimo psichologija (Psychologie de l'éducation)*.

masi kuo daugiau išmokti, ir nuo pradinės mokyklos iki doktorato arba agrežė konkurso jaunuolis tik godžiai ryja knygų turinį, visai nesinaudodamas sveiku protu ir iniciatyva. Jo mokslas susideda iš mokymosi atmintinai ir paklusnumo. „Paruošti pamokas, išmokti gramatiką arba santrauką, pakartoti, gerai imituoti, – rašė buvęs švietimo ministras ponas Žiulis Simonas (Jules Simon), – tai absurdiškas mokymo metodas, kuris reikalauja beatodairiško tikėjimo mokytojo neklystamumu ir kurio vienintelis rezultatas yra savinieka ir bejėgystė."

Jeigu šis mokymas būtų tik nenaudingas, galėtume apsiriboti užuojauta nelaimingiems vaikams, kurie vietoj daugybės būtinų dalykų pirmiausia mokosi apie Chlotero sūnų geneologiją, Neustrijos ir Austrazijos kovas, zoologijos klasifikaciją. Tačiau toks švietimas gali mokiniui sukelti didžiulį pasibjaurėjimą jo paties gyvybės atsiradimu ir didžiulį troškimą jos atsikratyti. Be to, darbininkas jau nenori likti darbininkas, valstietis nebenori būti valstietis, o kukliausias miestelėnas savo sūnums numato karjerą tik gerai apmokamoje valstybės tarnyboje. Užuot paruošusi gyvenimui, mokykla mokinius paruošia visuomeninei tarnybai, kurioje nereikia jokios iniciatyvos. Socialinių kopėčių apačioje buriasi proletariato armija, nepatenkinta likimu ir grasinanti sukilti; aukštai – lengvabūdiška buržuazija, skeptiška ir kartu patikli, per-

smelkta prietaringo pasitikėjimo valstybės apvaizda, kurią ji nuolat apsvaido priekaištais: vyriausybę kaltina savo pačios klaidomis, bet nieko negali nuveikti be valdžios pagalbos.

Valstybė, kuri vadovėlinėmis tiesomis štampuoja visus savo diplomuotus specialistus, gali įdarbinti tik mažumą jų, o kitus neišvengiamai palieka be darbo. Taigi reikia romiai maitinti pirmuosius, o antruosius laikyti priešais. Nuo socialinės piramidės viršaus iki apačios milžiniška masė diplomuotųjų šiandien apgula karjeros vietas. Prekeiviui sunku rasti agentą, kuris gebėtų jį atstovauti kolonijose, tačiau tūkstančiai kandidatų veržiasi į pačius kukliausius valstybinius darbus.

Vien tik Senos departamentas priskaičiuoja 20 000 bedarbių pradinių klasių mokytojų, kurie niekindami laukus ir dirbtuves kreipiasi į valstybę, kad pragyventų. Tačiau išrinktųjų skaičius ribotas, tad akivaizdu, kad yra daug nepatenkintųjų. Pastarieji pasiruošę revoliucijai, kokie bebūtų jos vadovai ir tikslas. Suteikiant nenaudingų žinių galima žmogų lengvai paversti sukilėliu[12].

[12] **Beje,** tai būdinga ne tik lotynų tautoms. Šis reiškinys pastebėtas ir Kinijoje, turinčioje įspūdingą mandarinų hierarchiją. Mandarino vieta gaunama laimint konkursą, kurio vienintelis išbandymas yra ramus storų vadovėlių deklamavimas. Mokytų bedarbių armija Kinijoje šiandien yra tikra nacionalinė katastrofa. Panaši situacija ir Indijoje, kur nuo to laiko, kai anglai atidarė mokyklas ne tam, kad suteiktų išsilavinimą kaip Anglijoje, bet kad tik šio bei to pamokytų vietinius, susidarė tam tikra mokytųjų klasė, *babus*,

Akivaizdu, kad jau per vėlu nukreipti upės vagą. Mūsų klaidas parodys tik patirtis, didžiausia tautų mokytoja. Tik ji privers nepakenčiamus vadovėlius, apgailėtinus konkursus pakeisti profesiniu mokymu, galinčiu grąžinti jaunimą į laukus, dirbtuves ir į šiandien apleistas kolonijų įmones.

Profesinį mokymą, kurio reikalauja visi šviesūs protai, kadaise gavo mūsų tėvai, o dabar pasaulyje vyraujančios tautos išsaugojo jį savo valia, iniciatyva ir dalykiškumu. Vėliau pacituosiu Teną, kuris aiškiai nurodė, kad anais laikais mūsų švietimas buvo labai panašus į šiandienos anglų ar amerikiečių, ir palygindamas lotynų ir anglosaksų švietimo sistemas atskleidė abiejų padarinius.

Galbūt galėtume susitaikyti su visais mūsų klasikinio švietimo trūkumais, net jei jis ruoštų tik netinkamos kvalifikacijos ir nepatenkintus specialistus, bet šios paviršutiniškos žinios ir vadovėlių kalimas ugdytų intelektą. Deja. Gyvenimo sėkmė priklauso nuo sugebėjimo spręsti, patirties, iniciatyvos, charakterio, o tai lavina ne knygos. Žodynai naudingi informacijai susirasti, tačiau visiškai nereikia galvoje kaupti ilgų ištraukų.

kurios atstovai, negalintys prasimušti, maištauja prieš anglų valdžią. Pirmasis šių bedarbių ir dirbančiųjų mokymo padarinys buvo didelis moralės nuosmukis. Šią problemą, kurią pastebėjo ir kiti subkontinente lankęsi rašytojai, pabrėžiau knygoje *Indijos civilizacijos* *(Les civilisations de l'Inde).*

Intelektą tobulinti gali ir profesinis mokymas be klasikinio išsilavinimo. Tai nurodo Tenas toliau cituojamose pastraipose.

„Idėjos atsiranda tik natūralioje ir normalioje aplinkoje, jų daigus puoselėja daugybė jutiminių įspūdžių, kuriuos jaunas vyras kasdien patiria dirbtuvėse, kasykloje, teisme, studijose, statybų aikštelėje, ligoninėje, matydamas įrankius, medžiagas ir darbus, klientus, darbininkus, gerai ar blogai atlikto, nuostolingo ar pelningo darbo rezultatus. Nesąmoningai kaupiami ir apdorojami akių, ausų, rankų ir net uoslės pojūčiai anksčiau ar vėliau pasiūlo naują derinį, supaprastinimą, ekonomiją, patobulinimą arba atradimą. O jaunas prancūzas lieka be šios vertingos patirties produktyviame amžiuje: septynerius ar aštuonerius metus jis kalinamas mokykloje ir negauna tiesioginės asmeninės patirties, kuri jam padėtų rasti tikslą, pažinti daiktus ir žmones ir išmokti tinkamai elgtis."

„Mažiausiai devyni jaunuoliai iš dešimties daugelį metų – veiklių, svarbių, net lemtingų metų – švaisto laiką ir jėgas: priskaičiuokite pusę ar du trečdalius tų, kurie ateina į egzaminą – tai yra neišlaikę egzamino; be to, dar pusę ar du trečdalius išlaikiusiųjų, puskarininkių, su mokslo laipsniu, su pažymėjimu ir diplomuotų, bet pervargusių ir išsekusių. Iš jų buvo pernelyg daug reikalaujama: tam tikrą dieną ant kėdės ar prie lentos jie dvi valandas priva-

lėjo būti tam tikro mokslo žinynais; jie tokie ir buvo, ar bent panašūs, – bet tik tą dieną, dvi valandas; o po mėnesio daug ką užmiršo ir egzamino jau neišlaikytų, nes įgytos žinios, pernelyg gausios ir sudėtingos, nepaliaujamai byra iš atminties, o naujų žinių neatsiranda. Tada protas nusilpsta, gyvybės syvai išsenka ir žmogus dažniausiai būna pribaigtas. Tvarkingas, vedęs, nuolankus, jis amžinai sukasi tame pačiame rate, apsiribojęs siauru darbu: jį deramai atlieka ir nieko daugiau. Jo darbo našumas vidutiniškas; žinoma, pajamos nepadengia išlaidų. Anglijoje, kaip ir Amerikoje arba kaip prieš 1789-uosius Prancūzijoje, taikomas visai kitoks metodas, tačiau gaunamas toks pat našumas ar net didesnis."

Garsusis istorikas paskui išryškina mūsų ir anglosaksų sistemų skirtumą. Pastarojoje mokomasi ne iš knygų, bet iš pačios tikrovės. Inžinieriumi tampama dirbtuvėje, ne mokykloje; kiekvienas gali pasiekti tiek, kiek leidžia gebėjimai: tas, kas nesugeba eiti toliau, lieka darbininkas arba vyresnysis meistras, o gabesnis tampa inžinieriumi. Šis demokratiškesnis ir naudingesnis visuomenei metodas užtikrina, kad nė vieno individo karjera nepriklauso nuo kelių valandų konkurso, pereito aštuoniolikos ar dvidešimties metų amžiaus.

„Ligoninėje, kasykloje, manufaktūroje, pas architektą ar teisininką mokinys, priimtas labai jaunas, mokosi ir kartu

> įgyja darbo patirties – panašiai kaip mūsų teismo tarnautojai atlieka praktiką biure, o amatininkai dirbtuvėse. Prieš pradėdamas dirbti jis gali išklausyti trumpą įvadinį kursą, kad turėtų pagrindą žinioms ir įgūdžiams, kuriuos įgis praktikoje. Negana to, dirbdamas jis laisvu metu gali lankyti techninius kursus, kurie padeda susisteminti kasdien įgyjamą patirtį. Tokia sistema tobulina tam tikram darbui reikalingus praktinius įgūdžius, kiek leidžia mokinio sugebėjimai, ir mokinys įgyja profesinę kryptį. Šitaip Anglijoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose jaunuolis realizuoja visą savo potencialą. Jau dvidešimt penkerių metų ar net jaunesnis gabus ir turtingas žmogus gali tapti ne tik naudingu vykdytoju, bet ir iniciatyviu verslininku. Ne tik mechanizmu, bet ir jo varikliu. O Prancūzijoje, kur įsivyravo kitoks metodas, kiekviena karta vis labiau panėši į kinus – jėgos švaistomos milžinišku mastu."

Didysis filosofas prieina ir prie kitos išvados apie didėjančią prarają tarp mūsų lotyniško ugdymo ir gyvenimo tikrovės.

> „Trijuose amžiaus tarpsniuose – vaikystėje, paauglystėje ir jaunystėje – teorinis mokymas suole iš knygų pailgėjo ir vien tik dėl egzaminų, įvairių laipsnių, diplomų, kvalifikacinių egzaminų buvo pasunkintas pačiomis prasčiausiomis priemonėmis – nenatūrali, antisocialinė tvarka, vėluojantis praktinis mokymas, internatinės mokyklos, nepraktiškos

> užduotys, mechaniškas kalimas, alinantis krūvis; ir visai neatsižvelgiama į mokinio ateitį – į vyro uždavinius, kuriuos jis netrukus turės atlikti visuomenėje; neatsižvelgiama į tai, kad jaunuolis turi iš anksto išmokti prisitaikyti prie ateities visuomenės ir kad jam teks grumtis visuotinėje kovoje; o kad gebėtų apsiginti ir tvirtai stovėtų ant žemės, privalu jį tinkamai parengti, išmokyti, apginkluoti ir užgrūdinti. Tačiau nei šio būtino, nepakeičiamo pasirengimo, nei blaivaus, praktiško proto, energijos ir valios mokykla nesuteikia; netgi atvirkščiai: užuot tinkamai paruošusi mokinį, mokykla iš jo padaro nevykėlį. Jaunuolio įžengimas į pasaulį ir jo pirmieji žingsniai veiklos lauke dažniausiai būna dar vienas skausmingas kritimas, ir jis ilgam lieka sužeistas, pertemptas, o kartais suluošinamas visam laikui. Šis sunkus ir pavojingas išbandymas sutrikdo moralinę ir protinę pusiausvyrą, kurios kartais atkurti neįmanoma; jaunuolį staiga palaužia visiškas nusivylimas ir per dideli ir sunkumai."[13]

Argi nukrypome nuo mūsų darbo temos, nuo minios psichologijos? Žinoma, ne. Norint suprasti šiandien atsirandančias idėjas ir įsitikinimus, kurie išsiskleis rytoj, reikia

[13] **Tenas,** *Šiuolaikinis režimas (Régime moderne)*, t. II, 1894. Tai vieni paskutinių Teno parašytų puslapių. Jie puikiai apibendrina jo ilgo darbo rezultatus. Ugdymas yra vienintelė priemonė, kuria galime bent kiek pakeisti tautos sielą. Labai gaila, kad beveik niekas Prancūzijoje nesupranta, į kokį nuosmukį veda dabartinis švietimas. Užuot lavinęs jaunimą, jis mokinius žemina ir žlugdo.

žinoti, kaip buvo paruošta dirva. Šalies jaunimo mokymas leidžia truputį numatyti šalies likimą. Dabartinės kartos ugdymas patvirtina pačias niūriausias prognozes. Mokymas ir ugdymas iš dalies veikia minios sielą, todėl būtina išsiaiškinti, kokią minios sielą sukūrė dabartinė švietimo sistema ir kaip abejingųjų bei neutraliųjų minia pamažu tapo nepatenkintųjų armija, pasiruošusia priimti visus utopistų bei retorikų pasiūlymus. Šiandienė mokykla rengia nevykėlius ir anarchistus ir lotynų tautoms pranašauja žlugimą.

ANTRA DALIS

Tiesioginiai minios nuomonių veiksniai

§ 1. Vaizdai, žodžiai ir formulės. Žodžių ir formulių magija. Žodžių jėga yra susijusi su vaizdiniais, kuriuos žodžiai primena nepriklausomai nuo jų tikrosios prasmės. Vaizdiniai keičiasi kintant epochoms ir rasėms. Žodžių išsivadėjimas. Kelių dažnai vartojamų žodžių svarbūs reikšmės pokyčiai. Politinė tendencija pervardinti senus dalykus, kai senieji pavadinimai nebepatinka miniai. Žodžių reikšmės kitimas priklausomai nuo rasės. Skirtingos žodžio *demokratija* reikšmės Europoje ir Amerikoje. *§ 2. Iliuzijos.* Jų svarba. Iliuzijos būdingos visų civilizacijų raidai. Iliuzijų socialinė būtinybė. Minia visuomet teikia pirmenybę iliuzijoms, o ne tiesai. *§ 3. Patirtis.* Tik patirtis minios sieloje gali įdiegti reikalingas tiesas ir išnaikinti pavojingas iliuzijas. Patirtis veiksminga, kai dažnai kartojasi. Miniai įtikinti būtinos patirties vertė. *§ 4. Protas.* Jo neveiksmingumas miniai. Minia valdoma tik paveikiant jos nesąmoningus jausmus. Logikos reikšmė istorijoje. Neįtikėtinų įvykių slaptos priežastys.

Jau nagrinėjome netiesioginius ir parengiamuosius veiksnius, kurie minios sielai suteikia ypatingą imlumą, leidžiantį minioje pasireikšti tam tikriems jausmams ir idėjoms. Dabar belieka apžvelgti tiesioginius veiksnius. Kitame skyriuje išsiaiškinsime, kaip šie veiksniai turi būti valdomi, kad duotų visus pageidaujamus rezultatus.

Pirma šio darbo knyga gvildeno jausmus, idėjas, bendruomenių samprotavimus; ir šios žinios jau pasako, kaip paveikti minios sielą. Jau išsiaiškinome, kas sujaudina minios vaizduotę, aptarėme pasiūlymų galią ir užkrėtimą, vaizdo poveikį. Vis dėlto galimi pasiūlymai yra labai įvairios kilmės, tad veiksniai, darantys įtaką minios sielai, taip pat gali būti skirtingi. Todėl būtina juos panagrinėti atskirai. Kartais minia yra panaši į legendinį sfinksą: jeigu neįminsime jos psichologinių mįslių, teks jai pasiduoti ir žūti.

§ 1. VAIZDAI, ŽODŽIAI IR FORMULĖS

Nagrinėdami minios vaizduotę įsitikinome, kad vaizdai jai ypač veiksmingi. Neturint regimos medžiagos, vaizdą galima sukurti žodžiais ir formulėmis. Tinkamai parinkti žodžiai ir formulės turi paslaptingą galią, kurią atrado ir magijos šalininkai: tai sieloje sukelia dideles audras ir jas nuramina. Vien tik iš žodžių ir formulių aukų griaučių galėtume pastatyti aukštesnę nei senojo Cheopso piramidę.

Žodžių jėga susijusi su vaizdais, kuriuos jie primena, ir ta jėga visiškai nepriklauso nuo tikrosios žodžių reikšmės. Kartais stipriausiai veikia abstrakčiausi žodžiai. Pavyzdžiui, sąvokų *demokratija*, *socializmas*, *lygybė*, *laisvė*

ir kt. reikšmės tokios neapibrėžtos, kad joms išsamiai paaiškinti neužtektų net storiausių tomų. Tačiau jų trumpi skiemenys turi stebuklingą jėgą, lyg jais būtų užkoduoti visų problemų sprendimai. Šie žodžiai apibendrina įvairius nesąmoningus troškimus ir jų išsipildymo viltį.

Protas ir argumentai negalėtų varžytis su kai kuriais žodžiais ir formulėmis. Juos reikšmingai ištariant minios akivaizdoje, veidai akimoju tampa pagarbūs, galvos nulinksta. Šie žodžiai ir formulės laikomi net gamtos ar antgamtinėmis jėgomis. Sielose žodžiai sukuria didingus ir neapibrėžtus vaizdus, kurių stebuklinga jėga kyla iš paties neapibrėžtumo. Tai tarsi už tabernakulio slypinti bauginanti dievybė, prie kurios pamaldus žmogus priartėja tik virpėdamas.

Žodžių primenami vaizdai nepriklauso nuo žodžių reikšmės ir įvairiose tautose ir laikmečiuose yra nevienodi, nors formulės tapačios. Prie tam tikrų žodžių laikinai prilimpa kokie nors vaizdai: žodis yra tik kvietimo mygtukas, kuris parodo vaizdą.

Ne visi žodžiai ir formulės gali sukurti vaizdus, o kai kurie vartojami prarado kažkada turėtą galią ir nebesužadina atsako. Jie tapo tuščiais garsais, kurie patogūs bent tuo, kad atleidžia nuo būtinybės mąstyti. Nedidelės formulių ir banalybių atsargos, išmoktos jaunystėje, – tai viskas, ko reikia gyvenimui be varginančios būtinybės mąstyti.

Tyrinėdami kokią nors kalbą pastebime, kad žodžiai kinta ganėtinai lėtai – einant amžiams, tačiau žodžių sukuriami vaizdai ir žodžiams priskiriamos reikšmės kinta nuolat. Todėl kitame savo darbe priėjau prie išvados, kad tikslus vertimas, ypač mirusios kalbos, visiškai neįmanomas. Ką iš tiesų darome prancūzišku terminu pakeisdami lotynišką, graikišką ar sanskrito terminą arba skaitydami mūsų kalba prieš keletą amžių parašytą knygą? Šiuolaikiniais vaizdiniais ir idėjomis pakeičiame visiškai kitokius vaizdinius ir idėjas, kurie dėl tam tikrų sąlygų atsirado ano meto rasės sieloje, bet dabartiniame gyvenime atitikmenų neturi. Revoliucijos vyrai, manydami, kad seka graikais ir romėnais, iš tiesų seniesiems žodžiams priskyrė reikšmes, kurių jie neturėjo. Argi graikų santvarkos kuo nors panašios į šiuolaikines santvarkas, kurias dabar nusako tie patys žodžiai? Kas anuomet buvo respublika, jei ne iš esmės aristokratinė santvarka, palaikoma despotų susirinkimo, kurie valdomą vergų minią priverčia visiškai paklusti. Ši bendruomeninė aristokratija su vergovės pamatais be vergovės nebūtų egzistavusi.

Ką laisvė galėjo reikšti epochoje, kada mąstymo laisvės niekas nežinojo ir nebuvo didesnio, beje, paties rečiausio, nusikaltimo, kaip prieštarauti dievams, įstatymams ir miesto papročiams. Tėvynė atėniečiui ar spartiečiui

buvo Atėnai ar Sparta, bet ne Graikija, kurią sudarė tarpusavyje besivaržantys ir visuomet kariaujantys miestai. Ką tėvynė reiškė seniesiems galams, susiskaldžiusiems į priešiškas gentis, – skirtingų rasių, kalbų ir religijų, – kurias taip lengvai nugalėjo Cezaris, nes tarp jų turėjo sąjungininkų. Tik suteikusi politinę ir religinę vienybę Roma Galijai leido tapti tėvyne. Net neinant taip toli, argi galimas dalykas, kad vos prieš du šimtmečius tas pats žodis tėvynė reiškė tą patį, kaip šiandien jį supranta prancūzų kunigaikščiai, tokie kaip didysis Kondė (Condé), kartu su svetimšaliu einantis prieš savo valdovą? Argi ne kitaip nei mes šį žodį suprato rojalistai emigrantai, manę, kad kovodami su Prancūzija paklūsta garbės įstatymui, bet iš tiesų jie pakluso tik savo požiūriui, nes feodalinis įstatymas vasalą siejo su valdovu, o ne su žeme ir tikroji tėvynė buvo ten, kur valdė monarchas.

Amžiams bėgant keitėsi ir kitų žodžių reikšmės. Didelėmis pastangomis kartais galime suprasti, ką iš tiesų kadaise reiškė koks nors žodis. Teisingai sakoma, kad reikia daug skaityti norint išsiaiškinti, ką mūsų protėviams reiškė tokie žodžiai kaip karalius ar karališka šeima. O ką jau sakyti apie sudėtingesnes sąvokas?

Taigi žodžių reikšmės kinta priklausomai nuo laikmečio ir tautos. Kad žodžiai paveiktų minią, reikia žinoti, ką jie reiškia miniai dabar, o ne reiškė kadaise ar

reikštų kitokios mąstymo sąrangos individams. Žodžiai gyvena taip, kaip ir idėjos.

Kai minia, pavargusi nuo politinių ir mąstymo pokyčių, parodo didelį nepasitenkinimą kai kuriais dalykais, tikras valstybės vyras turėtų iš karto pakeisti juos nusakančius žodžius, suprantama, neiškreipdamas pačių dalykų esmės. Pastarieji yra pernelyg susiję su paveldu, kad būtų galima juos pakeisti. Išmintingasis Tokvilis (Tocqueville) pastebėjo, kad ypač svarbus Konsulato ir Imperijos darbas buvo pervardyti daugumą praeities institucijų ir taip žodžius, kurie kelia arba primena erzinančius vaizdinius, pakeisti kitais, kurie nieko panašaus neprimintų. Šimtinė tapo žemės arba nekilnojamo turto mokesčiu; kitas mokestis pavadintas druskos mokesčiu; duoklė virto netiesioginiais ir konsoliduotais mokesčiais, meistro ir amatininko mokesčiai pakeisti į patentą ir t. t.

Taigi viena pagrindinių valstybės vyrų funkcijų – mėgstamais ar bent neutraliais žodžiais pervardinti miniai nepatinkančius dalykus. Žodžių galia yra tokia stipri, kad tinkamai parinkus pavadinimus nepakenčiami dalykai tampa priimtini. Tenas įžvalgiai pastebėjo, kad remdamiesi laisve ir brolybe, tuo metu labai populiariais žodžiais, jakobinai galėjo „sukurti Dahomėjos vertą despotizmą, inkvizicinį teismą ir sukelti masines žmonių žudynes kaip senojoje Meksikoje“. Vadovų amatas, kaip

ir advokatų, iš esmės yra žodžių valdymo menas. Sunkus menas, nes tie patys žodžiai įvairiems visuomenės sluoksniams dažnai reiškia nevienodus dalykus. Atrodo, kad vartodami tuos pačius žodžius jie šneka skirtingomis kalbomis.

Jau kalbėjome apie laiką kaip apie pagrindinį žodžių reikšmės kitimo veiksnį. O atsižvelgiant ir į rasę, matyti, kad vienoje epochoje vienodai pažengusiose tautose, bet skirtingų rasių, labai dažnai tie patys žodžiai turi visiškai nevienodas reikšmes. Norint išsamiai išnagrinėti šiuos skirtumus, būtina daug keliauti, tad prie šios temos ilgai neapsistosime, tik pasakysiu, kad būtent dažniausiai vartojami žodžiai įvairiose tautose labiausiai skiriasi reikšmėmis, pavyzdžiui, žodžiai *demokratija* ir *socializmas*, tokie paplitę šiandien.

Šios sąvokos lotynų ir anglosaksų sielose sukuria visiškai skirtingas idėjas ir vaizdus. Lotynams demokratija yra valstybės valios ir iniciatyvos viršenybė prieš individo valią ir iniciatyvą. Valdžiai reikia plėsti savo įtaką, centralizuotis, monopolizuoti ir gaminti. Visos partijos: radikalai, socialistai ir monarchistai, nuolat prašo valstybės paramos. O anglosaksams, ypač amerikiečiams, demokratija yra galimybė laisvai įgyvendinti individo valią ir iniciatyvą, valstybė tam netrukdo, jos rankose tik policija, kariuomenė ir diplomatiniai ryšiai, ir daugiau nieko

ji nevaldo, net švietimo. Taigi tas pats žodis skirtingoms tautoms reiškia nevienodus dalykus[14].

§ 2. ILIUZIJOS

Nuo pat civilizacijos aušros tautos nuolat patiria iliuzijų įtaką. Iliuzijų kūrėjams pastatyta daugiausia šventovių, statulų ir altorių. Kadaise vyravo religinės iliuzijos, o šiandien – filosofinės ir socialinės; apskritai šias nepaprastas valdoves atrandame visose paeiliui suklestėjusiose civilizacijose. Dėl iliuzijų buvo pastatytos Kaldėjos ir Egipto šventovės, viduramžių religijos paminklai, o prieš šimtmetį iliuzijos sukrėtė visą Europą. Iliuzijos persmelkia ir visas menines, politines ir socialines koncepcijas. Kartais žmogus iliuzijų išsižada siaubingų konvulsijų kaina, bet, atrodo, jis pasmerktas visuomet jas susigrąžinti. Be jų jis nebūtų galėjęs išeiti iš pirmykščio barbarizmo ir be jų jis greitai ten sugrįžtų. Be abejonės, tai tik debesys; tačiau šios sapnų dukterys paskatino tautas sukurti visas meno grožybes ir civilizacijų didybę.

„Jei sunaikintume visus muziejuose ir bibliotekose, aikštėse ir bažnyčiose esančius kūrinius ir visus religinio meno paminklus, kas liktų iš didžiųjų žmogaus svajonių? – rašo

[14] **Knygoje** *Psichologiniai tautų evoliucijos dėsniai* pabrėžiau lotynų ir anglosaksų demokratijos idealo skirtumą.

mūsų doktrinas reziumuojantis autorius. – Suteikti žmonėms vilties ir iliuzijų, be kurių jie negali gyventi, – tai dievų, didvyrių ir poetų paskirtis. Kurį laiką atrodė, kad šį uždavinį perėmė mokslas. Tačiau idealo ištroškusiose širdyse mokslas susikompromitavo, nes jis nedrįsta nei daug žadėti, nei meluoti.“

Praeito amžiaus filosofai su įkarščiu užsimojo sugriauti religines, politines ir socialines iliuzijas, kuriomis ilgus amžius gyveno mūsų tėvai. Tai sunaikinę, išdžiovino vilties ir nuolankumo likimui šaltinius. O vietoj paaukotų chimerų jie atrado aklas gamtos jėgas, žiaurias silpnumui ir nepripažįstančias jokio gailesčio.

Nepaisant visos pažangos, filosofija dar nepasiūlė tautoms jokio idealo, galinčio jas patraukti. Iliuzijos tautoms būtinos, jų vedamos tautos instinktyviai eina pirmyn, kaip kad vabzdys lekia į šviesą; tautos visada eina prie joms kalbančių oratorių. Didysis tautų evoliucijos veiksnys niekada nebuvo tiesa, bet klaida. Ir šiandien socializmo galia stiprėja tik todėl, kad jis kuria vienintelę dar gyvą iliuziją. Moksliniai įrodymai visiškai netrikdo laipsniškos jo raidos. Socializmo stiprybė yra tai, kad jį gina protai, kurie gerai nepažįsta tikrovės, todėl drąsiai žada laimę. Ant praeities griuvėsių šiandien karaliauja socialinė iliuzija, ir ateitis priklauso jai. Minia niekada netroško tiesos. Nuo akivaizdžios tiesos, kuri jai nepa-

tinka, ji nusisuka, o gundančią klaidą sudievina. Kas moka kurti iliuzijas, tas lengvai užvaldo minią, o tas, kas jos iliuzijas mėgina išsklaidyti, tampa jos auka.

§ 3. PATIRTIS

Patirtis yra kone vienintelis veiksmingas būdas minios sieloje įtvirtinti tiesą ir sunaikinti pernelyg pavojingas iliuzijas. Tai turi būti vykdoma dideliu mastu ir dažnai. Vienos kartos patirtis ne visuomet priimtina kitai kartai, todėl norint miniai ką nors įteigti ne visada verta remtis istorijos faktais. Jie tik įrodo, kad patirtis turėtų kartotis šimtmetis po šimtmečio, tik tada ji būtų veiksminga ir susilpnintų giliai įsišaknijusią klaidą.

Šis ir praeitas amžius, be abejonės, ateities istorikams bus nesuvokiamos patirties era. Jokiame ankstesniame laikotarpyje nebuvo tiek eksperimentuojama.

Pati didžiausia patirtis buvo Prancūzų revoliucija. Kol paaiškėjo, kad neįmanoma visuomenės pertvarkyti vien pagal grynojo proto instrukcijas, teko išžudyti keletą milijonų žmonių ir dvidešimčiai metų sukrėsti visą Europą. Eksperimentas, įrodęs, kad cezariai brangiai kainuoja jų reikalaujančioms tautoms, per penkiasdešimt metų atnešė dvi skaudžias patirtis, kurios, nors ir aiškios, vis dar neatrodo ganėtinai įtikinamos. Viena patirtis buvo trijų

milijonų žūtis ir invazija, antra – teritorijos praradimas ir dėl to iškilusi būtinybė turėti pastovią kariuomenę. Trečias lemtingas įvykis vos nenutiko prieš keletą metų, bet ateityje tikrai nutiks. Kad būtų pripažinta, jog didžiulė vokiečių kariuomenė nebuvo, kaip sakyta prieš 1870-uosius, nepavojinga nacionalinė sargyba,[15] reikėjo kruvino karo, kuris mums taip brangiai kainavo. Norint įsitikinti, kad protekcionizmas galiausiai sugriauna tautas, kuriose įsitvirtina, taip pat prireiks pražūtingos patirties. Galima pateikti be galo daug pavyzdžių.

§ 4. PROTAS

Vardijant minios sielos veiksnius, negalima nepaminėti proto, juolab kad būtina nurodyti ir neigiamą jo įtaką.

Jau sakėme, kad samprotavimai minios neveikia, ji supranta tik primityvias idėjų asociacijas. Taigi išmanūs oratoriai kreipiasi ne į minios protą, o į jausmus. Ra-

[15] **Šiuo atveju** minios nuomonė susidarė tiesmukai siejant visiškai nesusijusius dalykus – šį procesą jau paaiškinau. Mūsų nacionalinė kariuomenė buvo sudaryta iš nedrausmingų taikių krautuvininkų ir į ją niekas rimtai nežiūrėjo. O tai, kas vadinama tais pačiais žodžiais, sukelia panašius vaizdinius; todėl ir kita kariuomenė buvo laikoma tokia pat nepavojinga. Minios klaidą, kaip visuotinę nuomonę, perėmė ir jos vedliai. 1867 m. gruodžio 31 d. Atstovų rūmuose ponas Tjeras, kuris dažnai laikėsi minios nuomonės, pareiškė, kad Prūsija turi tik nacionalinę sargybą, panašią į mūsų, ir, be kita ko, kariuomenę, taip pat mūsų pajėgų dydžio. Taigi ši valstybės vyro pastaba buvo tiek teisinga, kiek kitas jo teiginys, kad geležinkelis neturi ateities.

cionalios logikos dėsniai jai netaikomi[16]. Norint įtikinti minią, pirmiausia reikia išsiaiškinti, kokie jausmai ją veda. Apsimeskite, kad jai pritariate ir jaučiate tą patį, o paskui bandykite pakeisti jos nuomonę paprastomis asociacijomis kurdami patrauklius vaizdus. Prireikus nebijokite grįžti atgal ir kiekvieną akimirką stebėkite, kokius jausmus sukeliate. Būtinybė keisti kalbą pagal akimirkos poreikį pakerta bejėgiškumu kiekvieną išmoktą ir paruoštą kalbą. Oratorius, sekantis savo, o ne klausytojų mąstymą, tikrai nebus įtakingas.

Logiški protai, įpratę prie siauresnių samprotavimų grandinės, kalbėdami miniai negali nepasinaudoti šiuo įtikinimo metodu ir visuomet nustemba, kad jų argumentai neveiksmingi. „Įprastos matematinės sekos, pagrįstos silogizmu, tai yra tapatybių asociacija, – rašo lo-

[16] **Mano pirmieji pastebėjimai** apie meną sujaudinti minią ir mažas galimybes, kurias šiuo požiūriu suteikia logikos taisyklės, buvo per Paryžiaus apgultį, kai pamačiau į Luvrą, kur tuo metu buvo vyriausybė, vedamą maršalą V., kurį įsiutusi minia kaltino užmačia išduoti prūsams gynybinių įtvirtinimų planą. Vyriausybės narys, garsus oratorius G. P. išėjo kalbėti miniai, kuri beatodairiškai reikalavo mirties bausmės. Maniau, kad oratorius įrodys kaltinimo absurdą sakydamas, kad maršalas kaip tik buvo vienas iš šio gynybinio įtvirtinimo statytojų, o šis planas, beje, parduodamas visuose knygynuose. Mano dideliam nusivylimui – tada dar buvau labai jaunas – kalba buvo visai kitokia. „Teisingumas bus įvykdytas, – sušuko oratorius eidamas link kalinio. – Negailestingas teisingumas. Leiskite nacionalinio saugumo vyriausybei baigti jūsų tyrimą. Belaukdami mes uždarysime kalinį.“ Minia iš karto nusiramino ir išsisklaidė, o maršalas po ketvirčio valandos galėjo grįžti namo. O jei gynėjas būtų žarstęs logiškus argumentus, kurie man jaunystėje atrodė įtikinami, minia būtų auką sudraskiusi.

gikas, – būtinos <...>. Būtinybė įtikintų net neorganinę masę, jei ši sugebėtų sekti tapatybių asociacijas." Be abejonės, minia, lygiai kaip neorganinė masė, nesugeba to nė sekti, nė suprasti. Pabandykite samprotavimu įtikinti primityvius protus, laukinius ar vaikus, ir suprasite, kad šis argumentacijos būdas menkavertis.

Net ir be primityvių būtybių, gausybė pavyzdžių įrodo visišką samprotavimo bejėgiškumą prieš jausmą. Prisiminkime ilgus amžius tarpstančius religinius prietarus, neatitinkančius paprasčiausios logikos. Beveik du tūkstančius metų jie valdė net šviesiausius genijus ir tik dabar jų teisingumas galėtų būti užginčytas. Viduramžiai ir Renesansas tikrai turėjo blaivaus proto žmonių, bet nė vienam samprotavimai neapšvietė vaikiškos šių prietarų pusės ir nesukėlė nė menkiausios abejonės velnio piktadarystėmis ar būtinybe deginti raganas.

Ar verta apgailestauti, kad protas nėra minios vedlys? Nedrįstume to tvirtinti. Žmogaus protas, be abejonės, nebūtų galėjęs vesti žmonijos civilizacijos keliu taip drąsiai ir ryžtingai kaip chimeros. Pasąmonės dukterys – mus valdančios iliuzijos – tikriausiai būtinos. Kiekvienos rasės prote įrašyti jos likimo dėsniai ir galbūt rasė jiems instinktyviai paklūsta netgi tada, kai elgias, regis, visiškai nelogiškai. Kartais atrodo, kad tautos pasiduoda slaptoms jėgoms, panašioms į tas, ku-

rios iš gilės išaugina ąžuolą arba kometą priverčia skrieti savo orbita.

Nedaug ką galima nujausti apie šias jėgas, vis dėlto jų reikia ieškoti bendroje tautos evoliucijoje, o ne atskiruose faktuose ar įvykiuose, iš kurių, regis, kartais evoliucija išsirutulioja. Jei tyrinėtume tik atskirus faktus, atrodytų, kad istoriją varo absurdiški atsitiktinumai. Neįtikėtina, kad bemokslis dailidė iš Galilėjos dviem tūkstantmečiams tapo visagaliu Dievu, kurio vardu buvo sukurtos pačios svarbiausios civilizacijos; taip pat stebėtina, kad kelios arabų grupės, išėjusios iš dykumų, užkariavo didžiąją senovės graikų ir romėnų pasaulio dalį ir įkūrė didesnę nei Aleksandro imperiją; sunku patikėti ir tuo, kad labai senoje hierarchinėje Europoje paprastas artilerijos leitenantas iškilo iki tautų vado.

Taigi palikime protą filosofams ir neprašykime jo labai kištis į žmonių valdymą. Ne iš proto – dažniausiai visai be jo – atsiranda jausmai, tokie kaip garbė, pasiaukojimas, religinis tikėjimas, šlovė ir tėvynės meilė, kurie lig šiol buvo visų civilizacijų varomoji jėga.

TREČIA DALIS

Minios lyderiai ir jų įtaigos priemonės

§ 1. Minios lyderiai. Minios individų instinktyvus poreikis paklusti lyderiui. Lyderio psichologija. Tik lyderis gali įkurti tikėjimą ir valdyti minią. Būtinas lyderio despotizmas. Lyderių klasifikacija. Valios vaidmuo. *§2. Lyderio įtakos priemonės: teigimas, kartojimas, užkrėtimas.* Šių veiksnių reikšmė. Kaip užkrėtimas apima visus visuomenės sluoksnius: nuo žemiausių iki aukščiausių. Liaudies nuomonė gali greitai virsti visuotine nuomone. *§ 3. Autoritetas.* Autoriteto apibrėžimas ir klasifikacija. Įgytas ir asmeninis autoritetas. Įvairūs pavyzdžiai. Kaip autoritetas sunyksta.

Jau panagrinėjome psichinę minios sąrangą ir sužinojome, kas daro įtaką jos sielai. Belieka išsiaiškinti, kas ir kaip gali tinkamai pasinaudoti šiais veiksniais.

§ 1. MINIOS LYDERIAI

Bet koks gyvų būtybių būrys – gyvūnų banda ar žmonių minia – nesąmoningai trokšta būti valdomas. Žmonių minioje lyderis ypač svarbus. Jo valia yra branduolys,

aplink kurį atsiranda ir pasireiškia nuomonės. O minia yra banda, negalinti būti be šeimininko.

Dažniausiai iš pradžių lyderį užvaldo idėja, o paskui jis tampa tos idėjos apaštalu. Idėja lyderį taip apninka, kad viskas, kas yra už jos ribų, išnyksta ir kiekviena jai priešinga nuomonė atrodo klaida ar prietaras. Pavyzdžiui, Robespjeras, užhipnotizuotas utopiškų idėjų, jas skleidė net inkvizicijos priemonėmis.

Dažniausiai lyderiai yra ne mąstytojai, bet veikėjai. Jie nepasižymi įžvalgumu ir negali tokie būti, nes įžvalgumas paprastai veda į dvejonę ir neveiklumą. Daugiausia jie būna neurotikai, patrakėliai, kone psichiniai ligoniai, kartais esantys ant išprotėjimo ribos. Kad ir kokią absurdišką idėją ar tikslą jie gintų, prieš jų įsitikinimą žlunga bet koks samprotavimas. Panieka ir persekiojimas juos dar labiau uždega. Gali paaukoti viską: asmeninę naudą, šeimą. Jie praranda net savisaugos instinktą ir dažnai siekia kančios kaip vienintelio atlygio. Tikėjimas jų žodžiams suteikia magiško patrauklumo. O minia visuomet klauso žmogaus, apdovanoto tvirta valia. Minios individai praranda valią ir nesąmoningai gręžiasi į valingą vadą.

Tautoms niekada netrūko lyderių, tačiau ne visi jie turi būtiną tvirtą tikėjimą, kuris daro juos apaštalais. Dažnai lyderiai yra gudrūs retorikai, siekiantys asmeni-

nės naudos ir mėginantys patraukti minią pataikaudami jos žemiesiems instinktams. Taigi lyderių įtaka beveik visada efemeriška. Didieji įtikinėtojai, kurie palietė minios sielą – Petras Eremitas, Liuteris, Savonarola, Revoliucijos veikėjai, – pakerėjo kitus patys pavergti savo tikėjimo. Tik taip jie galėjo kitų sielose įžiebti nuostabią tikėjimo jėgą, kuri žmogų paverčia svajonės vergu.

Didžiųjų lyderių vaidmuo – sukurti tikėjimą: religinį, politinį ar socialinį; tikėjimą kūriniu, asmeniu ar idėja. Iš visų žmonijos galių tikėjimas visada buvo reikšmingiausias. Evangelija teisingai jam priskiria gebėjimą pakelti kalnus. Apdovanoti žmogų tikėjimu – tai dešimteriopai padidinti jo galias. Ne vieną didįjį istorinį žygį įvykdė nežinomi tikintieji, turintys tik tikėjimą ir daugiau nieko. Ne su šviesuoliais ar filosofais ir ypač ne su skeptikais buvo sukurtos religijos, kurios valdė pasaulį ir didžiules imperijas, plytinčias nuo vieno pusrutulio iki kito.

Aukščiau aprašyti bruožai taikomi tik didiesiems lyderiams; jų nedaug ir istorija lengvai atsimena jų skaičių. Jie telkiasi pačioje piramidės viršūnėje, o jos apačioje – darbininkas, kuris prirūkusioje užeigoje apžavi bičiulius be perstojo kartodamas keletą išmoktų formulių, kurių pats nesupranta, tačiau, pasak jo, šios idėjos, pritaikytos praktikoje, įgyvendins visų svajones ir viltis.

Kiekvienoje socialinėje sferoje, nuo aukščiausios iki žemiausios, bet koks neizoliuotas žmogus greitai pasiduoda lyderio įtakai. Dauguma individų, ypač liaudies masėse, neturintys jokios aiškios ir protingos gyvenimo idėjos, tik specialybę, nesugeba patys sau vadovauti. Lyderis jiems reikalingas kaip vedlys. Blogiausiu atveju jį gali pakeisti, nors nevisiškai, spauda, kuri formuoja skaitytojo nuomonę ir jam parūpina paruoštas frazes, tad pačiam mąstyti nereikia.

Lyderių valdžia yra labai despotiška, kitaip jie neiškiltų. Pastebėta, kaip lengvai lyderiams paklūstama, net kai jie neturi jokių priemonių savo valdžiai paremti. Gausiausiam darbininkų būriui jie nustato darbo valandas, algos dydį, nusprendžia, streikuoti ar nestreikuoti, streiką pradeda ir baigia nustatytą valandą.

Šiandien lyderiai pamažu bando susilpninti ir pakeisti viešąją valdžią – tiek, kiek ji leidžiasi. Ir naujieji šeimininkai savo tironizmu laimi gerokai didesnį minios paklusnumą nei bet kokia valdžia. Jeigu dėl kokio nelaimingo atsitikimo lyderis dingsta ir nėra iškart pakeičiamas, minia netenka vienybės ir ištvermės. Per Paryžiaus omnibusų vairuotojų streiką sulaikius du vadus, streikas iškart baigėsi. Minios sielą valdo ne laisvės, bet vergovės poreikis. Paklusti trokštanti minia nesąmoningai šliejasi prie to, kuris pasiskelbia jos valdovu.

Lyderius galima suskirstyti į tipus. Vieni energingi, stiprios, bet trumpalaikės valios žmonės, kiti, daug rečiau sutinkami, turi stiprią ir ilgalaikę valią. Pirmieji, paprastai smarkūs ir narsūs, ypač naudingi prireikus vadovauti maištui, mases įtraukti į pavojingą žygį ir naujokus paversti didvyriais. Kaip Nėjus (Ney) ir Miuratas (Murat) Pirmosios imperijos laikais arba mūsų dienų Garibaldis (Garibaldi) – avantiūristas be talento, tačiau energingas, su saujele vyrų užgrobęs senąją Neapolio karalystę, kurią gynė drausminga kariuomenė.

Šių lyderių energija didžiulė, bet trumpalaikė, neišlieka ilgiau nei ją stimuliuojanti idėja. Negana to, kasdienybėje šie didvyriai, kaip ir aukščiau minėti, stebina bejėgiškumu. Regis, jie nesugeba tinkamai mąstyti ir elgtis paprasčiausiose situacijose, nors puikiai vadovavo kitiems. Šie vadai gali atlikti savo vaidmenį tik patys vedami ir be perstojo kurstomi. Jie virš savęs turi jausti žmogų arba idėją ir sekti aiškiai nubrėžtą veiksmo liniją.

Antro tipo lyderiai – pastovios valios žmonės – iš pažiūros ne tokie žavūs, bet gerokai įtakingesni. Tarp jų yra religijų ar kitų didžių užmojų pradininkų: šv. Paulius, Mahometas, Kristupas Kolumbas, Lesepsas (Lesseps). Jiems – nesvarbu, protingiems ar ribotiems – visada priklauso pasaulis. Jų tvirta valia yra nepaprastai reta ir galinga savybė, užtikrinanti aplinkinių paklusnumą. Ne

visada įvertiname pastovios ir tvirtos valios galimybes, o iš tiesų jai neatsilaiko niekas: nei gamta, nei dievai, nei žmonės.

Naujausias pavyzdys yra garsus inžinierius, kuris atskyrė du pasaulius ir įgyvendino uždavinį, kurio tris tūkstančius metų bergždžiai siekė daug didžių valdovų. Tačiau vėliau panašiame projekte jam nepasisekė: jis paseno, o senatvė sugraužia net valią.

Norint įrodyti valios galią, užtenka išsamiai papasakoti istoriją apie nugalėtus Sueco kanalo statybos sunkumus. Šį didžiulį įvykį, papasakotą jo įkvėpėjo, dr. Kazalis (Cazsalis) taikliai apibūdina keliomis eilutėmis. „Ir jis diena po dienos pasakojo kanalo epopėjos epizodus. Papasakojo, ką turėjo nugalėti, apie visus neįmanomus dalykus, kuriuos jis padarė įmanomus, apie koalicijas, nukreiptas prieš jį, ir apie sunkumus, nesėkmes, pralaimėjimus, kurie jo neprislėgė, nepakirto jo jėgų ir noro dirbti; jis prisiminė prieš jį kovojančią Angliją, be perstojo jį puldinėjančius ir juo nepasitikinčius Egiptą ir Prancūziją, Prancūzijos konsulą, daugiausia besipriešinantį pirmiesiems darbams; priešgyniaujančius darbininkus jis palenkė troškuliu, neduodamas gėlo vandens; tačiau prieš jį ėjo visi: jūrų ministras, inžinieriai ir visi patyrę mokslo vyrai, tikri dėl katastrofos, ją apskaičiavę ir suplanavę dienos, valandos tikslumu kaip užtemimą.“

Knygoje apie didžiuosius lyderius nebūtų daug vardų – tik tų, kurie vadovavo svarbiausiems civilizacijos ir istorijos įvykiams.

§ 2. LYDERIO ĮTAKOS PRIEMONĖS: TEIGIMAS, KARTOJIMAS, UŽKRĖTIMAS

Norint minią priversti ką nors skubiai atlikti: užpulti pilį, susinaikinti ginant barikadą, – ją reikia paveikti ryžtingu pasiūlymu. Veiksmingiausias yra pavyzdys. Tačiau minia turi būti paruošta tam tikromis aplinkybėmis, o lyderiui privalu turėti savybę, kurią nagrinėsiu vėliau, vadindamas autoritetu.

Lyderiai miniai įteigia idėjas ir tikėjimą – pavyzdžiui, šiuolaikines socialines teorijas – įvairiais metodais. Paprastai griebiamasi trijų: teigimo, kartojimo ir užkrėtimo. Šis procesas gana lėtas, bet poveikis ilgalaikis.

Grynas ir paprastas teigimas be jokių samprotavimų ir įrodymų yra patikima priemonė idėjai įdiegti minios sieloje. Kuo teiginys trumpesnis, kuo mažiau įrodymų ir įtikinėjimo, tuo didesnis jo poveikis. Taip kalba visų laikų religinės knygos ir kodeksai. Teigimo galią žino ir valstybės veikėjai, siekiantys politinio tikslo, ir savo produktus skelbimais platinantys gamintojai. Tačiau šis būdas iš tiesų veiksmingas tik tada, kai nuolat kartoja-

mas ir, pageidautina, tais pačiais žodžiais. Napoleonas sakė, kad yra tik viena tikra retorikos forma – kartojimas. Kartojamas dalykas protuose įsitvirtina taip, kaip įrodyta tiesa.

Kartojimo įtaka miniai įsitikinome stebėdami, kokią galią jis turi net patiems aštriausiems protams. Kartojamas dalykas galų gale įsitvirtina pasąmonėje, iš kur kyla mūsų veiksmų motyvai. Po kiek laiko kartojamu teiginiu tiesiog patikime, net užmiršę jo autorių. Taip paaiškinama stebinanti skelbimo galia. Šimtą kartų perskaičius, kad geriausias yra šokoladas X, atrodo, kad dažnai girdėjome tai sakant, ir galiausiai nė neabejojame teiginio tiesa. Įtikinėjami tūkstančių liudijimų, kad miltai Y išgydė kai kurias garsenybes nuo ilgalaikių ligų, galų gale susigundome juos išbandyti, ypač jeigu užklumpa panaši liga. Nuolat perskaitydami žurnale, kad A yra visiškas niekšas, o B labai sąžiningas žmogus, ilgainiui tuo patikime, jeigu, žinoma, dažnai neskaitome kito žurnalo, teigiančio priešingą nuomonę. Teigimas ir kartojimas yra veiksmingos įtaigos priemonės, galinčios tarpusavyje varžytis.

Kai teiginys užtektinai ir vienbalsiai pakartojamas, kaip tam tikrų finansinių įmonių, nuperkančių visus konkursus, atvejais, atsiranda tai, ką vadiname vyraujančia nuomone, ir pradeda veikti galingas užkrėtimo mechanizmas. Minioje idėjos, jausmai, tikėjimas yra

užkrečiama kaip liga. Šis reiškinys pastebimas ir gyvūnų bandoje. Išskirtinį vieno arklio įprotį greitai perima kiti arklidės arkliai. Išsigandus kelioms avims, greitai pakrinka visa banda. Emocinis užkrėtimas yra staigios panikos priežastis. Užkrečiamas net psichikos sutrikimas, pavyzdžiui, beprotybė. Gerai žinoma, kaip dažnai susidrumsčia protas psichiatrams. Sakoma, kad kai kuriuos psichikos sutrikimus, pavyzdžiui, agorafobiją, žmonės perduoda gyvūnams.

Užsikrėsti gali ne tik individai, susibūrę vienoje vietoje, bet ir per atstumą, kai tam tikri įvykiai nukreipia protus viena kryptimi ir jiems suteikia minios požymių; ypač po to, kai dirvą paruošia aukščiau nagrinėti netiesioginiai veiksniai. Pavyzdžiui, 1848 metų revoliucinis sprogimas, prasidėjęs Paryžiuje, greitai išplito didesnėje Europos dalyje ir sudrebino keletą monarchijų[17].

Mėgdžiojimas, kurio poveikis socialiniams reiškiniams taip pabrėžiamas, iš tiesų yra užkrėtimo padarinys. Kadangi jau kitur atskleidžiau jo reikšmę, tik pakartosiu tai, ką seniai sakiau ir kas nuo to laiko buvo pasakyta kitų autorių.

„Į gyvūnus panašus žmogus iš prigimties linkęs mėgdžioti. Tai jam būtina – žinoma, jeigu mėgdžioti lengva; kaip tik

[17] Žr. mano paskutinius darbus: *Politinė psichologija (Psychologie politique)*, *Nuomonės ir tikėjimai (Opinions et croyances)*, *Prancūzų revoliucija (Révoliution française)*.

iš šio poreikio kilo mada. Argi daug žmonių išdrįsta nepaklusti mąstysenos, idėjų, literatūrinės krypties ar tiesiog aprangos madai? Minią užkrečia pavyzdžiai, o ne argumentai. Kiekvienoje epochoje keletas individualybių palieka savo veiklos žymę, kurią minia nesąmoningai mėgdžioja. Tačiau šios asmenybės neturi labai nutolti nuo vyraujančių idėjų, kitaip mėgdžioti būtų per sunku ir šios žvaigždės neturėtų įtakos. Kaip tik todėl savo epochą peraugę žmonės paprastai jos nepaveikia. Pernelyg nuo jos nutolsta. Todėl ir Europos civilizacija, nors turinti gausybę pranašumų, Rytų tautoms didelės įtakos nedaro."

„Dėl dvejopos įtakos – praeities ir dabarties pavyzdžių – vienos šalies ir tos pačios epochos gyventojai galų gale taip supanašėja, kad net tie, kurie, regis, turėtų būti atspariausi – filosofai, mokslininkai ir rašytojai – ima mąstyti ir rašyti panašiu stiliumi, ir iš jų darbų galima atpažinti laikotarpį. Užtenka šnektelėti su žmogumi, ir paaiškėja, ką jis skaito, kuo užsiima ir kokioje aplinkoje gyvena."[18]

Užkratas yra toks stiprus, kad žmonėms įbruka ne tik nuomonę, bet ir tam tikrą jauseną. Todėl koks nors kūrinys, pavyzdžiui, *Tanhoizeris*, vienu laikotarpiu visuotinai menkinamas, o po kelerių metų juo žavisi ir tie, kurie jį labiausiai kritikavo.

[18] **Gustave Le Bon,** *Žmogus ir visuomenė (L'homme et les sociétés)*, t. II, p. 16, 1881.

Nuomonės ir tikėjimai daugiausia plinta užkrėtimu, bet ne samprotavimu. Pavyzdžiui, kabaretuose teigimu, kartojimu ir užkrėtimu įtvirtinamos dabartinės darbininkų idėjos. Visais laikais minios tikėjimas atsirasdavo labai panašiai. Renanas (Renan) pirmuosius krikščionybės kūrėjus lygina „su darbininkais socialistais, skleidžiančiais savo idėjas iš kabareto į kabaretą“; o Volteras apie krikščionybę pasakė, kad „daugiau nei šimtą metų ją išpažino tik pačios padugnės“.

Panašiai kaip pateiktuose pavyzdžiuose, užkratas, išplitęs liaudies sluoksniuose, pasiekia aukštuomenę. Todėl mūsų dienomis socialistų doktrinos vilioja tuos, kurie bus pirmosios aukos. Užkratas užgožia net asmeninę naudą.

Todėl aukštuomenė galiausiai priima kiekvieną paplitusią nuomonę, net absurdiškiausią. Prastuomenės įtaka aukštuomenei ypatinga ir tuo, kad minios tikėjimas visuomet kyla iš kokios nors aukštesnės idėjos, kuri aplinkoje, kurioje atsirado, veikiausiai nieko nepatraukė. Šia idėja persiima jos pavergti lyderiai, ją pakeičia ir įkuria sektą, o ši idėją dar ne kartą perkeičia ir galiausiai paskleidžia minioje. Tada liaudies idėja vėl pakyla, tam tikra prasme, į savo ištakas ir paveikia aukštuomenę. Taigi galima sakyti, kad pasaulį veda protas, bet iš labai toli. Kai idėjos, perėjusios aprašytą procesą, įsigali, jų kūrėjai filosofai jau kadai būna virtę dulkėmis.

Teigimu, kartojimu ir užkrėtimu plintančios nuomonės yra galingos tik todėl, kad įgauna paslaptingos jėgos, vadinamos autoritetu.

Viskas, kas dominuoja pasaulyje, idėjos ir žmonės, paprastai iškyla dėl tos pačios nenugalimos jėgos – autoriteto. Šio žodžio reikšmę visi suprantame, tačiau vartosenoje jis įgauna daug reikšmės atspalvių, todėl šią sąvoką iš tikrųjų nelengva apibrėžti. Autoritetą gali sukurti jausmai, pavyzdžiui, žavėjimasis ar baimė, kurie gali būti net jo pagrindu, tačiau autoritetas gali egzistuoti ir be jų. Mirę lyderiai – taigi, neturėtume jų bijoti, – Aleksandras, Cezaris, Mahometas, Buda – tebeturi didžiulį autoritetą. Iš kitos pusės, kai kurios fikcijos, kuriomis nesižavime, pavyzdžiui, baisios požeminių Indijos šventyklų dievybės, taip pat atrodo autoritetingos.

Autoritetas yra lyg apžavai, kuriais mūsų protą pavergia žmogus, kūrinys ar doktrina. Didelis susižavėjimas paralyžiuoja kritinį mąstymą, o sielą pripildo nuostabos ir pagarbos. Tuomet kylantys jausmai nepaaiškinami, kaip ir visi jausmai, tačiau, ko gero, jie kiek panašūs į užhipnotizuoto žmogaus būseną. Autoritetas yra pati stipriausia priespauda. Dievai, karaliai ir moterys be autoriteto niekada nebūtų viešpatavę.

Visas autoriteto rūšis galima apibendrinti dviem pagrindiniais tipais: įgytas autoritetas ir asmeninis autoritetas. Įgytas autoritetas yra tas, kurį suteikia vardas, sėkmė, reputacija. Jis gali nepriklausyti nuo asmeninio autoriteto. O asmeninis autoritetas yra kažkas individualaus, kas kartais susilieja su reputacija, šlove, sėkme. Jis gali būti ir visiškai nepriklausomas.

Įgytas, arba dirbtinis, autoritetas yra daug dažnesnis. Net ir blankią asmenybę, užimančią aukštas pareigas, turinčią kapitalo ir tam tikrą titulą, gaubia autoriteto aureolė. Uniformuotas kareivis, raudona toga apsivilkęs teisėjas visuomet gerbiami. Paskalis taikliai pastebėjo, kad teisėjui būtina toga ir perukas. Be to jų autoritetas gerokai sumenktų. Pamatęs princą ar markizą, nuščiūva net pats karščiausias socialistas; šių titulų užtenka norint iš prekeivio išvilioti bet ką[19].

[19] **Titulų, juostelių ar** uniformų įtaka miniai pastebima visose šalyse, net ten, kur labiausiai vertinama asmeninė nepriklausomybė. Toliau pateikiu įdomią vieno keliautojo knygos ištrauką apie didžių asmenybių autoritetą Anglijoje. „Įvairių susitikimų metu pastebėjau, kaip protingi anglai apkvaišta bendraudami su Anglijos peru ar vien jį išvydę. Likimo malonė jam leidžia išlaikyti rangą ir jis užtikrintas, kad savaime sužavės aplinkinius, nes vien buvimas šalia jo yra džiaugsmas. Jam artėjant visi rausta iš malonumo, o tie, kuriems jis prabyla, liepsnote liepsnoja iš laimės, akys spindi nežemiška šviesa. Galima pasakyti, jie kraujyje turi lordą, kaip ispanas šokį, vokietis muziką, o prancūzas revoliuciją. Jų aistra arkliams ir Šekspyrui kur kas mažesnė, o šios sužadinamas malonumas ir išdidumas ne tokie visa apimantys. Perų knyga turi didžiulę paklausą, ir, kur tik eisi, visur ją išvysi kiekvieno rankose, kaip Bibliją.

Aukščiau apibūdinau žmogaus autoritetą; bet jį gali turėti ir nuomonės, meno ir literatūros kūriniai ir pan. Šį autoritetą sukuria tik sukauptos patirties kartojimas. Istorija – ypač literatūros ir meno – iš esmės yra tiktai tų pačių teiginių, kurių niekas netikrina, kartojimas, ir daugiausia kartojame tai, ką išmokome mokykloje. Tam tikrų autoritetų ir dalykų niekas nedrįsta ginčyti. Šiuolaikiniam skaitytojui Homero poema yra nepaprastai nuobodi, bet kas išdrįstų tai pasakyti? Panteonas dabar yra griuvėsiai, niekuo neįdomūs; tačiau jis turi tokį autoritetą, kad griuvėsius regime tik su visu istorinių prisiminimų kortežu. Autoritetas užtemdo akis ir paralyžiuoja gebėjimą realiai vertinti nuomonę. Miniai visuomet, o individui dažniausiai reikia paruoštų nuomonių, ir šių nuomonių sėkmė nepriklauso nuo jų tiesos ar klaidingumo, bet tik nuo autoriteto.

Dabar priartėjome prie asmeninio autoriteto. Šis tipas, kitokios prigimties nei dirbtinis, arba įgytas, autoritetas, nepriklauso nuo jokio titulo ar valdžios. Saujelė juo apgaubtų žmonių aplinkinius kone užhipnotizuoja; šiam autoritetui paklūstama taip, kaip plėšrus žvėris paklūsta dresuotojui, užuot jį sudraskęs.

Didieji žmonijos vedliai – Buda, Jėzus, Mahometas, Žana d'Ark, Napoleonas – turėjo stipriausią šio tipo autoritetą. Veikiausiai dėl jo ir iškilo. Dievai, herojai ir do-

gmos atsiranda savaime – apie tai nesvarstoma, tačiau apsvarstyti jie gali išnykti.

Minėtos asmenybės kerinčios galios turėjo ir prieš išgarsėdamos – kitaip nebūtų iškilusios. Napoleonas šlovės viršūnėje savo autoritetą sustiprino jėga, tačiau buvo įtakingas ir karjeros pradžioje. Nežinomas generolas, paskirtas vadovauti Italijos kariuomenei, pateko tarp pavydžių generolų, trokštančių jaunam vadovybės siųstam įsibrovėliui surengti nelengvą priėmimą. Tačiau jau pirmą susitikimo minutę be jokių frazių, gestų ir grasinimų juos sutramdė būsimo valdovo žvilgsnis. Tenas, remdamasis to meto atsiminimais, įdomiai atpasakoja šį susitikimą.

„Divizijos generolai, tarp kurių buvo ir Ožero (Augereau) – narsus, bet grubus samdinys, besididžiuojantis ūgiu ir drąsa, – atvyksta į štabo būstinę priešiškai nusistatę mažojo prasimušėlio iš Paryžiaus atžvilgiu. Pagal pateiktą aprašymą, Ožero yra įžūlus, tikrai nelinkęs paklusti: Bara numylėtinis; vandemjero sukilimo generolas; gatvės mūšių vadas; meškiškas atskalūnas – visuomet sau vienas mąsto; ne itin išvaizdus; pagarsėjęs kaip matematikas ir svajotojas. Jie įeina, o Bonapartas verčia juos laukti. Pagaliau jis pasirodo su kardu prie šalies, užsideda skrybėlę, išdėsto mūšio planą, duoda nurodymus ir generolus išprašo. Ožero lieka be žado; tik lauke atitoksta ir prisimena įprastus keiksmažodžius. Jis

sutinka su Masena (Masséna), kad šis velniškas generoliukas kelia pagarbią baimę, ir pats nesupranta, kaip jau pačią pirmą akimirką buvo priblokštas naujoko viršenybės."

Iškilusio Bonaparto autoritetas buvo begalinis, ir dievotiesiems jis prilygo dievybei. Generolas Vandamas (Vandamme), revoliucijos samdinys, dar įžūlesnis ir energingesnis nei Ožero, 1815 metais su maršalu d'Ornanu (d'Ornano) lipdamas Tiuilri laiptais pasakė apie didįjį vadą: „Mano mielas, nesuprantu, kuo mane taip žavi šis velnio vyras: nebijau nei Dievo, nei šėtono, bet jį matydamas virpu kaip vaikas, ir dėl jo galėčiau perlįsti per adatos skylutę ar pulti į ugnį."

Napoleonas visus aplinkinius pakerėdavo savo žavesiu[20].

Davu (Davoust) apie savo ir Marė (Maret) atsidavimą kalbėjo taip: „Jeigu Imperatorius mudviem pasakytų: dėl mano

[20] **Puikiai suvokiantis** savo autoritetą Imperatorius jį dar sustiprino tarsi arklininkus niekindamas Konvento įžymybes, kurios šiurpino Europą. Tai įrodo gausybė ano laikmečio pasakojimų. Kartą Valstybės tarybos posėdyje Napoleonas šiurkščiai įžeidžia Benjo (Beaugnot), išplūsta kaip blogą tarną. Įspūdis padarytas; tada Napoleonas prieina prie jo ir sako: „Na, didysis kvaily, ar susiradote savo galvą?" Benjo, aukštas kaip didysis būgnas, žemai pasilenkia, o mažasis vyras, pakėlęs ranką, paima dičkį už ausies, „lyg rodytų didžiausią malonę", rašo Benjo. „Įprastas šeimininko gestas." Tokie pavyzdžiai duoda aiškų supratimą, kokį banalybės lygį gali išprovokuoti autoritetas. Be to, leidžia suvokti, koks grubus gali būti autoritetas ir kokią panieką didis despotas jaučia aplinkiniams.

politikos interesų visą Paryžių reikia iššudyti taip, kad nė vienas žmogus neišeitų ir niekas neišsigelbėtų, esu tikras, Marė saugotų paslaptį, bet vis tiek sukluptų – išvestų savo šeimą. Tačiau aš bijodamas būti įduotas palikčiau žmoną ir vaikus."

Šis stebuklingas patrauklumas padėjo grįžti iš Elbės salos ir vienam užkariauti Prancūziją, nugalėjus visas organizuotas pajėgas didžiulės šalies, kuri, galimas dalykas, jau buvo pavargusi nuo tironijos. Užtenka vien pažvelgti į generolus, pasiųstus jo pagauti. Visi jam pasidavė nesipriešindami.

„Napoleonas, – rašė anglų generolas Volzlis, – išsilaipina Prancūzijoje beveik vienas, pabėgėlis iš mažos Elbės salos, kuri buvo jo karalystė, ir per keletą savaičių, nepraliejęs kraujo, nuverčia visą organizuotą Prancūzijos karaliaus valdžią: ar kada nors buvo nuostabiau įtvirtintas žmogaus autoritetas? Nuo šio žygio, kuris buvo jo paskutinis žygis, pradžios iki pabaigos jis padarė nepaprastą įtaką sąjungininkams, privertė juos palaikyti jo iniciatyvą, o kiek nedaug trūko, kad jis būtų juos sunaikinęs?"

Autoritetas vadą pergyveno ir toliau augo. Nežinomas sūnėnas buvo karūnuotas imperatoriumi. Ir šiandien atgimstant jo legendai matome, kad šis didžiulis šešėlis vis dar galingas. Šiurkščiai elkitės su žmonėmis, išžudykite

milijonus, sukelkite karus – viskas leista, jeigu turite stiprų autoritetą ir talentą jį išlaikyti.

Be abejo, čia pateikiau išskirtinį autoriteto pavyzdį, tačiau jis pravartus norint paaiškinti didžiųjų religijų ir imperijų ištakas. Jų nesuprastume, jeigu nežinotume, kokią galią miniai turi autoritetas.

Autoritetas pagrįstas ne vien asmenine įtaka, karine šlove ir religine baime – jis gali būti daug kuklesnės kilmės, bet vis tiek labai svarbus. Keletą pavyzdžių randame mūsų šimtmetyje. Vienas, kurį amžinai prisimins būsimos kartos, yra jau aprašyta vyro istorija – vyro, kuris atskirdamas du žemynus pakeitė Žemės rutulio veidą ir tautų prekybinius ryšius. Jam pasisekė įgyvendinti savo sumanymą ne tik dėl stiprios valios, bet ir dėl žavesio, kuris pavergė aplinkinius ir padėjo nugalėti didžiulį pasipriešinimą. Užtekdavo jam tik pasirodyti, pakalbėti ir apžavėti oponentai tapdavo draugais. Anglai ypač priešinosi jo projektui, tačiau apsilankęs Anglijoje gavo pritarimą, ir jam važiuojant per Sautamptoną skambėjo varpai.

Kadangi viskas jam pasiduodavo – ir žmonės, ir daiktai, – galiausiai jis nebegalvojo apie jokias kliūtis ir Suoco žygdarbį norėjo pakartoti Panamoje tomis pačiomis priemonėmis. Tačiau tikėjimas pakelia kalnus, jeigu jie ne per aukšti. Kalnai nepasidavė, ir katastrofa visai išsklaidė herojaus šlovės aureolę. Jo gyvenimas atskleidžia,

kaip autoritetai gali augti ir sunykti. Iškilęs tarp garsiausių istorinių asmenybių, jis buvo savo šalies teismo pareigūnų pažemintas iki niekingiausio nusikaltėlio. Jo karstas slinko vienas per abejingą minią, ir tik užsienio valdovai pagerbė jo atminimą.[21]

Šiaip ar taip, pateikti pavyzdžiai yra kraštutinumai. Norint parengti išsamią autoriteto psichologiją, reikėtų sudaryti visą autoritetų seką: nuo religijų ir imperijų kūrėjų iki paprasto žmogaus, besigiriančio kaimynams nauju rūbu ar apdovanojimu.

[21] **Perspausdinu gilius** ir įžvalgius Vienos *Neue Freis Presse* apmąstymus apie de Lesepso likimą.

„Po Ferdinando de Lesepso teismo neverta stebėtis liūdna Kristupo Kolumbo baigtimi. Jeigu jau de Lesepsas sukčius, tai kiekviena kilni iliuzija nusikaltimas. Antika būtų de Lesepsą apvainikavusi šlove, pagirdžiusi nektaru iš paties Olimpo, nes jis pakeitė žemės veidą ir atliko darbus, kurie patobulino pasaulį. De Lesepsą pasmerkęs teismo pirmininkas tapo nemirtingas, nes tautos visada klaus vardo vyro, kuris nebijojo pažeminti savo amžininko ir jį, šlovingą senolį, apvilko katorgininko švarku.

Tegul daugiau niekas nekalba apie nepalenkiamą teisingumą ten, kur viešpatauja biurokratų nepakanta didiems ir drąsiems darbams. Tautoms reikia drąsuolių, kurie tiki savimi ir save užmiršę peržengia visas kliūtis. Genijus negali būti apdairus, kitaip jis negalėtų praplėsti žmonijos veiklos galimybių.

<...> Ferdinandas de Lesepsas patyrė pergalės svaigulį ir nevilties kartėlį: Suecą ir Panamą. Čia širdis sukyla prieš sėkmės moralę. Kai de Lesepsui pasisekė sujungti dvi jūras, valdovai ir tautos jį pagerbė; o šiandien, kai jam nepasisekė, jis jau sukčius. <...> Tai visuomenės klasių kova, biurokratų ir tarnautojų nepasitenkinimas; jie baudžiamuoju kodeksu atkeršija tiems, kurie nori virš visų pakilti. <...> Šiuolaikiniai įstatymų leidėjai, susidūrę su genialiomis idėjomis, rausta iš gėdos, o visuomenė jų nė nesupranta, todėl generaliniam prokurorui lengva įrodyti, kad Stanlis (Stanley) žudikas, o de Lesepsas sukčius."

Tarp kraštinių šios sekos taškų sudėję visas autoriteto formas, kurias sukuria įvairūs civilizacijos aspektai: mokslas, menas, literatūra ir kt., suprastume, kad autoritetas yra esminė įtaigos prielaida. Būtis, idėja ar koks nors kitas autoritetas iš karto užkrečia, yra pamėgdžiojamas ir netrukus visai kartai primeta tam tikrą jauseną ir mąstyseną. Mėgdžiojama dažniausiai nesąmoningai ir tada rezultatas būna puikus. Šiuolaikiniai dailininkai, atkartodami pirmykščio meno braižą – blankias spalvas ir grubias formas – nesuvokia savo įkvėpimo šaltinio ir nuoširdžiai tiki savo originalumu, tačiau jei garsus meistras nebūtų atgaivinęs šio tapybos stiliaus, tokiame mene ir toliau būtume matę tik naivumą ir prastumą. Tapytojai, kurie kito garsaus novatoriaus pavyzdžiu drobes užtemdo violetiniais šešėliais, gamtoje mato ne daugiau violetinės spalvos nei dailininkai prieš penkiasdešimt metų, bet šis koloritas buvo perimtas iš menininko, kuris turėjo didžiulį autoritetą. Panašių pavyzdžių gausu kiekvienoje civilizacijos srityje.

Remdamiesi čia išdėstyta medžiaga galime pasakyti, kad autoritetą lemia daug veiksnių, o vienas svarbiausių – sėkmė. Žmogaus, kuriam sekasi, idėja jau savaime yra patraukli.

Tačiau ištikus nesėkmei autoritetas visada dingsta. Herojus, kurį minia vakar palaikė ir sveikino šūksniais,

rytoj bus nušvilptas, jeigu jam smogs likimas. Kuo autoritetas aukštesnis, tuo didesnis jo nuopuolis. Žlugusį herojų minia laiko sau lygiu ir atseikėja jam už tai, kad turėjo prieš jį lankstytis. Robespjeras, kapojantis kolegų ir daugelio amžininkų galvas, turėjo didžiulį autoritetą, bet jį prarado vos pasikeitus keliems balsams, ir minia prie giljotinos jį lydėjo su tokiais pat prakeiksmais, kaip kad išvakarėse lydėjo jo aukas. Juk visuomet tikintieji su įtūžiu sudaužo senųjų dievų statulas.

Dėl nesėkmės autoritetas pradingsta greitai, o dažnai svarstomas ir aptariamas jis gali pamažu išblėsti. Beje, svarstomas autoritetas neišvengiamai žlunga, nes nuo tos akimirkos, kai juo suabejojama, jis nustoja būti autoritetu. Dievai ir žmonės, kurie ilgai išliko įtakingi, nepakentė jokių diskusijų. Kad minia žavėtųsi, reikia visada nuo jos laikytis atstu.

KETVIRTA DALIS

Ribotas minios tikėjimo ir nuomonių kintamumas

§ 1. Pastovus tikėjimas. Kai kurių visuotinių tikėjimų pastovumas. Tai civilizacijos vedliai. Tikėjimą išnaikinti sunku. Kodėl kai kurioms tautoms netolerancija yra dorybė. Visuotinio tikėjimo filosofinis absurdas netrukdo jam plisti. **§ 2. *Minios kintančios nuomonės*.** Nuomonių, kurios nekyla iš visuotinių tikėjimų, didelė kaita. Regimi idėjų ir tikėjimų pokyčiai per mažesnį nei šimto metų laikotarpį. Tikrasis šių pokyčių mastas. Reiškiniai, kuriuos veikia permainos. Šiandienos visuotinio tikėjimo nykimas ir didžiulis spaudos išplitimas paspartina nuomonių kaitą. Kaip minios nuomonės daugumai įdiegia abejingumą. Vyriausybės nebepajėgia formuoti nuomonės ir jai vadovauti. Šiandienos nuomonių įvairumas apsaugo nuo nuomonės tironijos.

§ 1. PASTOVUS TIKĖJIMAS

Psichologinius požymius galima palyginti su biologiniais požymiais. Biologiniai požymiai turi nekintamų komponentų arba taip lėtai kintančių, kad jiems pakeisti prireiktų geologinių amžių. Be šių nekintamų, neįveikiamų požymių, aptinkami kiti, itin nepastovūs, kuriais sumanus gyvulių ar paukščių augintojas ir sodininkas ar

daržininkas kartais nuo neatidaus stebėtojo gali paslėpti pagrindinius požymius.

Tas pats būdinga ir moraliniams požymiams. Be nekintamų psichologinių požymių, rasė turi nepastovių požymių. Štai kodėl tiriant tikėjimus ir tautos nuomones visuomet atrandamas pastovus pagrindas, ant kurio tarpsta nuomonės, kintančios kaip uolą dengiantis smėlis.

Minios tikėjimai ir nuomonės skirstomos į dvi grupes. Vienai priklauso nuolatiniai, nusistovėję, keletą amžių išlikę tikėjimai, kuriais remiasi visa civilizacija, tokie, kaip kadaise feodalizmo koncepcija, krikščionybės ir reformacijos principai, o mūsų dienomis pilietybės principas, demokratinės ir socialinės idėjos. Kita grupė – trumpalaikės ir kintančios nuomonės, dažniausiai kylančios iš bendrų koncepcijų, kurios atsiranda ir išnyksta per šimtmetį, pavyzdžiui, tam tikro laikotarpio meno teorijos: romantizmas, natūralizmas ir t. t. Šios nuomonės paviršutiniškos kaip mada ir nepastovios kaip bangelės gilaus ežero paviršiuje.

Visuotinių tikėjimų labai nedaug. Jų atsiradimas ir išnykimas yra rasės istorijos pakilimo momentai. Tai civilizacijos gegnės.

Trumpalaikė nuomonė lengvai prigyja minios sieloje, tačiau joje labai sunku įtvirtinti pastovų tikėjimą ir taip pat nelengva jį išnaikinti, kai įsitvirtina. Tada beveik

neįmanoma jo pakeisti, nebent tik kruvinomis revoliucijomis, ir tik tada, kai tikėjimas beveik visiškai praranda poveikį sieloms. Revoliucijos padeda sunaikinti tik jau beveik nunykusius tikėjimus, bet dar palaikomus įpročių. Kylančios revoliucijos iš tiesų yra išnykstantys tikėjimai.

Kaip tik tą dieną, kai pradedama svarstyti tikėjimo vertė, jis pasmerkiamas myriop. Kiekvienas visuotinis tikėjimas, esantis tik fikcija, gali išsilaikyti, kol išvengia analizės.

Tačiau net ir labai sukrėtus tikėjimą, iš jo kilusios santvarkos kurį laiką išlieka ir nunyksta tik pamažu. Kai tikėjimas pagaliau praranda įtaką, viskas, ką jis palaiko, žlunga. Keičiantis tautos tikėjimui, visada kinta ir jos civilizacija.

Civilizacija keičiasi tol, kol priimamas naujas visuotinis tikėjimas, o iki šio momento neišvengiamai vyrauja anarchija. Visuotinis tikėjimas yra būtinas civilizacijos ramstis, nes suteikia kryptį idėjoms ir vienintelis palaiko religiją ir pareigos jausmą.

Tautos visada suvokė visuotinio tikėjimo naudą ir instinktyviai žinodavo, kad nykstant tikėjimui gresia nuosmukis. Fanatiškas Romos kultas buvo tikėjimas, pavertęs romėnus pasaulio valdovais. Tikėjimui nunykus, Roma žlugo. O romėnų civilizacijos griovėjai barbarai,

suvienyti kelių bendrų idėjų, įveikė anarchiją ir įtvirtino tvarką.

Taigi ne be pagrindo tautos visada netolerantiškai gynė savo tikėjimą. Netolerancija, labai kritikuojama filosofiniu požiūriu, tautų gyvenime yra dorybė. Kad įkurtų ir išlaikytų visuotinį tikėjimą, viduramžiai liepsnojo laužais, ir tiek išradėjų bei novatorių, jeigu ir išvengė liepsnos, mirė neviltyje. Dėl tikėjimo pasaulis kenčia daugybę sukrėtimų ir milijonai žuvo ir dar žus kovos lauke.

Kaip jau sakėme, visuotiniam tikėjimui įsigalėti trukdo didžiulės kliūtys, bet jis įsitvirtina ilgam. Kad ir koks klaidingas filosofiniu požiūriu, jis prilimpa net prie šviesiausių protų. Argi Europos tautos penkiolika amžių nelaikė negincijamomis tiesomis religinių legendų, kaip paskui paaiškėjo, tokių pat barbariškų[22] kaip ir Molocho legenda? Daug amžių nebuvo pastebėtas legendos apie Dievą, keršijantį savo sūnui žiauriais kankinimais dėl vieno iš savo kūrinių nepaklusnumo, absurdiškumas. Šiomis legendomis nesuabejojo net didžiausi genijai – Galilėjus, Niutonas, Leibnicas. Šis pavyzdys puikiausiai atskleidžia tikėjimo hipnozinį poveikį ir kartu mūsų proto ribotumą.

[22] **Tiksliau,** barbariškas filosofiniu požiūriu. O iš tiesų jos sukūrė naują civilizaciją ir ilgus amžius leido žmogui įsivaizduoti stebuklingą sapno ir vilties rojų, kurio jis niekada nepažins.

Nauja dogma, prigijusi minios sieloje, tampa jos santvarkų, menų ir elgsenos įkvėpimo šaltiniu. Tada ji visiškai pavergia sielas. Veiklos žmonės rūpinasi ją įgyvendinti, teisininkai – teisingai pritaikyti, o filosofai, menininkai ir rašytojai siekia ją perteikti įvairiomis formomis.

Iš pagrindinio tikėjimo gali kilti trumpalaikės šalutinės idėjos, ir jos visada turi tikėjimo, iš kurio atsirado, žymę. Egipto, viduramžių Europos, musulmonų arabų civilizacijos gimė iš religijų ir kiekvienas šių civilizacijų aspektas turi aiškiai atpažįstamų tikėjimo, iš kurio kilo, požymių.

Dėl visuotinio tikėjimo kiekvieno laikmečio žmones supa tradicijų, nuomonių ir įpročių tinklas, iš kurio jie negali išsinarplioti ir kuris juos visus daro panašius. To neišvengia net labiausiai nepriklausomi protai. Tai tikroji tironija, nesąmoningai pavergianti sielas, ir vienintelė valdžia, su kuria neįmanoma kovoti. Tiberijus, Čingischanas, Napoleonas, be abejonės, buvo baisūs tironai, tačiau Mozė, Buda, Jėzus, Mahometas, Liuteris iš kapo gilumos valdo sielas su kitokiu despotizmu. Tironą gali nuversti maištas, bet kaip įveikti įsišaknijusį tikėjimą? Mūsų didžioji revoliucija atkaklioje kovoje su katalikybe buvo nugalėta, nepaisant akivaizdaus daugumos pritarimo ir inkvizicinių susidorojimo būdų. Vieninteliai tikrieji žmonijos tironai yra mirusiųjų šešėliai, arba iliuzijos.

Filosofinis absurdiškumas, kartoju, niekada nesukliudė tikėjimui laimėti. Negana to, regis, šis paslaptingas absurdas kaip tik lemia pergalę. Akivaizdus nepagrįstumas taip pat nesutrukdys šiuolaikiniam socialistiniam tikėjimui įsitvirtinti minios sieloje, nors socializmas absurdu pranoksta visus religinius tikėjimus – šie bent pažada idealią laimę būsimajame gyvenime ir nėra jokio pagrindo to paneigti. O socialistinės laimės idealas esą bus įgyvendintas žemėje, tad pažado tuštybė išaiškės su pirmuoju bandymu jį įgyvendinti ir naujasis tikėjimas praras autoritetą. Jo galia augs tik iki įvykdymo dienos. Kaip tik todėl nauja religija, kuri, kaip ir ankstesnės, įsitvirtina griaunamaisiais veiksmais, ateityje negalės atlikti kūrėjo vaidmens.

§ 2. MINIOS KINTANČIOS NUOMONĖS

Ant pastovaus tikėjimo, kurio galią ką tik atskleidėme, pamato nuolat atsiranda ir dingsta nuomonės, idėjos ir mintys. Dauguma jų išnyksta labai greitai, o svarbesnės retai gyvuoja ilgiau nei viena karta. Jau rašėme, kad šių nuomonių pokyčiai dažniausiai yra paviršutiniški ir visuomet priklauso nuo rasės konteksto. Pavyzdžiui, nagrinėdami mūsų šalies politines santvarkas atskleidėme, kad iš pirmo žvilgsnio nesuderinamos partijos – monar-

chistai, radikalai, imperialistai, socialistai ir kt. – turi visiškai vienodą idealą, kuris priklauso vien nuo mūsų tautos mentaliteto, o kitose tautose atitinkamai vadinamos partijos puoselėja visiškai kitokius idealus. Tačiau nuomonės pavadinimas ar neteisinga jos traktuotė nekeičia jos esmės. Revoliucingi miestelėnai, prisiskaitę lotynų literatūros, įdėmiai ištyrinėję romėnų respubliką ir prisitaikę jos įstatymus, perukus ir togas, vis dėlto netapo romėnais, nors ir sekė galingu istoriniu pavyzdžiu.

Filosofo uždavinys yra po išoriniais pokyčiais ieškoti senųjų tikėjimų likučių, o permainingame nuomonių sraute atskirti visuotinio tikėjimo sukurtus sąjūdžius ir atpažinti rasės sielą.

Be šio filosofinio tyrimo gali pasirodyti, kad minia dažnai keičia politinius ir religinius įsitikinimus savo nuožiūra. Regis, tai įrodo visa politikos, religijos, meno ir literatūros istorija.

Kaip pavyzdį panagrinėkime trumpą 1790–1820 metų laikotarpį, t. y. vienos kartos tarpsnį. Per šį laikotarpį monarchinė minia tapo aiškiai revoliucinė, paskui visiškai imperialistinė ir galiausiai grįžo prie kraštutinės monarchijos. Tuo pačiu metu kito religija: iš katalikybės pereita į ateizmą, paskui į deizmą ir grįžta į perdėtą katalikybę. Tokį virsmą patiria ne tik minia, bet ir jos vadai. Iškilieji Konvento veikėjai, prisiekę karalių priešai,

nenorintys nei dievų, nei šeimininkų, tapo nuolankiais Napoleono tarnais, o galų gale pamaldžiai nešė žvakes procesijose valdant Liudvikui XVIII.

O kaip minios nuomonės kito per kitus septyniasdešimt metų. Amžiaus pradžios „Klastingasis Albionas“ tapo Prancūzijos sąjungininku valdant Napoleono įpėdiniui; Rusija, du kartus kariavusi su mumis ir tiek džiūgavusi dėl paskutinių mūsų nesėkmių, staiga laikoma drauge.

Nuomonių kaita dar greitesnė literatūroje, mene, filosofijoje. Romantizmas, natūralizmas, misticizmas ir pan. atsiranda ir išnyksta vienas po kito. Menininkas ir rašytojas, kuriems vakar minia plojo, rytoj bus paniekinti.

Ką pastebime analizuodami šiuos iš pažiūros gilius pokyčius? Pokyčiai, kurie neatitinka visuotinio tikėjimo ir rasės jausmų, yra trumpalaikiai, ir netrukus upė vėl teka savo vaga. Nuomonės, nesusijusios su jokiu visuotinu tikėjimu ar rasės jausmu, negali būti ilgalaikės ir pastovios, jos priklauso nuo atsitiktinumų arba, galima sakyti, nuo mažiausių aplinkos pokyčių. Atsiradusios iš pasiūlymo ir užkrėtimo, jos gyvuoja neilgai ir kartais išnyksta akimoju, kaip vėjo nupustytos smėlio kopos ant jūros kranto.

Mūsų dienomis besikeičiančių minios nuomonių kaip niekad gausu; tai lemia trys priežastys.

Pirma, senieji tikėjimai pamažu praranda įtaką ir trumpalaikių nuomonių nepaveikia taip stipriai kaip anksčiau, kada suteikdavo joms kryptį. Silpstant visuotiniam tikėjimui, tarpsta vis daugiau atsitiktinių nuomonių, neturinčių nei praeities, nei ateities.

Antra, lieka vis mažiau atsvaros augančiai minios galiai, tad didžiulės nuomonių kaitos niekas neapriboja.

Trečia priežastis yra paplitusi šiuolaikinė spauda, kuri nuolat atspindi prieštaringiausias nuomones. Vienos individualios nuomonės pasiūlymą greitai išstumia priešingas pasiūlymas. Taigi nepavyksta paplisti jokiai nuomonei ir jos visos pasmerktos trumpai egzistencijai – išnyksta taip ir nepasklidusios, neįsigalėjusios.

Dėl šių priežasčių atsirado visiškai naujas pasaulio istorijos reiškinys, būdingas tik šiam amžiui, – kalbu apie valdžių nepajėgumą formuoti nuomonę.

Kadaise – ne taip jau seniai – nuomonę formuodavo valdžia, keli rašytojai ir vos keletas spaudinių. Šiandien rašytojai visiškai prarado įtaką, periodinė spauda tik atspindi nuomones. O valstybės vyrai ne tik neformuoja nuomonės, bet stengiasi ja sekti ir kartais jos labai bijo. Todėl netenka tvirto stuburo. Taigi minios nuomonė atkakliai siekia tapti pagrindine politikos tvarkytoja. Šiandien jai jau sekasi kurti aljansus: kaip matėme, prancūzų ir rusų aljansas atsirado beveik vien liaudies judėjimo valia.

Gana neįprasta matyti popiežių, karalių ir imperatorių duodant interviu ir išdėstant savo požiūrį miniai. Kadaise buvo galima manyti, kad politika nesentimentali. Ar taip pasakytume šiandien, kai valdo permainingos, nepripažįstančios proto ir jausmų blaškomos minios entuziazmas?

O spauda – kažkada buvusi nuomonės vedlė – kaip ir valdžia, nublanko prieš minios galią. Žinoma, spauda vis dar įtakinga, bet todėl, kad atspindi tik liaudies nuomonę ir jos nuolatinius svyravimus. Tapusi paprasta informacijos agentūra, ji nesiryžta primesti jokios idėjos ar doktrinos. Ji seka visus viešojo mąstymo pokyčius, bet tai daryti verčia konkurencija – niekas nenori prarasti skaitytojų. Oficialūs ir įtakingi anų laikų leidiniai, kurių praeita karta klausė kaip orakulų, dingo arba virto tipiniais šiuolaikiniais laikraščiais, kuriuose žinutės apie aktualijas paskęsta tarp pramoginių straipsnių, aukštuomenės apkalbų ir finansinių reklamų. Koks turtingas turėtų būti leidinys, kad redaktoriams leistų reikšti asmeninę nuomonę? Argi jis turėtų autoritetą skaitytojams, kurie nori tik informacijos ir pramogų, o kiekvieną tvirtą teiginį laiko spekuliacija? Kritika nebepajėgia nė išgarsinti knygos ar pjesės. Ji gali tik pakenkti, bet ne pasitarnauti. Redakcijos, puikiai suvokiančios asmeninės nuomonės bergždumą, vengia publikuoti net literatūros kritiką, o

knygą pristatydamos apsiriboja pavadinimu ir dviem trimis reklamos eilutėmis. Po dvidešimties metų toks likimas tikriausiai ištiks ir teatro kritiką.

Dabar svarbiausias spaudos ir valdžios rūpestis – atidžiai sekti nuomones. Reikia žinoti, kokį poveikį padarys įvykis, įstatymo projektas, kalba; o tai nėra lengva, nes nieko nėra netvaresnio ir permainingesnio už minios nuomonę. Matome, kaip ji prakeikia tą, kam plojo išvakarėse.

Nesant kryptingos nuomonės ir žlungant visuotiniams tikėjimams, galų gale subyrėjo visi įsitikinimai ir auga minios ir individų abejingumas tam, kas tiesiogiai nesusiję su jų dabartiniais interesais. Doktrinomis, tokiomis kaip socializmas, tiki ir jas gina tik mažaraščiai, pavyzdžiui, fabrikų ir šachtų darbininkai. Paprastas miestelėnas ar bent kiek išsilavinęs darbininkas jau yra pernelyg skeptiškas.

Ši jau dvidešimt penkis metus besitęsianti evoliucija pribloškia. Dar praeitoje epochoje – visai neseniai – nuomonės turėjo visuotinę kryptį – kildavo iš kokio pagrindinio tikėjimo. Monarchistas išpažindavo tam tikras apibrėžtas idėjas, o respublikonas – visiškai priešingas. Monarchistas puikiai žinojo, kad žmogus nekilo iš beždžionės, o respublikonas buvo įsitikinęs, kad žmogus išsivystė kaip tik iš jos. Monarchistas apie revoliuciją pri-

valėjo kalbėti su siaubu, o respublikonas su didele pagarba. Kai kurie vardai, tokie kaip Robespjeras ir Maratas, turėjo būti tariami pamaldžia mina, o kiti, kaip antai Cezaris, Augustas ir Napoleonas, negalėjo būti sakomi be keiksmažodžių. Šis naivus istorijos supratimas įsigalėjo net mūsų Sorbonoje.

Dabar, kai vyrauja diskusija ir analizė, bet kokia nuomonė praranda autoritetą ir greitai išsivadėja, ir tik viena kita idėja išlieka įkvepianti. O šiuolaikinis žmogus vis labiau grimzta į abejingumą.

Vis dėlto per daug neverkšlenkime dėl visuotinio nuomonių žlugimo. Tai yra neišvengiamo tautos nuosmukio simptomas. Žinoma, išminčiai, apaštalai, vadai – visi tikintys ir sąmoningi žmonės – turi didesnę galią nei skeptikai ir abejingieji, tačiau neužmirškime, kad dabar minia taip pat yra nepaprastai stipri ir bet kokia jos palaikoma bei sureikšminta nuomonė gali greitai įgyti tironiškos galios ir visus pavergti. Tada minties laisvės amžius pasibaigtų ilgam. Kartais minia yra ramus šeimininkas, kaip Heliogabalas ir Tiberijus, tačiau jai kyla ir baisių kaprizų. Į jos rankas patekusios civilizacijos gyvavimo trukmė priklauso nuo pernelyg daug atsitiktinumų. Jos griuvimo valandą galėtų nukelti nebent didelė nuomonių kaita ir augantis minios abejingumas visuotiniam tikėjimui.

TREČIA KNYGA

Minios kategorijų klasifikacija ir aprašymas

PIRMA DALIS

Minios klasifikacija

Minios klasifikacija. § *1. Heterogeninės minios*. Jų skirstymas. Rasės įtaka. Minios siela tiek silpnesnė, kiek stipresnė rasės siela. Rasės siela atspindi civilizaciją, o minios siela – barbarybę. § *2. Homogeninės minios*. Jų skirstymas. Sektos, kastos, klasės.

Šioje knygoje jau aptarėme bendruosius minios požymius. Belieka išnagrinėti specialiuosius požymius, kartu su bendraisiais požymiais pasireiškiančius įvairiose bendruomenėse, kurios dėl tam tikrų priežasčių virsta miniomis.

Pirmiausia pateiksime trumpą minios klasifikaciją.

Pradėsime nuo žmonių masės. Jos žemiausia forma yra minia, sudaryta iš įvairių rasių individų, kuriuos sieja vienintelis ryšys – daugiau ar mažiau gerbiama lyderio valia. Tokios minios pavyzdys yra įvairios kilmės barbarai, kurie keletą amžių buvo užgrobę Romos imperiją.

Aukštesnė ir solidaresnė minia yra ta, kurios individai dėl tam tikrų veiksnių įgijo bendrų požymių ir sudarė

rasę. Ši minia gali įgyti specialiųjų požymių, bet visada joje vyraus rasės požymiai.

Minią galima suskirstyti į tokias kategorijas, kurios pastebimos visose tautose:

A. HETEROGENINĖ MINIA	1. *Anoniminė* (gatvės minia). 2. *Neanoniminė* (vertinimo komisijos, parlamentinės asamblėjos ir pan.).
B. HOMOGENINĖ MINIA	1. *Sekta* (politinės grupuotės, religinės sektos ir kt.). 2. *Kasta* (karių kasta, kunigų kasta, darbininkų kasta ir kt.). 3. *Klasė* (buržuazijos klasė, valstiečių klasė ir kt.).

Toliau glaustai išdėstysime išskirtų minios kategorijų bruožus[23].

§ 1. HETEROGENINĖS MINIOS

Tai bendruomenės, kurių požymius jau nagrinėjome. Tokia bendruomenė susideda iš įvairių vidutinių individų, nesvarbu kokių profesijų ar intelekto.

Šioje knygoje jau kalbėjome, kad minios individų psichologija labai skiriasi nuo jų individualios psichologijos, šis skirtumas taikomas ir intelektui. Matėme, kad bendruomenėje intelektas nedaro jokio poveikio –

[23] **Minios rūšys** išsamiau aprašytos mano paskutinėse knygose *Politinė psichologija*, *Nuomonės ir tikėjimai*, *Revoliucijų psichologija* (*Psychologie des Révolutions*).

veiksmingi tik nesąmoningi jausmai. Svarbus veiksnys – rasė – leidžia gana aiškiai suskirstyti įvairias heterogenines minias.

Ne kartą kalbėjome apie rasės reikšmę ir atskleidėme, kad tai pats stipriausias žmonių elgesį lemiantis veiksnys. Jos įtaka taip pat pasireiškia minioje. Vien tik anglų ar kinų minia visiškai skirsis nuo įvairiatautės minios, sudarytos iš rusų, prancūzų, ispanų ir kt.

Dideli mąstysenos ir jausenos skirtumai, atsiradę iš paveldimos psichinės sąrangos, gali išryškėti tam tikromis aplinkybėmis (beje, tai būna retai), kai į vieną minią maždaug lygiomis proporcijomis suburiami įvairių tautybių individai, nors iš pažiūros labai panašių interesų. Socialistų mėginimas dideliuose kongresuose suvienyti skirtingų šalių darbininkų atstovus visuomet baigdavosi nesutarimais. Lotynų minia, nesvarbu, revoliucinga ar konservatyvi, norėdama įgyvendinti savo siekius visada prašo valstybės tarpininkauti. Ši minia visada centralizuota ir daugiau ar mažiau diktatoriškų pažiūrų. O anglų ar amerikiečių minia, priešingai, ne ieško valstybės paramos, bet remiasi asmenine iniciatyva. Prancūzų minia labiausiai brangina lygybę, o anglai – laisvę. Dėl tokių rasinių skirtumų yra beveik tiek pat minios rūšių kiek ir tautų.

Taigi rasės siela visiškai vadovauja minios sielai. Rasė yra galingas pagrindas, sušvelninantis minios svyravi-

mus. Reikia pabrėžti, kad *kuo rasės siela stipresnė, tuo mažiau išryškėja šalutinių minios požymių.* Tai yra esminis dėsnis. Minia ir minios valdžia krypsta į barbarizmą, o šiam polinkiui atsispirti gali tik tvirta rasės siela.

Be rasės, dar svarbus anonimiškumo kriterijus, pagal kurį skirstomos heterogeninės minios: anoniminė minia gali būti gatvės minia, o neanoniminė – sąmoningų žmonių būrys, pavyzdžiui, parlamentinė asamblėja ar prisiekusiųjų teismas. Šios dvi grupės viena nuo kitos skiriasi atsakomybės jausmu – pirmojoje jo visai nėra, o antrojoje jis stiprus, todėl ir grupių veiksmai dažnai įgauna priešingas kryptis.

§ 2. HOMOGENINĖS MINIOS

Homogeninę minią sudaro: *1) sektos; 2) kastos; 3) klasės.*

Sekta yra pirmoji homogeninės minios organizacijos pakopa. Kai kurias sektas sudaro labai skirtingo išsilavinimo, įvairių profesijų ir rangų individai, tarpusavyje susiję tik vieningu tikėjimu.

Kasta yra aukščiausia minios organizacijos pakopa. Į sektą susirenka skirtingų profesijų, išsilavinimo ir aplinkos individai, kuriuos sieja tikėjimas, o kastai priklauso tik tos pačios profesijos atstovai – labai panašaus išsilavinimo ir aplinkos individai. Tokios yra karių, kunigų ir kt. kastos.

Klasę sudaro nevienodos kilmės individai, kuriuos vienija ne tikėjimas, kaip sektoje, ne profesija, kaip kastoje, o tam tikri interesai, gyvenimo įpročiai ir panašus išsilavinimas. Pavyzdžiai yra buržuazijos ir valstiečių klasės.

Šioje knygoje labiau gilinuosi į heterogeninę minią, tad atkreipsiu dėmesį į kai kurias aiškiausias ir labiausiai paplitusias heterogeninės minios kategorijas.

ANTRA DALIS

Vadinamoji nusikalstama minia

Vadinamoji nusikalstama minia. Minia gali būti nusikalstama teisiniu, bet ne psichologiniu požiūriu. Visiškas minios veiksmų nesąmoningumas. Įvairūs pavyzdžiai. „Rugsėjininkų“ psichologija. Jų mąstymas, jausmai, žiaurumas ir moralė.

Po emocinio pakilimo laikotarpio minia panyra į nesąmoningų, automatiškų reakcijų būseną ir aklai klauso pasiūlymo, vis dėlto nebūtų visiškai teisinga ją vadinti nusikalstama. Šį netikslų terminą palikau tik dėl to, kad jis prigijo atliekant psichologinius tyrimus. Kai kurie minios veiksmai iš tikrųjų yra nusikalstami, tačiau juos galima palyginti su tigro elgesiu, kuris prieš sudraskydamas induistą leidžia jį pataršyti savo jaunikliams.

Paprastai minios nusikaltimas kyla iš galingo pasiūlymo, ir jį priėmę individai neabejoja, kad pakluso pareigai. Visiškai kitoks yra pavienio nusikaltėlio atvejis.

Visa tai pagrindžia minios nusikaltimų istorija. Tipinis pavyzdys gali būti Bastilijos valdytojo pono de Lo-

najaus (de Launay) žūtis. Įtūžusi minia, užėmusi tvirtovę, apsupo valdytoją ir apkūlė. Buvo siūloma jį pakarti, nukirsti galvą arba pririšti prie arklio uodegos. Gindamasis valdytojas netyčia įspyrė vienam užpuolikui. Tada kažkas suriko, esą kliudytas individas turėtų nukirsti valdytojui galvą, ir pasiūlymas buvo iškart priimtas šūksniais.

> „Pastarasis, virėjas be darbo, žioplys, atėjęs į Bastiliją tik iš smalsumo, nusprendžia, kad atliks žygį tėvynei – nes taip mano visi – ir net įtiki, kad pribaigdamas pabaisą pelnys medalį. Pasiskolinęs kardą, jis mėgina nukirsti galvą, tačiau atšipęs kardas nepjauna. Tada jis iš kišenės išsitraukia juodkriaunį peilį ir (kaip virėjas, dorojantis mėsą) sklandžiai užbaigia egzekuciją."

Čia puikiai atskleidžiamas minios mechanizmas. Kolektyvinis pasiūlymas yra stipresnis, o jį priėmęs žudikas natūraliai tiki, kad atliko pagirtiną darbą, nes gavo visos minios pritarimą. Tokį veiksmą galima laikyti nusikaltimu teisės, bet ne psichologijos požiūriu.

Bendrieji vadinamosios nusikalstamos minios požymiai niekuo nesiskiria nuo bet kokios minios: pasidavimas įtaigai, patiklumas, paklusnumas, nepastovumas, gerų ar blogų jausmų nesaikingumas, tam tikra moralė ir t. t.

Šiuos požymius turi ir kita minia, palikusi niūriausius mūsų istorijos prisiminimus, – „rugsėjininkai" (*septembri-*

seurs). Be kita ko, ši minia daug kuo panaši į Šv. Baltolomėjaus žudynes ištaisiusią minią. Informaciją paėmiau iš Teno, kuris rėmėsi to laiko atsiminimais.

Tiksliai nežinoma, kas davė nurodymą ar patarė ištuštinti kalėjimus išžudant kalinius. Galbūt Dantonas ar kas nors kitas, bet tai nesvarbu. Vienintelis mus dominantis faktas yra galingas pasiūlymas, kurį gavo minia, atsakinga už žudynes.

Žudikų minią sudarė apie 300 žmonių ir tai yra pavyzdinė heterogeninė minia. Be keleto profesionalių plėšikų, susirinko įvairių gildijų prekybininkai ir amatininkai: batsiuviai, spynininkai, perukų gamintojai, statybininkai, tarnautojai, pasiuntiniai ir kt. Priėmę pasiūlymą, jie, kaip ir minėtas virėjas, neabejojo atliekantys pareigą tėvynei. Jie įvykdė dvigubą užduotį – teisėjo ir budelio, – bet nieku gyvu savęs nelaikė nusikaltėliais.

Įsitikinę savo darbo svarba ir teisingumu, jie sukuria savotišką teismą – taip iš karto pasireiškia tiesmuka minios dvasia ir supaprastintas minios teisingumas. Kaltinamųjų daug, tad visų pirma nusprendžiama, kad kilmingieji, kunigai, karininkai, karaliaus tarnai, t. y. tie, kurių luomas dideliam patriotui jau yra kaltės įrodymas, bus išžudyti visi kartu ir nereikia skelbti jokių nuosprendžių. Kiti bus nuteisti pagal išvaizdą ir reputaciją. Šitaip patenkinama primityvi minios sąžinė, ir ji

gali teisėtai žudyti, pasiduoti žiaurumo instinktams, kurių ištakas jau aptariau. Išsilaisvinę minios instinktai gali pasireikšti neįtikėtinai stipriai. Beje, jie netrukdo kilti ir kitokiems jausmams – tai minios bruožas – pavyzdžiui, sentimentalumui, kuris dažnai yra toks pat kraštutinis kaip ir žiaurumas.

„Jiems būdinga spontaniška užuojauta ir umarus, tiesmukas paryžiečio darbininko jausmingumas. Abatijoje valdytojas, sužinojęs, kad jau 26 valandas kaliniai buvo palikti be vandens, norėjo nubausti aplaidų prižiūrėtoją, ir jis būtų taip pasielgęs, jeigu ne tų pačių kalinių prašymai pasigailėti. Kai kalinys išteisinamas – pačių improvizuoto teismo, – sargybiniai ir žudikai visi kartu jį bučiuoja ir daug ploja“, o paskui žudynės tęsiasi. Per visą egzekuciją tvyro pakili nuotaika. Žudikai dainuoja ir šoka aplink lavonus, pastato suolus „ponioms“, kurios gėrisi aristokratų žudynėmis. Taip demonstruojamas savotiškas teisingumas.

Vienas žudikas pasiskundė abatijoje, kad tolėliau esančios moterys blogai mato ir kad tik keli padėjėjai turi malonumo mušti aristokratus. Atsižvelgiant į šią esą pagrįstą pastabą nusprendžiama, kad aukos iš lėto eis tarp dviejų žudikų eilių, kurie galės jiems smogti tik kardo plokštuma, kad kančios būtų kuo ilgesnės. La Forso kalėjime visiškai nuogos aukos draskomos ištisą pusvalan-

dį, o galiausiai, visiems pasisotinus reginiu, pribaigiamos perrėžiant pilvus.

Tačiau žudikai yra labai skrupulingi ir minioje demonstruoja moralę, apie kurią jau kalbėjome. Ant komisijos stalo sudeda aukų pinigus ir papuošalus.

Visi šie veiksmai atspindi primityvų minios mąstymą. Išskerdus 1 200 ar 1 500 tautos priešų, kažkam dar dingteli, kad kalėjimai, kuriuose laikomi seni elgetos, valkatos, jauni kaliniai, iš tiesų šeria nenaudingas burnas, kurių vertėtų atsikratyti. Be to, tarp jų tikrai yra liaudies priešų, pavyzdžiui, tokia ponia Delaru, nuodytojo našlė: „Ji turėtų būti įsiutusi, kad yra kalėjime, ir jei galėtų, padegtų Paryžių: ji, be abejo, taip pasakiusi, turėjo taip pasakyti. Tai gera priežastis ja atsikratyti." Pasiūlymas iš karto priimamas. Įrodymai atrodo akivaizdūs, ir visi kaliniai urmu išžudomi, nepasigailėta nė pusšimčio vaikų nuo dvylikos iki septyniolikos metų, kurie esą gali tapti liaudies priešais ir todėl turi mirti.

Pasidarbavę savaitę, kai visos operacijos jau buvo baigtos, žudikai įsigeidė poilsio. Giliai įsitikinę, kad nusipelnė tėvynei, jie iš valdžios pareikalavo atlyginimo, o patys uoliausi net norėjo medalio.

Panašių faktų aptinkame ir 1871 metų Komunos istorijoje. Vis didėjant minios įtakai, prieš kurią viena po kitos kapituliuoja valdžios, pavyzdžių atsiras ir ateityje.

TREČIA DALIS

Prisiekusiųjų teismas

Prisiekusiųjų teismas. Bendrieji prisiekusiųjų požymiai. Statistika rodo, kad prisiekusiųjų teismo sprendimai nepriklauso nuo jo sudėties. Kaip paveikiami prisiekusieji. Silpnas mąstymo poveikis. Garsių advokatų įtaigos metodai. Nusikaltimai, kuriems prisiekusieji yra labai atlaidūs arba labai griežti. Prisiekusiųjų institucijos nauda ir pavojus, kuris kiltų ją pakeitus teisėjais.

Negalėdamas čia išnagrinėti visų prisiekusiųjų kategorijų, apsistosiu tik prie svarbiausios – prisiekusiųjų teismo. Prisiekusieji yra puikus heterogeninės neanoniminės minios pavyzdys. Šiai miniai būdingas pasiūlymo veiksmingumas, nesąmoninga jausmų viršenybė, silpni samprotavimo gebėjimai, lyderių įtaka ir t. t. Taip pat panagrinėsime tam tikras klaidas, kurias gali padaryti žmonės, nesusipažinę su minios psichologija.

Pirmiausia sprendimus priimančiame prisiekusiųjų teisme išryškėja menki atskirų minios komponentų mąstymo gebėjimai. Matėme, kad diskutuojančioje asamblėjoje prireikus pateikti savo nuomonę ne visiškai tech-

niniu klausimu, protas nevaidina jokio vaidmens ir kad mokslininkų ar menininkų susirinkimo sprendimai dėl bendrųjų problemų ne itin pranašesni už mūrininkų susirinkimo sprendimus. Įvairiais laikotarpiais Prancūzijos administracija atsakingai sudarydavo prisiekusiųjų kolegiją – atrinkdavo žmones iš aukštuomenės: profesorius, valdininkus, mokslo žmones ir pan. O šiandien prisiekusiųjų kolegiją sudaro daugiausia smulkieji prekybininkai, verslininkai ir tarnautojai. Vis dėlto, daugumos profesionalių rašytojų nuostabai, kad ir kas sudaro prisiekusiuosius, statistika rodo, kad visais atvejais sprendimai vienodi. Patys teismo teisėjai, nors ir priešiški prisiekusiųjų institucijai, turėjo pripažinti šią tiesą. Buvęs prisiekusiųjų teismo pirmininkas ponas Beraras de Glažė (Berard des Glajeux) savo *Prisiminimuose* (*Souvenirs*) rašo:

„Šiandien prisiekusiųjų atranka yra municipalinių patarėjų rankose, o šie priima žmones arba atmeta – kaip jiems patinka – remdamiesi politiniais ir rinkiminiais rūpesčiais. <...> Dauguma prisiekusiųjų yra prekybininkai, bet ne tokie svarbūs asmenys kaip būdavo anksčiau, taip pat kai kurių administracijų tarnautojai. <...> Prieš teisėjo autoritetą visų nuomonės ir profesinė patirtis yra niekas; daugelis prisiekusiųjų, turinčių naujoko aistros ir gerų ketinimų, sutriuškinami; taigi prisiekusiųjų dvasia nepasikeitė: *nuosprendžiai liko tokie pat.*“

Iš šios pastraipos atsiminkime tik teisingas išvadas, bet ne paaiškinimus, kurie labai silpni. Tuo nereikėtų stebėtis, nes minios psichologijos, vadinasi, ir prisiekusiųjų psichologijos paprastai neišmanė nei advokatai, nei teisėjai. Tai įrodo to paties autoriaus pasakojimas, kaip garsiausias prisiekusiųjų teismo advokatas Lašo (Lachaud) nuolat naudodavosi teise nušalinti teisėją ir taip elgdavosi net su protingiausiais kolegijos nariais. Tačiau patirtis – vienintelė – įrodė visišką teisėjų nušalinimo nepagrįstumą. Teisingumo ministerija ir advokatai bent Paryžiuje šią teisę panaikino, ir, kaip pastebėjo ponas Glažė, nuosprendžiai nepasikeitė, „jie nei geresni, nei blogesni“.

Kaip ir kiekviena minia, prisiekusieji pernelyg pasiduoda jausmams ir mažai vadovaujasi samprotavimais. „Jie išskysta, – rašė vienas advokatas, – matydami žindančią moterį ar našlaičių būrį.“ „Užtenka, kad moteris būtų maloni, – sako ponas Glažė, – ir ji pelnys prisiekusiųjų palankumą.“

Prisiekusieji negailestingi nusikaltimams, nuo kurių patys gali nukentėti ir kurie visuomenei patys pavojingiausi, bet itin atlaidūs nusikaltimams, į kuriuos pastūmėjo aistra. Jie labai retai būna griežti jaunai vaikžudei ar apgautai merginai, kuri rūgštimi apipylė suvedžiotoją. Jie nesąmoningai jaučia, kad šie nusikaltimai nėra labai pavojingi visuomenei, negana to, šalyje, kur apgautų

merginų įstatymai negina, vienos iš jų kerštas yra veikiau naudingas nei kenksmingas, nes įbaugina potencialius gundytojus[24].

Prisiekusiųjų teismas, kaip ir kiekviena minia, labai žavisi autoritetu, ir prisiekusiųjų pirmininkas Glažė teisingai pastebėjo, kad būdami labai demokratiški savo sudėtimi jie yra aristokratiškų polinkių: „Vardas, kilmė, didelis turtas, žinomumas, garsaus advokato pagalba, išskirtinumas ir prabanga yra kaltinamojo koziriai."

Geras advokatas turėtų be skrupulų žaisti prisiekusiųjų jausmais, elgtis su jais kaip su kiekviena mažai samprotaujančia, primityviai mąstančia minia. Vienas anglų advokatas, garsus pergalėmis prisiekusiųjų teisme, puikiai pritaikė šį principą.

„Sakydamas ginamąją kalbą jis atidžiai stebi prisiekusiuosius. Štai tinkamas momentas. Intuicija, nuovoka ir patirtis jam leidžia klausytojų veiduose įžvelgti kiekvienos frazės,

[24] **Reikia pasakyti,** kad prisiekusieji, iš nuojautos suskirstę nusikaltimus į pavojingus ir nepavojingus visuomenei, iš esmės yra teisūs. Baudžiamųjų įstatymų tikslas yra apsaugoti visuomenę nuo nusikaltėlių, o ne keršyti. Tačiau mūsų kodeksus ir ypač teisėjų nuostatas persmelkia pirmykštis keršto įstatymas. Žodis *vendeta* (iš lotynų kalbos žodžio *vindicta*, „kerštas") vis dar vartojamas kasdien. Šią tendenciją įrodo tai, kad daugelis teisėjų netaiko Beranžė (Béranger) įstatymo, leidžiančio pasmerktojo nebausti, kol jis nenusikalsta pakartotinai. Tačiau nė vienas teisėjas negali nežinoti statistinio fakto, kad pirma bausmė beveik visada parengia recidyvą. Vis dėlto teisėjai mano, kad paleidus kaltąjį nebus atkeršyta už visuomenę, ir įvykdydami kerštą žmogų paverčia pavojingu recidyvistu.

kiekvieno žodžio poveikį, ir jis nedelsdamas daro išvadas. Pirmiausia reikia pastebėti kaltinamajam palankius narius. Šiek tiek laiko skyręs jiems ir užsitikrinęs jų paramą, jis tyrinėja narius, kurie atrodo priešiški, ir bando suprasti jų nusiteikimo priežastis. Tai labai subtili užduotis, nes priežasčių pasmerkti žmogų gali būti begalės – ne tik teisingumo troškimas."

Cituota pastraipa taikliai atskleidžia iškalbos meno veikimą, ir matome, kodėl iš anksto paruoštos kalbos ne itin veiksmingos, juk kiekvieną akimirką būtina atrinkti žodžius ir posakius pagal kylantį įspūdį.

Pranešėjui nereikia palenkti visų prisiekusiųjų, o tik lyderius, kurie formuoja bendrą nuomonę. Kaip ir kiekvienoje minioje, keletas individų veda kitus. „Iš patirties žinau, – sako minėtas advokatas, – kad skelbiant nuosprendį, vienas ar du energingi vyrai į savo pusę palenkia kitus prisiekusiuosius." Kaip tik tuos du ar tris reikia įtikinti sumaniu pasiūlymu. Visų pirma ir svarbiausia, privalu jiems įtikti. Jeigu patiksi minios žmogui, jis patikės bet kokiais tavo argumentais ir juos palaikys. Įdomiame pono Lašo aprašyme radau šį anekdotą:

„Žinome, kad per visas ginamąsias kalbas prisiekusiųjų teisme Lašo nepaleisdavo iš akių dviejų ar trijų prisiekusiųjų, kurie – kaip jis žinojo ar jautė – buvo įtakingi, bet ne-

sukalbami. Paprastai jam pavykdavo nugalėti šiuos užsispyrėlius. Tačiau kartą provincijoje jis bergždžiai įtikinėjo vieną prisiekusįjį tris ketvirčius valandos: tai buvo pirmas iš antro suolo, septintasis prisiekusysis. Buvo beviltiška. Staiga vidury ugningos kalbos Lašo sustojo ir kreipėsi į prisiekusiųjų teismo pirmininką: „Pone pirmininke, – sako jis, – ar negalėtumėte užtraukti užuolaidų priekyje. Poną septintąjį prisiekusįjį apakino saulė." Septintasis prisiekusysis nuraudo, nusišypsojo ir padėkojo. Jis tapo gynėjo šalininku."

Keletas garsiausių rašytojų paskutiniu metu labai stipriai kovojo su prisiekusiųjų kolegijos institucija, nors ji yra vienintelė apsauga nuo klaidų, dažnai pasitaikančių visagalėje kastoje[25]. Kai kurie iš šių rašytojų norėtų, kad prisiekusieji būtų atrenkami iš išsilavinusios aukštuomenės, tačiau jau įrodėme, kad net tokiu atveju sprendimai

[25] **Teismo tarnautojai yra** vienintelė niekieno nekontroliuojama administracija. Nepaisant visų demokratinių revoliucijų, Prancūzija neturi *habeas corpus* teisės, kuria didžiuojasi Anglija. Pašalinome tironus, tačiau kiekvieno miesto teisėjas savo nuožiūra žaidžia piliečių garbe ir laisve. Apmaudu, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas, tik baigęs teisės institutą, gali įkalinti garbingiausius piliečius remdamasis vien įtarimu, kurio pagrįsti neprivalo. Be to, ikiteisminio tyrimo dingstimi įtariamąjį galima laikyti kalėjime šešis mėnesius ar net metus, o paskui tiesiog paleisti – neprivalu nei atsiprašyti, nei atlyginti žalos. Arešto orderis visiškai atitinka antspauduotą karaliaus raštą, tik pastarasis, dėl kurio buvo pagrįstai prikišama senajai monarchijai, buvo prieinamas vien didiems, įžymiems asmenims, o dabar juo disponuoja viena piliečių klasė, kuri toli gražu nėra šviesiausia ir nešališkiausia.

nepatobulėtų. Kiti rašytojai, baksnojantys į prisiekusiųjų klaidas, norėtų juos panaikinti ir jų funkciją perduoti teisėjams. Tačiau netgi šie reformų šalininkai užmiršta, kad prisiekusiesiems prikišamas klaidas visų pirma padarė teisėjai, nes prisiekusiųjų teismui perduotą žmogų jau prieš tai apkaltino keli teisėjai: ikiteisminio tyrimo teisėjas, respublikos prokuroras ir kaltintojas. Argi nesuprantama, kad jeigu nebūtų prisiekusiųjų teismo, kaltinamasis prarastų vienintelę galimybę būti išteisintas. Prisiekusiųjų klaidos iš tiesų visada buvo teisėjų klaidos. Ir tik šiems derėtų suversti visą kaltę už labai dideles teisines kliautis, tokias kaip daktaro X pasmerkimas. Jį persekiojo akivaizdžiai ribotas ikiteisminio tyrimo teisėjas, remdamasis kvaištelėjusios merginos liudijimu, esą gydytojas padarė jai abortą už 30 frankų. Gydytojas būtų buvęs išsiųstas į katorgą, jei nebūtų kilę visuotinio pasipiktinimo, tik tada jis gavo valstybės vadovo malonę. Pasmerktojo garbingumas, skelbiamas šalininkų, atskleidė grubią klaidą, tai pripažino ir patys teisėjai, tačiau veikiami kastos dvasios jie stengėsi sukliudyti malonės parašą. Tokiose painiose bylose prisiekusieji negali visko žinoti ir pasikliauja prokuroro nuomone ir bylą ištyrusiais teisėjais, kurie turi patirties narplioti painias bylas. Tad kas iš tikrųjų suklydo – prisiekusieji ar teisėjai? Rūpestingai saugokime prisiekusiųjų teismą. Tai veikiausiai vienin-

telė minia, kurios negali atstoti joks pavienis individas. Tik prisiekusieji gali sušvelninti nuosprendį, kuris esą turėtų remtis aklu, nešališku įstatymu, nepripažįstančiu jokių išlygų. Tačiau teisėjas – negailestingas įstatymų žinovas – kieta ranka paskiria tą pačią bausmę įsilaužėliui žudikui ir vargšei mergaitei, kuri nužudė kūdikį palikta suvedžiotojo. O prisiekusieji nesąmoningai jaučia, kad sugundyta mergaitė gerokai mažiau kalta nei suvedžiotojas, kuris bausmės išvengė, taigi, ji verta atlaidumo.

Pažindamas kastų ir kitų minios kategorijų psichologiją, neteisingai apkaltintas bet kokiu atveju labiau norėčiau turėti reikalą su prisiekusiaisiais nei su teisėjais. Su pirmaisiais dar galėčiau tikėtis išteisinimo, o su antraisiais – neturėčiau nė menkiausios vilties. Minia grėsminga, bet dar baisesnė kai kurių kastų galia. Pirmąją galima įtikinti, antroji – niekada nepasiduoda.

KETVIRTA DALIS

Rinkėjų minia

Bendrieji rinkėjų minios požymiai. Kaip ji įtikinama. Kandidatui privalomi pranašumai. Autoriteto svarba. Kodėl darbininkai ir valstiečiai retai pasirenka kandidatus iš savo klasės. Žodžių ir formulių poveikis rinkėjui. Bendrieji rinkimų iškalbos bruožai. Kaip formuojama rinkėjų nuomonė. Politinių komitetų galia. Jie atstovauja pavojingiausią tironijos formą. Revoliuciniai komitetai. Visuotinio balsavimo, nors ir menkos psichologinės vertės, atisakyti negalima. Kodėl balsavimo rezultatai išliktų tie patys, jei balsuoti galėtų tik viena piliečių klasė. Ką atskleidžia visuotinis balsavimas įvairiose šalyse.

Rinkėjų minia, t. y. bendruomenė, kuri turi paskirti tam tikrų tarnybų darbuotojus, yra heterogeninė. Tačiau šios minios veikla labai ribota, ji tik renkasi iš kelių kandidatų, todėl ji turi tik keletą aprašytų požymių. Ypač išryškėja menki samprotavimo gebėjimai, kritinio mąstymo stoka, dirglumas, patiklumas ir paprastumas. Rinkėjų sprendimai atspindi vadų įtaką ir aukščiau išvardintų veiksnių – teigimo, kartojimo, autoriteto ir užkrėtimo – reikšmę.

Išsiaiškinkime, kaip patraukiami rinkėjai. Aptarę sėkmingiausius būdus, padarysime išvadą apie rinkėjų psichologiją.

Pirma kandidatui būtina savybė yra autoritetas. Jeigu nėra asmeninio autoriteto, jį gali kompensuoti tik sėkmė – ne talentas ir net ne genialumas.

Autoritetas, kuris pelnytų akivaizdų pripažinimą, yra esminė kandidato savybė. Rinkėjų grupė, kurios daugumą sudaro darbininkai ir valstiečiai, retai išrenka savo klasės atstovą, nes iš jų gretų kilę asmenys jiems ne autoritetai. Nedažnai jie paskiria sau lygų, už tokį balsuoja tik dėl tam tikrų priežasčių, pavyzdžiui, norėdami pakišti koją garsiam vyrui, įtakingam darbdaviui, nuo kurio kasdien priklauso rinkėjai ir kurio ponu jie trokšta pasijusti bent akimirką.

Tačiau kandidatui vien autoriteto neužtenka. Rinkėjams labai patinka pataikavimas jų troškimams bei tuštybei. Kandidatas turi persekioti rinkėją išmoningu meilikavimu, drąsiai žarstyti fantastiškus pažadus. Niekada nepakenks, jei kandidatas darbininkams girdint keiks ir niekins jų darbdavius. O su varžovu reikia kovoti teigimu, kartojimu ir užkrėtimu: reikia sakyti, kad jis paskutinis niekšas, kad padarė daugybę nusikaltimų, kuriuos esą visi žino. Aišku, neverta ieškoti jokių įrodymų. Varžovas, neišmanantis minios psichologijos, ims teisintis

remdamasis argumentais, užuot į šmeižtą atsakęs tuo pačiu. O teisindamasis jis tikrai pralaimės. Kandidato parašyta programa neturėtų būti labai kategoriška, kitaip gali išpeikti varžovai. Sakytinė programa galėtų būti kur kas platesnė. Galima drąsiai žadėti svarbias reformas. Šią akimirką perlenkimas padaro didžiulį įspūdį, bet ateičiai neįpareigoja. Rinkėjas vėliau visiškai nesidomi, ar išrinktasis įgyvendino viešai skelbtą ir šūksniais palaikytą įsipareigojimą, dėl kurio jis veikiausiai buvo išrinktas.

Čia atpažįstame visus anksčiau aprašytus įtaigumo veiksnius. Dar panagrinėsime žodžių bei formulių galią, kurią iš dalies jau atskleidėme. Ją įvaldęs oratorius gali bet kokiomis priemonėmis nuvesti minią kur nori. Posakiai: *gėdingai sukauptas turtas*, *niekingi išnaudotojai*, *nuostabus darbininkas*, *turtų socializacija, nusavinimas* ir pan., nors jau gerokai nuvalkioti, vis dar išlaikė savo galią. O kandidato, kuris gali atrasti naują formulę, neturinčią tikslios reikšmės ir dėl to atliepiančią įvairiausiems troškimams, – sėkmė užtikrinta. Kruvina 1873 metų ispanų revoliucija įvykdyta su vienu iš šių stebuklingų miglotos reikšmės posakių, kuriuos kiekvienas gali suprasti savaip. Šį atvejį puikiai apibūdino to meto amžininkas rašytojas.

„Radikalai atskleidė, kad suvienyta respublika yra persirengusi monarchija, o Kortesai (Cortes), norėdami juos pamaloninti, vienbalsiai paskelbė *federalinę respubliką*, nors nė

vienas iš balsavusiųjų negalėjo pasakyti, už ką buvo balsuota. Vis dėlto ši formulė visus sužavėjo: tai buvo psichozės, siautulio ir svaigulio momentas. Žemėje atsirado dorybės ir laimės karalystė. Vienas respublikonas, kuriam jo priešininkas nesutiko suteikti federalinio titulo, mirtinai įsižeidė. Gatvėse žmonės sveikindavosi šūkiu: *Salud y republica federal!* Paskui traukdavo odes šventajai netvarkai ir kareivio nepriklausomybei. Kas gi buvo ta „federalinė respublika"? Kai kas suprato tai kaip provincijų savivaldą, santvarką, panašią į Jungtinių Amerikos Valstijų, arba administracinę decentralizaciją; kiti norėjo visiškai sunaikinti valdžią ir greitai įtvirtinti visuotinę socialinę lygybę. Barselonos ir Andalūzijos socialistai reikalavo visiško komunų suvereniteto; norėjo Ispanijoje įkurti dešimt tūkstančių savarankiškų komunų, kurios būtų nepriklausomos ir vadovautųsi tik savo įstatymais, ir kartu panaikinti kariuomenę ir žandarmeriją. Netrukus Pietų provincijose iš miesto į miestą, iš kaimo į kaimą ėmė plisti sukilimai ir maištai. Komuna, paskelbusi savo *pronunciamento*, iš karto imdavo griauti telegrafą ir geležinkelius, kad nutrauktų visus ryšius su kaimynais ir Madridu. Nebuvo miestelio, kuris nenorėtų būti savarankiškas. Federalizmas paruošė vietą brutaliam, deginančiam ir žudančiam kantonalizmui, visur buvo iškilmingai švenčiamos kraugeriškos saturnalijos."

O dėl samprotavimo įtakos rinkėjams, susitikime su jais nereikėtų skaityti pranešimo ir per ilgai apsistoti prie

vienos temos. Geriau jau apsišaudyti teiginiais, keiksmažodžiais, kartais smūgiais, bet ne argumentais. Tylos akimirka priimtina tik tada, kai sunkaus būdo klausytojas užklausia kandidatą vieno iš tų gluminančių dalykų, kurie visada pralinksmina auditoriją. Tačiau oponentų džiaugsmas ilgai netrunka, nes klausėjo balsą greitai užgožia priešininkų šauksmai. Toliau pateikiu tipinius viešų susirinkimų pranešimų pavyzdžius, kuriuos atsirinkau iš dienraščių.

„Vienas susirinkimo organizatorius paprašė dalyvių paskirti pirmininką, o tada įsišėlo audra. Anarchistai šoka ant scenos, norėdami šturmu užimti pirmininko stalą. Socialistai energingai ginasi; susimušama; partijos viena kitą išvadina išdavikais, šnipais, parsidavėliais ir t. t. <...> Pilietis su pamušta akimi pasitraukia.

Pagaliau per visą šurmulį komitetas šiaip taip įsitaiso, ir tribūna atitenka draugui X.

Oratorius triuškina socialistus, bet šie jį pertraukia šaukdami: „Kvailys! Idiotas! Banditas! Niekšas! Bjaurybė!" ir t. t.; o į šį protrūkį draugas X atsako išvedžiojimu, kodėl socialistai esą idiotai arba juokdariai."

„Vakar vakare alemanistų (*allemaniste*) partija Prekybos salėje, Foburg du Templo gatvėje, surengė didelį posėdį, skirtą pasiruošti Gegužės pirmosios darbo žmonių šventei. Susirinkimo šūkis buvo *Ramybė ir tyla*."

„Draugas G socialistus išvadina kvailiais ir akių dūmikais. Po šių žodžių oratoriai ir klausytojai vieni kitus išplūsta ir užverda muštynės: vartomos kėdės, suolai, stalai.“ Ir t. t., ir t. t.

Nemanykite, kad šis diskusijų stilius būdingas tik tam tikrai rinkėjų klasei ir priklauso nuo socialinės padėties. Kiekviename anoniminiame susirinkime, net ir išsilavinusių žmonių, diskusija greitai įgauna tą pačią formą. Jau sakiau, kad minioje individų protiniai gebėjimai suvienodėja, ir tuo nuolatos įsitikiname. Tai atskleidžia ir ištrauka iš studentų susirinkimo ataskaitos.

„Vakarėlis darėsi vis triukšmingesnis, tikriausiai nė vienas pranešėjas nė dviejų sakinių negalėjo pasakyti nepertrauktas. Nuolat iš vienos ar kitos vietos arba iškart iš kelių skambėdavo šauksmai; buvo plojama, švilpiama; tarp klausytojų užvirdavo įnirtingos diskusijos; buvo mostaguojama grėsmingomis lazdomis; ritmingai trypiama kojomis; vienų šauksmai pertraukdavo kitus. „Lauk!“ arba „Į tribūną!“

„Ponas C be skrupulų draugiją išvadina bjauria, bailia, siaubinga, niekinga, korumpuota, kerštinga ir pareiškia, kad norėtų ją išvaikyti.“ Ir t. t., ir t. t.

Paklausite, kaipgi tokiomis sąlygomis rinkėjai gali susidaryti nuomonę? Šis klausimas kaip tik atskleidžia iliuziją apie bendruomenės laisvę. Iš tiesų minia priima jai

primestą nuomonę ir niekada nesivadovauja sava išprotauta. Šios nuomonės ir kartu rinkėjų balsai yra rinkimų komitetų rankose. O komitetams dažniausiai vadovauja keli smuklininkai, kurie darbininkams skolina pinigų ir daro didelę įtaką. „Ar žinote, kas yra rinkimų komisija? – rašė ponas Šereris (Schérer), vienas drąsiausių demokratijos gynėjų. – Mūsų valstybės santvarką palaiko ne kas kita, o politinis aparatas. Šiandien Prancūziją valdo komitetai."[26]

Ne itin sunku laimėti komitetų palankumą priimtinam kandidatui, kuris dar ir ganėtinai turtingas. Pasak rėmėjų, už 3 milijonus frankų generolas Bulanžė (Boulanger) buvo išrinktas keletą kartų.

Tokia yra rinkėjų minios psichologija. Rinkėjai – tokia pat minia kaip ir kitos: nei geresnė, nei blogesnė.

Vis dėlto nedarysime išvadų, nukreiptų prieš visuotinį balsavimą. Jeigu man reikėtų nuspręsti jo likimą, išsaugočiau jį tokį, koks yra, dėl praktinių motyvų, kylančių kaip tik iš mūsų studijos apie minios psichologiją.

[26] **Komitetai,** kad ir kaip pavadinti: klubai, sindikatai, ir t. t. yra viena pavojingiausių minios galių – neasmeniškiausia ir sunkiausia tironijos forma. Komitetų lyderiai, esą kalbantys ir veikiantys bendruomenės vardu, už nieką neatsako ir niekas jų nevaržo. Apie revoliucinių komitetų paskelbtus draudimus nesvajojo nė rūsčiausi tironai. Revoliuciniai komitetai sunaikino viską, net Konvenciją. Kol galėjo kalbėti komitetų vardu, Robespjeras buvo absoliutus valdovas. O dėl savimeilės nuo jų atsiskyręs, jis žlugo. Komitetų valdžia yra minios valdžia, o šią valdo vadai. Didesnis despotizmas neįsivaizduojamas.

Šiuos motyvus dar išdėstysiu, bet pirmiausia aptarsime balsavimo trūkumus.

Balsavimo trūkumai, suprantama, yra pernelyg akivaizdūs. Negalėtume paneigti, kad civilizaciją sukūrė saujelė aukštesnių protų, sudarančių piramidės viršūnę, kurios sluoksniai į apačią platėja tiek, kiek menkėja tautos sluoksnių proto kokybė. Civilizacija tikrai negali priklausyti nuo žemesniųjų sluoksnių balsavimo, išreiškiančio tik kiekybę. Be abejonės, minios balsavimas dažnai būna gana pavojingas. Jis mums jau lėmė keletą invazijų, o socializmo pergalė ir fantazijos apie aukščiausią liaudies valdžią kainuos dar brangiau.

Visuotinio balsavimo principai teorijoje puikūs, bet tikrovėje netenka galios – prisiminkime, kaip išsivadėja puikiausios idėjos, virtusios dogmomis. Minios savarankiškumo dogma filosofiniu požiūriu tokia pat miglota kaip ir religinės viduramžių dogmos, tačiau šiandien ji turi absoliučią galią. Šiandien ši dogma tokia pat neginčijama, kokios kadaise buvo religinės idėjos. Įsivaizduokite, šiuolaikinis laisvas mąstytojas stebuklingai atsiduria viduramžiuose. Negi manote, kad įsitikinęs vyraujančių religinių idėjų galia bandytų su jomis kovoti? Argi jis, patekęs į inkvizicijos rankas ir kaltinamas sandoriu su velniu ar dalyvavimu raganų puotoje, mėgintų ginčyti velnio ir raganų puotos egzistavimą? Su minios tikėjimu,

kaip ir su uraganu, nesiginčijama. Šiandien visuotinio balsavimo dogma tokia galinga, kaip kadaise krikščionybės dogmos. Oratoriai ir rašytojai apie tai kalba su tokia pagarba, kokios nesulaukė net Liudvikas XIV. Taigi su visuotinio balsavimo dogma reikia elgtis kaip su religine dogma. Tik laikas gali ją paveikti.

O mums šios dogmos klibinti tikrai neverta, juolab kad ją palaiko akivaizdžios priežastys: „Lygybės laikais, – teisingai sako Tokvilis, – žmonės nepasitiki vieni kitais dėl savo panašumo, tačiau šis panašumas jiems suteikia beveik visišką pasitikėjimą valdžios sprendimu, nes jiems atrodo, kad apšviestoje visuomenėje tiesa turi būti daugumos pusėje.“

Ar yra pagrindo manyti, kad apribotas balsavimas – tiksliau, galimybė balsuoti tik protingiesiems – pagerintų minios pasirinkimą? Jokiu būdu negaliu tam pritarti, juk jau kalbėjome apie bet kokios sudėties bendruomenių protinį nepajėgumą. Minioje, kartoju, žmonės visuomet supanašėja, ir keturiasdešimties akademikų balsavimas dėl bendrosios problemos nepranašesnis už keturiasdešimties vandens nešėjų sprendimą. Netikiu, kad taip peikiamo visuotinio balsavimo, pavyzdžiui, dėl Imperijos atkūrimo, rezultatas būtų buvęs kitoks, jei būtų balsavę išsilavinę ir liberalių pažiūrų žmonės. Individas, mokantis graikų kalbą ar matematiką, architektas, veterinaras, gy-

dytojas ar advokatas savaime nėra apdovanotas gebėjimu teisingai suprasti visas socialines problemas. Visi mūsų ekonomistai yra išsilavinę, dauguma profesoriai ir akademikai. Tačiau ar jie susitarė bent dėl vienos bendrosios problemos, pavyzdžiui, protekcionizmo? Susidūrus su socialinėmis problemomis, įvairiais nepažiniais dalykais arba emocine logika, visų neišmanymas vienodas.

Taigi, net jei rinkėjų minią sudarytų vien mokslinčiai, rinkimų rezultatai nebūtų geresni nei dabartiniai. Rinkėjai vis tiek remtųsi savo jausmais ir partijos protu. Neatsikratytume nė vienos dabartinės naštos, maža to, dar prisidėtų sunki kastų tironija.

Minios balsavimas – ribotas ar visuotinis, vykdomas respublikoje ar monarchijoje, Prancūzijoje, Belgijoje, Graikijoje, Portugalijoje ar Ispanijoje, – visur yra panašus ir dažnai atspindi nesąmoningus rasės troškimus ir poreikius. Kiekvienoje tautoje išrinktųjų nuomonių visuma atspindi rasės sielą, kuri laikui bėgant iš esmės nesikeičia.

Ir vėl susiduriame su pamatine, dažnai kartojama rasės sąvoka, kuri labai sumenkina santvarkos ir valdžios reikšmę tautų gyvenime. Pagrindinis tautos vedlys yra rasės siela, t. y. iš protėvių paveldėtų savybių derinys. Rasė ir kasdienės būtinybės bei aplinkybės yra paslaptingi mūsų likimo šeimininkai.

PENKTA DALIS

Parlamentinės asamblėjos

Parlamentinė minia turi daugumą heterogeninės neanoniminės minios bendrųjų požymių. Nuomonių paprastumas. Įtaiga ir jos ribotumas. Nekintamos ir nepalenkiamos nuomonės; kintančios nuomonės. Kodėl vyrauja abejonė. Lyderių vaidmuo. Autoriteto priežastis. Lyderiai yra tikrieji asamblėjos šeimininkai – balsuojanti mažuma. Absoliuti lyderių galia. Jų iškalbos bruožai. Posakiai ir vaizdiniai. Psichologinė būtinybė: lyderiai paprastai turi būti tikintys ir riboto akiračio. Neautoritetingo pranešėjo argumentai negali būti priimti. Gerų ar blogų jausmų perdėjimas asamblėjose. Asamblėjos automatizmas. Konvento sesijos. Kada asamblėja praranda minios požymius. Specialistų įtaka specialiaisiais klausimais. Visų šalių parlamentinės tvarkos pranašumai ir pavojai. Parlamentinė tvarka, pritaikyta šiuolaikiniams poreikiams, iš tiesų yra lėšų švaistymas ir laipsniškas laisvės suvaržymas. *Išvados.*

Parlamentinė asamblėja yra heterogeninė neanoniminė minia. Visos asamblėjos, nepriklausomai nuo sudėties, laikmečio ir šalies, turi bendrų bruožų. Rasės įtaka gali susilpninti ar sustiprinti šiuos požymius, bet jų neištrina. Įvairiose šalyse – Graikijoje, Italijoje, Portugalijoje, Prancūzijoje ar Amerikoje – parlamentinių asamblėjų

diskusijos ir balsavimas turi daug panašumų ir savo vyriausybėms jos palieka panašias problemas.

Be to, parlamentinė santvarka apibendrina visų šiuolaikinių civilizuotų tautų idealą. Tai politinė sistema pagrįsta psichologiškai klaidinga, bet visuotinai priimta idėja: esą didesnė žmonių grupė pajėgesnė priimti išmintingą ir nepriklausomą bet kokios srities sprendimą.

Parlamentinės asamblėjos turi bendrųjų minios požymių: joms būdingas idėjų paprastumas, dirglumas, įtaigumas, perdėtas jausmingumas, vyraujanti kelių lyderių įtaka. Tačiau dėl ypatingos sudėties parlamentinė asambleja turi ir specialiųjų minios bruožų. Netrukus juos panagrinėsime.

Vienas iš svarbiausių bruožų – nuomonių paprastumas. Visuose parlamentuose, ypač lotynų tautų, vyrauja polinkis sudėtingiausias problemas spręsti remiantis paprastais abstrakčiais principais ir bendraisiais įstatymais, kurie taikomi visais atvejais. Akivaizdu, kad partijų principai skirtingi, tačiau individai minioje visuomet linkę pernelyg sureikšminti savo principus, todėl parlamentuose dažnai vyrauja kraštutinės nuomonės.

Puikus asamblėjos nuomonių paprastumo pavyzdys yra mūsų didžiosios revoliucijos jakobinai. Jie buvo dogmatiški ir logiški, svaidydavosi neaiškiais bendro pobūdžio teiginiais ir savo nustatytus principus taikė ne-

atsižvelgdami į reikšmingus įvykius. Taigi būtų teisinga pasakyti, kad jie išgyveno revoliuciją jos nepastebėdami. Jie manė, kad pagal savo paprastas dogmas gali iš pagrindų pertvarkyti visuomenę, t. y. ištobulintą civilizaciją grąžinti į labai ankstyvą socialinės evoliucijos laikotarpį. Priemonės šiai svajonei įgyvendinti taip pat buvo visiškai paprastos. Iš tiesų jakobinai apsiribojo tik kliūčių šalinimu. Beje, panašiais principais vadovavosi ir kiti: žirondistai, montanjarai, termidoriečiai ir t. t.

Parlamentinė minia labai pasiduoda įtaigai, o pasiūlymus visada pateikia lyderiai, gaubiami, autoriteto aureolės. Vis dėlto parlamentinėse asamblėjose įtaka turi aiškias ribas, kurias svarbu aptarti.

Į bet kokį vietinės ar regioninės reikšmės klausimą kiekvienas asamblėjos narys turi savo atsakymą, kurio negali pakeisti jokie argumentai. Nė Demosteno talentui nepasisektų pakeisti įtakingus rinkėjus atstovaujančio deputato nuostatos dėl tam tikrų problemų, pavyzdžiui, protekcionizmo ar vietos vynuogyno privilegijos. Jiems svarbiausias jų rinkėjų pirminis pasiūlymas, nusveriantis visus kitus ir padedantis išlaikyti pastovią nuomonę[27].

[27] **Toliau pateikta** patyrusio anglų parlamentaro mintis, be abejonės, apibūdina tokias nepalenkiamas nuomones, nustatytas ir sutvirtintas rinkimų būtinybės: „Jau penkiasdešimt metų posėdžiauju Vestminsteryje, girdėjau tūkstančius kalbų, bet nedaug jų pakeitė mano nuomonę ir nė viena nepriverė balsuoti kitaip.“

Tačiau svarstant kitus klausimus – ministerijos panaikinimo, mokesčio įvedimo ir pan. – nuomonė neišlieka pastovi ir ją gali pakeisti lyderių pasiūlymai, nors ne visiškai taip, kaip paprastoje minioje. Be to, kiekviena partija turi savo lyderius, kurie kartais daro įtaką parlamentarams. Taigi deputatas atsiduria tarp priešingų pasiūlymų ir neišvengiamai dvejoja. Todėl dažnai pastebime jį per trumpą laikotarpį prieštaringai balsuojant; įstatymas papildomas straipsniu, kuris panaikina kitą straipsnį, pavyzdžiui, iš pramonininkų atima teisę rinktis arba atleisti darbininkus, o paskui jis anuliuojamas kita pataisa.

Todėl vienas parlamentas per visas kadencijas išlaiko stabilią nuomonę, o kito nuomonė labai kinta. Tiesą sakant, bendrieji klausimai, kurių gausiausia, yra patys migločiausi, nes neaiškumu siekiama įbauginti rinkėją. O slaptas grėsmingas pasiūlymas lyderiui padeda išlaikyti įtaką.

Lyderiai yra tikrieji šeimininkai tokiose asamblėjos diskusijose, kurių nariai neturi išankstinių tvirtų nuomonių.

Lyderių būtinybė akivaizdi, visose šalyse jie valdo grupes. Tai tikrieji asamblėjų vadovai. Minios žmonės negalėtų be jų išsiversti, todėl asamblėjos balsavimas paprastai išreiškia tik mažumos nuomones.

Lyderiai, kartojame, labai mažai pasiekia samprotavimu, o daugiausia – savo autoritetu. Dėl kokių nors aplinkybių praradę autoritetą, jie praranda ir įtaką.

Šis lyderių autoritetas yra asmeninis ir nesiremia nei vardu, nei šlove. Įdomių pavyzdžių pateikia ponas Žiulis Simonas, kalbėdamas apie garsius 1848 metų asamblėjos vyrus, su kuriais ir pats posėdžiavo.

> Prieš du mėnesius buvęs nežinomas Liudvikas Napoleonas staiga tapo visagalis.
>
> Viktoras Hugo pakilo į tribūną. Jam nepasisekė. Auditorija jam neplojo, nors jo klausėsi, kaip kad klausydavosi Felikso Pjato (Félix Pyat). „Man nepatinka jo idėjos, – pasakė man Vulabelis (Vaulabelle) apie F. Pjatą, – tačiau tai vienas didžiausių rašytojų ir garsiausias Prancūzijos oratorius." Edgaras Kinė (Edgar Quinet), vienas iš nedaugelio aštrių protų, buvo visiškai nevertinamas. Jis buvo populiarus prieš pradedant Asamblėją, bet joje neturėjo jokios įtakos.
>
> „Politikų susirinkimas yra ta žemės vieta, kur mažiausiai juntamas genijaus spindesys. Paisoma tik tam tikru metu ir tam tikroje vietoje išryškėjusio iškalbingumo ir padarytų paslaugų – ne tėvynei, bet partijoms. Lamartinas (Lamartine) 1848 metais ir Tjeras (Thiers) 1871 metais, buvo pagerbti tik dėl skubaus intereso, nes būtinai reikėjo juos pastebėti. Kai pavojus praėjo, iškart pagijome nuo dėkingumo ir baimės."

Šią ištrauką cituoju dėl joje minimų faktų, bet ne dėl paaiškinimų. Pastarieji ne itin pagrįsti psichologiškai. Minia iškart prarastų minios požymius, jeigu kreiptų dėmesį į lyderių padarytas paslaugas tėvynei arba partijai. Minia paklūsta lyderiui tik todėl, kad gerbia jo autoritetą, o ne iš dėkingumo ar siekdama kokios nors naudos.

Autoritetingas vadas turi kone absoliučią galią. Žinome, kokią didžiulę įtaką ilgus metus darė garsus deputatas savo autoritetu, kurį vėliau trumpam prarado dėl kai kurių finansinių dalykų. Jam davus ženklą, ministrai būdavo nuversti. Vienas rašytojas taikliai apibūdino jo veiklos reikšmę.

> „Kaip tik ponui C turime būti ypač dėkingi nusipirkę Tonkiną tris kartus brangiau negu kainavo; taip pat už tai, kad nebuvo užimtas Madagaskaras, kad mums leido nusivilti įtaka žemajai Nigerijai ir kad praradome valdžią Egipte. Pono C teorijos mums kainavo gerokai daugiau nei Napoleono I katastrofos."

Nereikia labai priekaištauti minėtam vadui. Akivaizdu, kad jo įtaka mums labai daug kainavo, bet daugiausia jis ją išlaikė paklusnumu viešajai nuomonei, kuri kolonijiniais klausimais tuo metu buvo visiškai kitokia nei dabar. Lyderis retai prieštarauja nuomonėms, dažniausiai jis priima minios klaidas.

Įtikinimo priemonės yra antras veiksnys po autoriteto, tai jau minėjome keletą kartų. Norint valdyti minią būtina žinoti – bent jau nesąmoningai – minios psichologiją, mokėti į minią kreiptis, išmanyti patrauklių žodžių, formulių ir vaizdinių įtaką. Taip pat reikia geros iškalbos, būtina naudotis stipriais teiginiais ir glaustais samprotavimais, pagardintais įspūdingais vaizdiniais. Tokia iškalba būdinga visoms asamblėjoms, net anglų parlamentui, kuris, šiaip ar taip, geriau už kitus išlaiko pusiausvyrą.

> „Nuolat skaitome, – sako anglų filosofas Meinas (Maine), – apie Bendruomenių rūmų debatus, kur kiekviena diskusija yra apsikeitimas gana nereikšmingais bendro pobūdžio teiginiais dalyvaujant stiprioms asmenybėms. Veikiant grynosios demokratijos vaizduotei, šitokios bendrosios formulės daro didžiulį poveikį. Visuomet bus lengva miniai įpiršti apibendrintus teiginius su įspūdingais žodžiais, nors tie teiginiai nebuvo patikrinti praktiškai ir tikriausiai jų neįmanoma patikrinti.“

Citatoje nurodytų „įspūdingų žodžių“ neįmanoma per daug sureikšminti. Jau keletą kartų pabrėžėme žodžių ir formulių, primenančių įtaigius vaizdus, galią. Puikus pavyzdys yra toliau pateiktas sakinys iš asamblėjos vado kalbos.

> „Tą dieną, kai vienas laivas į neramias tremties žemes nugabens negarbingą politiką ir pavojingą anarchistą, jiedu galės pradėti pašnekesį ir vienas kitam pasirodys kaip du vienas kitą papildantys visuomeninės tvarkos aspektai.“

Taip atkurtas vaizdas yra aiškus, įspūdingas ir visi oratoriaus priešininkai jaučia jo pavojų. Jie pamato neramią šalį, laivą, kuris galėtų juos nugabenti, – galbūt ir jie priklauso tai neapibrėžtai pavojuje esančių politikų kategorijai? Tada jie pajunta neaiškią baimę, kurią turėjo pajusti ir Konvento nariai, kuriuos daugiau ar mažiau gąsdino giljotina ir miglotos Robespjero kalbos. Dėl šios baimės jie visuomet jam nusileisdavo.

Lyderiams naudingas neįtikėtinas perdėjimas. Oratorius, kurio sakinį citavau, galėjo pasakyti, nesukeldamas didelio priešiškumo, kad bankininkai ir kunigai papirko bombų metikus ir kad didelių finansinių bendrovių vadovai verti tų pačių bausmių kaip ir anarchistai. Tokios priemonės miniai paveikios. Teigimas niekada nebūna labai piktas, o pompastiška kalba ar skambi frazė nebūna pernelyg grėsminga. Tačiau niekas labiau netrikdo klausytojų kaip šitokia iškalba. Jie bijo prieštarauti, kad nepasirodytų išdavikai ar bendrininkai.

Tokia iškalba vyravo, kaip sakėme, visose asamblėjose, o kritiniais laikotarpiais ji tik išvešėdavo. Šiuo požiūriu įdomios didžiųjų Revoliucijos oratorių kalbos. Jie

manė, kad norint pasmerkti nusikaltimą ar išaukštinti dorybę svarbiausia laiku nutilti; o paskui prapliupdavo keikti tironus ir prisiekinėdavo, kad bus laisvi arba mirs. Auditorija atsistodavo ir ugningai plodavo, paskui nurimusi atsisėsdavo.

Lyderis gali būti protingas ir išsimokslinęs, bet dažniausiai tai jam veikiau kliudo nei padeda. Įpratęs gilintis į sudėtingus dalykus, aiškinti ir suprasti, protas yra atlaidus ir neturi stiprių nuostatų, kurios būtinos apaštalams. Visų laikų didieji lyderiai, visų pirma Revoliucijos vedliai, buvo labai riboti, tačiau nepaprastai įtakingi.

Paties žymiausio iš jų – Robespjero – kalbos dažnai stebina nelogiškumu ir nenuoseklumu. Jas skaitydami negalime suprasti, kuo šis galingas diktatoriaus buvo toks įtakingas:

> „Banalybės ir nuvalkioti posakiai, perimti iš pedagoginės retorikos ir lotyniškosios raštijos ir skirti veikiau vaikiškam mąstymui nei vidutinybei; puolimo ir gynybos taktika mokiniškai tiesmuka: „Na, ateik!" Jokios idėjos, jokios sparnuotos frazės ar iškalbingos užuominos, tik nuobodi žodžių lavina. Šį nykų skaitinį padėjus į šoną, norisi atsidusti, kaip mielasis Kamilis Demulenas (Camille Desmoulins): „Uch."

Baisu pagalvoti, kokią galią autoritetingam žmogui suteikia kraštutinės pažiūros kartu su labai ribotu protu.

Tačiau tik šie nepakeičiami bruožai leidžia nepaisyti kliūčių ir ryžtingai veikti. Energingą, tvirtų pažiūrų žmogų minia nesąmoningai pripažįsta šeimininku, kuris jai būtinas.

Parlamentinėje asamblėjoje pranešimo sėkmę lemia tik oratoriaus autoritetas, bet ne argumentai.

Nežinomo oratoriaus kalba, pilna puikių argumentų, bet tik argumentų, geriausiu atveju bus tik išklausyta. Buvęs deputatas ponas Dekubas (Descubes) toliau pateiktoje ištraukoje apibūdina teisininką be autoriteto.

„Jis įsitaiso tribūnoje, iš portfelio išsitraukia aplanką su medžiaga, ją tvarkingai išdėlioja priešais ir užtikrintai pradeda kalbą.

Jis mano, kad klausytojams lengvai įpirš savo nuomonę ir įsitikinimus. Jis apsvarstė ir persvarstė argumentus, prisirankiojo skaičių ir įrodymų ir jau neabejoja savo sėkme. Ginčytis su jo išdėstytais akivaizdžiais argumentais būtų bergždžias reikalas. Jis pradeda, įsitikinęs savo teisumu ir pasikliaudamas kolegų dėmesiu: žinoma, jie tik ir trokšta nusilenkti tiesai.

Jis kalba, ir netikėtai salė pradeda bruzdėti, šurmulys suerzina pranešėją.

Kodėl nėra tylos? Kodėl niekas nesiklauso? Ką sau mano tie, kurie šnekučiuojasi tarpusavyje? Kodėl anas taip staiga atsistojo ir išėjo?

> Kalbėtojo veide šmėsteli nerimas. Jis suraukia antakius, nutyla. Bet padrąsintas pirmininko tęsia pakeldamas balsą. Dar mažiau žmonių klausosi. Jis kalba pabrėžtinai, gestikuliuoja, bet triukšmas vis stiprėja. Jis jau negirdi pats savęs, nutyla, bet bijodamas siaubingo šūksnio „Užteks!“ vėl tęsia. Triukšmas tampa nepakenčiamas.“

Įsiaudrinusi parlamentinė asamblėja nesiskiria nuo paprastos heterogeninės minios, taigi ir parlamentinei asamblėjai būdingi kraštutiniai jausmai. Jos poelgiai gali būti didvyriški arba niekšingi. Individas jau nebėra savimi, jis gali balsuoti ir už jam nepalankiausius sprendimus.

Prancūzų revoliucijos istorija atskleidžia, kaip susirinkimai gali tapti nesąmoningi ir priimti savo interesams priešingus pasiūlymus. Atsisakyti privilegijų aristokratijai buvo didžiulė auka, tačiau garsiąją Nacionalinio susirinkimo naktį ji tai padarė nedvejodama. Neliečiamumo atsisakiusius Konvento narius persekiojo mirties baimė, tačiau jie vis tiek taip pasielgė ir nepabūgo panaikinti savo rangų, nors puikiai žinojo, kad ešafotas, į kurį šiandien jie siunčia kolegas, rytoj gresia jiems. Tačiau valdant automatizmui, kurį aprašiau, joks sveikas protas nebūtų jiems sutrukdęs priimti pasiūlymus, turinčius hipnozinę galią. Šį atvejį taikliai apibūdina vieno iš jų – Bijo-Vareno (Billaud-Varennes) – prisiminimų fragmentas: „Prieš dieną ar

dvi daugumai sprendimų, dėl kurių mums priekaištaujama, *patys nebūtume pritarę, bet juos priimti privertė tik krizė.*" Tiksliau pasakyti neįmanoma.

Tokie pat nesąmoningi reiškiniai iškilo į paviršių visų audringų Konvento sesijų metu.

> „Jie priėmė sprendimus, – pasakoja Tenas, – kuriais patys baisėjosi. Jie pritarė ne tik kvailystėms ir nesąmonėms, bet ir nusikaltimams, nekaltųjų žudymui, savo draugų žudymui. Vieningai, su didžiausiais plojimais, kairė, remiama dešinės, į ešafotą pasiunčia Dantoną – savo tikrąjį vadą, didįjį Revoliucijos įkvėpėją ir vedlį. Vieningai, pakiliais šūksniais, aistringai pritardamas Kolo d'Herbua (Collot d'Herbois), Kutonui (Couthon) ir Robespjerui, Konventas padrikais rinkimais ir perrinkimais išlaikė žmogžudžių valdžią, kurią *Lyguma* smerkė dėl žmogžudysčių, o *Kalnas* nekentė už tai, kad nuo jos nukentėjo. Tačiau *Kalno* ir *Lygumos* grupės – dauguma ir mažuma – galiausiai pritaria savo pačių savižudybei. Prerialio mėnesio 22 dieną visas Konventas padėjo galvas ant ešafoto, o termidoro 8-ąją per pirmąsias 15 minučių po Robespjero kalbos jis vėl atliko tą patį."

Šis vaizdas gali pasirodyti labai niūrus. Tačiau jis tikras. Ganėtinai įaudrintoms ir įtaigos valdomoms parlamentinėms asamblėjoms būdingi tie patys požymiai. Tai ne-

stabilios kaimenės, paklūstančios visiems impulsams. Iš *Revue littéraire* paimtas 1848 metų Nacionalinio susirinkimo aprašymas, už kurį esame dėkingi parlamentarui ponui Spuleriui (Spuller), pasižyminčiam neabejotinomis demokratinėmis pažiūromis, yra visiškai tipinis. Čia atrandame visus perdėtus jausmus, kuriuos išskyriau apibūdindamas minią, ir didelį nepastovumą, leidžiantį per kelias minutes patirti prieštaringus jausmus.

„Nesutarimai, pavydas, įtarumas, aklas pasitikėjimas ir nepagrįstos iliuzijos respublikonų partiją nuvedė į pražūtį. Jai buvo būdingas naivumas ir patiklumas ir kartu visuotinis nepasitikėjimas. Ji nepripažino nei įstatymo, nei drausmės, vyravo bauginimai ir iliuzijos – visa tai panašu į valstiečio ir vaiko derinį. Ramybė rungiasi su nekantrumu. Barbariškumas ir toks pat paklusnumas bei nuolankumas. Tai būdinga nenusistovėjusio temperamento ir neišsilavinusiems žmonėms. Niekas jų nestebina, bet viskas trikdo. Drebantys iš baimės ar bebaimiai ir ryžtingi, jie puls per liepsnas, bet atsitrauks pamatę šešėlį.

Jie visiškai neišmano priežasties ir padarinio ryšių ir nesieja įvykių. Jie taip pat greitai pasiduoda nevilčiai, kaip ir entuziazmui; linkę į paniką; arba per aukštai pakyla, arba per žemai krinta, bet niekada neišlaiko pusiausvyros. Skystesni nei vanduo, jie atspindi visas spalvas ir įgauna visas formas. Kokį valstybės pamatą jie gali padėti?“

Laimė, aprašyti požymiai parlamentinėse asamblėjose pasireiškia ne visada. Ji būna minia tik tam tikrais momentais. Ją sudarantys individai daugeliu atvejų išlaiko individualumą, todėl asamblėja gali puikiai parengti kai kuriuos specialiuosius įstatymus. Tiesa, šiuos įstatymus rengia specialistai kabineto tyloje, o įstatymas, už kurį balsuojama, iš tiesų yra individo, o ne minios kūrinys. Žinoma, šie įstatymai patys geriausi. Jie tampa pragaištingi tik tada, kai dėl daugybės taisymų virsta kolektyviniais. Minios kūrinys visur ir visada yra menkesnės vertės nei pavienio individo kūrinys. Tik specialistai išgelbsti asamblėjas nuo ydingų ir neįgyvendinamų sprendimų. Taigi jie tampa akimirkos lyderiais. Asamblėja jų neveikia, jie paveikia asamblėją.

Nepaisant visų darbo nesklandumų, parlamentinė asamblėja yra geriausia žmonijos atrasta valdymo forma, kuri taip pat apsaugo nuo vieno asmens tironijos. Tai yra valdžios idealas, bent filosofams, mąstytojams, rašytojams, menininkams, mokslininkams – tiems, kurie sudaro civilizacijos viršūnę.

Be kita ko, šis valdymas turi tik du rimtus trūkumus – gresia neišvengiamas lėšų švaistymas ir pamažu suvaržoma individo laisvė.

Pirmoji grėsmė iškyla susidūrus su būtinybe patenkinti rinkėjų minios lūkesčius. Kai vienas parlamentaras

pasiūlo kokią nors priemonę, akivaizdžiai atitinkančią demokratines idėjas, pavyzdžiui, užtikrinti pensijas visiems darbininkams, padidinti kelio darbininkų, mokytojų algas ir t. t., kiti deputatai, bijodami prarasti rinkėjų paramą, nedrįsta prieštarauti, nors žino, kad šis sprendimas bus papildoma našta biudžetui ir reikės įvesti naujus mokesčius. Tačiau jie negali delsti balsuoti. Padidėjusių išlaidų padariniai bus tolimi ir jie deputatams nepakenks, bet netinkamo balsavimo padariniai gali išryškėti jau per kitus rinkimus.

Be minėtos išlaidų didinimo priežasties, yra dar viena, ne mažiau svarbi: būtinybė visas lėšas skirti vietos reikmėms. Deputatas negali tam prieštarauti, nes vėlgi turi tenkinti rinkėjų interesus, be to, kiekvienas deputatas gali pamaloninti savo rinkėjus palankiais sprendimais tik palaikydamas tokius pat kolegų siekius[28].

[28] **1895 m. balandžio 6 d.** *Economiste* svarsto, kiek per metus gali kainuoti rinkėjų lūkesčiai, pavyzdžiui, dėl geležinkelių. Ant kalno įsikūrusiam Langajaus miestui (3 000 gyventojų) sujungti su Puji prireiks 15 milijonų, o Bomonui (3 500 gyventojų) sujungti su Kastel Sarazinu, – 7 milijonų. Nuo Oniu kaimo (523 gyventojai) nutiesti liniją iki Sė kaimo (1 200 gyventojų) kainuotų 7 milijonus. Pradą sujungti su Oleto miesteliu (747 gyventojai), atsieitų 6 milijonus. 1895 metais vien svarbiausioms geležinkelio linijoms tiesti skirta 90 milijonų. Buvo ir kitų ne mažiau svarbių rinkimų būtinybės išlaidų. Įstatymas dėl darbininkų pensijų greitai kainuos metinį minimumą, tai yra 165 milijonus, pasak finansų ministro, o pasak akademiko Lerua Boljė (Leroy-Beaulieu), – 800 milijonų. Toks išlaidų augimas gresia neišvengiamu bankrotu. Prie to jau priėjo daugelis Europos šalių: Portugalija, Graikija, Ispanija, Turkija, o kitos bus greitai įvarytos į kampą. Vis dėlto neverta labai

Antroji minėta grėsmė – neišvengiamas laisvės apribojimas – ne tokia akivaizdi, bet vis tiek reali. Parlamentui atrodo, kad būtina įteisinti daugybę apribojimų, bet dėl savo ribotumo jis nesugeba numatyti padarinių.

Ši yda tikrai nenugalima – jos neišvengė net Anglija, kuri turi labiausiai ištobulintą parlamentinę tvarką, deputatui suteikiančią didžiausią nepriklausomybę nuo savo rinkėjų. H. Spenseris jau sename darbe nurodė, kad didėjant parodomajai laisvei tikrosios laisvės neišvengiamai mažėja. Prie šio požiūrio jis grįžta savo naujausioje knygoje *Individas prieš valstybę* *(l'Individu contre l'État)*, kurioje anglų parlamentą apibūdina šitaip:

„Nuo tada įstatymų leidyba ėjo mano minėta kryptimi. Sparčiai gausėjantys autoritariniai sprendimai vis labiau varžė individo laisvę, o tai pasireiškė dvejopai. Viena, kiekvienais metais įstatymai griežtėjo ir tos sritys, kuriose pilietis anksčiau turėjo visišką veiksmų laisvę, buvo vis labiau ribojamos; kita, pilietis buvo verčiamas atlikti veiksmus, kuriuos anksčiau galėjo atlikti savo noru. Tuo pačiu metu didėjo mokesčiai, ypač vietiniai, o tai dar labiau varžė

nerimauti, nes daugelyje šalių žmonės pernelyg nesipriešindami susitaikė su keturiais penktadaliais sumažinta alga. Toks išradingas bankrotas leidžia akimoju atkurti išsiderinusio biudžeto pusiausvyrą. Negana to, karai, socializmas ir ekonominės kovos atneš kitų katastrofų, taigi visuotinės sumaišties epochoje, į kurią įžengėme, reikia su viskuo susitaikyti ir gyventi šia diena, per daug nesukant galvos dėl rytojaus, kuris nuo mūsų nepriklauso.

asmens laisvę: sumažino jo pajamas, kurias jis gali išleisti savo nuožiūra, ir padidino dalį, kurią jis privalo atiduoti valdžios reikmėms."

Didėjantis laisvės suvaržymas kiekvienoje šalyje pasireiškia tam tikra forma, kurios H. Spenseris nenurodė: nesuskaičiuojamų teisinių priemonių, daugiausia apribojimų, kūrimas lemia funkcionierių gausėjimą, be to, auga jų įtaka, kuria jie su malonumu naudojasi. Šie valdininkai pamažu tampa tikraisiais civilizuotos šalies šeimininkais. Jų galia vis stiprėja, nes administracinė kasta vienintelė išvengia pokyčių keičiantis valdžioms ir joje įsivyrauja neatsakingumas, neasmeniškumas ir pastovumas. Nėra baisesnio despotizmo nei tas, kuris pasireiškia šia triguba forma.

Nuolat kuriant įstatymus ir įvairias ribojančias nuostatas, kurios nepaprastai suvaržo net mažiausius gyventojų žingsnelius, neišvengiamai susiaurėja piliečių laisvės sfera. Valstybės, pasidavusios iliuzijai, kad daugybė įstatymų geriau užtikrins laisvę ir lygybę, susipančioja vis sunkesnėmis grandinėmis.

Šitaip tautos pakenkia pačios sau. Pripratusios prie jungo, jos ima trokšti vergystės ir greitai praranda spontaniškumą bei energiją. Ilgainiui iš jų lieka tik šešėliai, kitaip tariant, pasyvūs, bejėgiai automatai be valios ir ištvermės.

Jeigu žmogus stokoja kokios nors galios, jis jos ieško kitur. Augant piliečių abejingumui ir bejėgiškumui, paprastai stiprėja valdžios įtaka. Valdžia turi parodyti iniciatyvą, dalykiškumą, lyderio dvasią, kurios trūksta individams. Jai tenka viskam vadovauti, viską saugoti ir visus mokyti. Valstybė tampa visagaliu dievu. Tačiau patirtis rodo, kad tokių dievybių galia niekada nebuvo ilgalaikė ir labai stipri.

Kai kuriose tautose laipsniškas laisvės suvaržymas, nors laisvės regimybė ir išlieka, veikiausiai yra atgyvenusio režimo padarinys. Tai vienas iš artėjančio nuosmukio simptomų, kurio dar neišvengė nė viena civilizacija.

Praeities pamokos ir akis badantys simptomai rodo, kad kai kurios šiuolaikinės kultūros pasiekė kaip tik tą paskutinį senatvės laikotarpį prieš nuosmukį. Regis, visos tautos neišvengiamai pergyvena tuos pačius evoliucijos tarpsnius, juk, kaip matome, istorija dažnai kartojasi.

Dar glaustai aptarsime šias bendrąsias civilizacijos evoliucijos fazes ir baigsime knygą. Ši trumpa santrauka galbūt nušvies kai kurias šiuolaikinės minios galios priežastis.

Žvilgtelėkime į ankstesnių civilizacijų didybės ir nuosmukio ištakas: ką regime?

Civilizacijos aušroje matome įvairios kilmės žmonių santalką, kuri susidarė individams atsitiktinai buriantis

dėl migracijos, invazijų ir karų. Šiuos skirtingo kraujo, kalbų ir tikėjimų žmones vienija tik pusiau pripažintas vieno lyderio įstatymas. Tai chaotiškas sambūris, kuriame itin ryškiai pasireiškia psichologinės minios požymiai: trumpalaikė vienybė, didvyriškumas, silpnybės, impulsyvumas ir smurtas. Nieko pastovaus. Tai barbarai.

Ilgainiui laikas užbaigia savo kūrinį. Jam pamažu suteikia pavidalą aplinka, nuolatinis tautų maišymasis, bendro gyvenimo būtinybė. Skirtingi dariniai susilieja į vienį ir taip susidaro rasė, t. y. grupė žmonių, turinčių bendrus požymius ir jausmus, kuriuos pamažu įtvirtina paveldimumas. Minia tampa tauta, kuri gali išbristi iš barbarybės.

Tačiau minia nustos būti barbariška tik tada, kai po ilgų pastangų ir nuolatinių karų bei perversmų įgis idealą. Nesvarbu kokį; ar tai būtų Romos kultas, Atėnų galia ar Alacho pergalė, jo užteks visiems rasės individams, siekiantiems jausmų ir minčių vienybės.

Tada jau gali gimti nauja civilizacija su savo santvarka, tikėjimu ir menais. Rasė sekdama savo idealą pamažu įgis visas savybes, kurios jai suteikia šviesos, galios ir didybės.

Be abejonės, tam tikromis akimirkomis ji vis dar bus minia, bet po kintančiais minios požymiais slūgsos tvir-

tas pagrindas, rasės siela, kuri tautai suteikia pastovumo ir pergali atsitiktinumą.

Tačiau laikas, atlikęs kūrybos misiją, pradeda griaunamąjį darbą, kurio neišvengia nei dievai, nei žmonės. Tam tikrą galios ir tobulėjimo pakopą pasiekusi civilizacija nustoja augti ir nuo šio akimirksnio ji pasmerkta greitai silpti. Sparčiai artėja civilizacijos senatvė.

Šiuo neišvengiamu tarpsniu idealas, palaikantis rasės sielą, visada nusilpsta. Idealui blėstant, suyra visi religiniai, politiniai ar socialiniai dariniai, kuriuos jis buvo įkvėpęs.

Rasė pamažu netekdama idealo praranda ir savybes, kurios palaikė jos sutelktumą, vienybę ir jėgą. Individo asmenybė ir protas gali augti, tačiau kai kolektyvinį rasės egoizmą pakeičia išvešėjęs individualus egoizmas, nusilpsta charakteris ir sumenksta veiklos galimybės. Vieninga tauta, visuma galiausiai virsta padriku individų sambūriu, kurį tam tikrą laiką dirbtinai palaiko tradicijos ir valstybės santvarka. Tada įvairių interesų ir siekių suskaldyta tauta nebesugeba savęs valdyti ir reikalauja, kad valstybė kontroliuotų visas gyvenimo sritis.

Praradusi idealą, rasė galiausiai netenka sielos – lieka tik individų sambūris, kuris grįžta į pirmykštę minios padėtį. Šis padrikas darinys be ateities turi visus pereinamuosius minios požymius. Tokia civilizacija nepastovi

ir priklausoma nuo kiekvieno atsitiktinumo. Viešpatauja prastuomenė ir barbarai žengia pirmyn. Pati civilizacija gali atrodyti nuostabi, nes fasadas – ilgų amžių tvarinys – dar liko, tačiau pastatas jau sutrūnijęs ir sugrius užėjus pirmai audrai.

Tauta sekdama idealą iš barbarybės pereina į civilizaciją, o idealui išblėsus nusensta ir miršta – tai tautos gyvenimo ciklas.

Prancūzų mokslininko Gustave Le Bon (1841–1931) „Minios psichologija“ – tai pirmą kartą lietuvių kalba leidžiamas psichologinis, sociologinis, istorinis, filosofinis, politinis ir netgi literatūrinis kūrinys. Autoriaus įžvalgos apie minios fenomeną ir šiandien išlieka itin aktualios.